

Часопис за геополитику и међународне односе
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XXII
vol 53.
Број 1/2026.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА ГЕОПОЛИТИКУ И МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 1/2026. год. XXII vol. 53 стр. 1-206

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.
Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Добрињска 11, Београд

Телефон: 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Проф. др Милан Матић и Др Живојин Ђурић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Заменик главног и одговорног уредника:

Др Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Љубодраг Димић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);

др Часлав Оцић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);

Ph.D. Wiktor Hebda, (Assistant Professor at Department of National Security, Institute of Political Science and International Relations, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University in Krakow, Poland);

др Александар Гронски, доцент (Духовна академија у Минску, Белорусија); Prof. Paed Dr. Miroslav Kmet' (Faculty of Arts, University of Matej Bel, Banska Bystrica, Slovakia); Doc. PhDr. Marek Symý (Faculty of Arts, Department of History, University of Matej Bel, Banská Bystrica, The Slovak Republic); др Дејан Михаиловић, редовни професор (University Tecnológico de Monterrey, Faculty of Social Sciences, México);

др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);

др Јован Базић, редовни професор (Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Коосовској

Митровици, Учитељски факултет, Србија); др Душан Пророковић, научни сарадник (Институт за

међународну политику и привреду, Београд, Србија); др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт

за политичке студије, Београд, Србија); др Александар Врањеш, доцент (Факултет политичких наука,

Бања Лука, Република Српска – БиХ); др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких наука,

Бања Лука, Република Српска – БиХ)

Секретари Редакције:

МА Бојана Секулић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;

МА Саво Симић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија); др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија); др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Милош Ковић, редовни професор

(Филозофски факултет Универзитета у Београду, Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор

(Филолошки факултет Универзитета у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт за европске студије, Београд, Србија); др Ђуро Бодрожић, виши научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); Проф. др Станислав Степанов, академик (члан Руске академије наука); др Дејан Јовановић, доцент (Факултет политичких наука, Београд, Србија); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни универзитет); др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки универзитет).

др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура

Ања Маљевић

Прелом и штампа:

Комазец, Инђија

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА:

НАЦИОНАЛНИ ИЗАЗОВИ: ИДЕНТИТЕТ, СТРАТЕГИЈА, ИНТЕРЕСИ, НАРАТИВИ, ПАМЋЕЊЕ

Александар Гајић

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА „МАПУ (АНТИ)УТОПИЈА“
ДРАГОША КАЛАЈИЋА7-28

Божидар Форца

ПРАГМАТИЗАМ У ОДНОСУ НАЦИОНАЛНИХ
ИНТЕРЕСА И СТРАТЕГИЈЕ.....29-61

Наталија Радивојевић Ковачевић, Бериша Хатиџа,

Срђан Згоњанин

ПРОЈЕКЦИЈА МОЋИ У ДОБА НЕСТАБИЛНОСТИ:
СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ ПО РУСКОМ МОДЕЛУ63-84

Зоран Малбашић, Милован Трбојевић

НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ И ДИНАМИКА ГЛОБАЛНЕ
НЕСТАБИЛНОСТИ: СТРАТЕГИЈА НАЦИОНАЛНЕ
БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И НОВИ
БЕЗБЕЗДНОСНИ ИЗАЗОВИ85-100

Душан Кесић

ИСТОРИЈСКИ НАРАТИВ КАО ОСНОВА СТРАТЕШКЕ
КУЛТУРЕ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ....101-125

Вероника Василић

ПАРАДОКС ДИСТАНЦЕ: ЕВОЛУЦИЈА ХРВАТСКОГ
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И РАТНОГ
НАРАТИВА НАКОН РАСПАДА ЈУГОСЛАВИЈЕ127-150

Радосав Туцовић, Давор Ступић
ИЗМЕЂУ ЧИЊЕНИЦА И НАРАТИВА:
ЗЛОЧИН У СКЕЛИ 1941. У ЛОКАЛНОЈ
И НАЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ СЕЂАЊА151-172

ПРИКАЗ

Синиша Симикић
РАЦИОНАЛНОСТ ДРЖАВА У МЕЂУНАРОДНОЈ
ПОЛИТИЦИ: СТВАРНОСТ ИЛИ ЗАБЛУДА?173-177

CONTENT

THIS ISSUE'S THEME:

NATIONAL CHALLENGES: IDENTITY, STRATEGY, INTERESTS, NARRATIVES, MEMORY

Aleksandar Gajić

CRITICAL REVIEW OF DRAGOŠ KALAJIĆ'S
"MAP OF (ANTI)UTOPIAS"7-28

Božidar Forca

PRAGMATISM IN THE RELATIONSHIP BETWEEN
NATIONAL INTERESTS AND STRATEGY29-61

*Natalija Radivojević- Kovačević, Beriša Hatidža,
Srđan Zgonjanin*

EVOLUTION OF THE RUSSIAN CONCEPT
OF STRATEGIC DETERRENCE63-84

Zoran Malbašić, Milovan Trbojević

NATIONAL SECURITY AND THE DYNAMICS
OF GLOBAL INSTABILITY: THE NATIONAL SECURITY
STRATEGY OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND NEW
SECURITY CHALLENGES85-100

Dušan Kesić

HISTORICAL NARRATIVE AS THE FOUNDATION
OF STRATEGIC CULTURE: A CASE STUDY
OF THE REPUBLIC OF SERBIA101-125

Veronika Vasilic

THE PARADOX OF DISTANCE: THE EVOLUTION
OF CROATIAN NATIONAL IDENTITY
AND WAR NARRATIVE AFTER
THE BREAKUP OF YUGOSLAVIA127-150

Radosav Tucović, Davor Stipić

BETWEEN FACTS AND NARRATIVES:
THE CRIME IN SKELA 1941 IN LOCAL AND
NATIONAL MEMORY CULTURE151-172

Review

Siniša Simikić

RATIONALITY OF STATES IN INTERNATIONAL
POLITICS: REALITY OR DELUSION?.....173-177

*Александар Гајић**
Институт за европске студије, Београд

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА „МАПУ (АНТИ)УТОПИЈА” ДРАГОША КАЛАЈИЋА**

Сажетак

Прво, теоријски најживље и најконтроверзније дело у Србији о утопијама, Мапу (анти)утопија, објавио је Драгош Калајић 1978. године. Рад, у свом првом делу, смешта Калајићеву студију унутар корпуса дела који проучавају утопије и утопијска мишљења, дефинишући њихову садржину и основне карактеристике, да би се одатле отпочело проучавање Калајићевог доприноса проучавању ове теме и специфичности угла из којег је објашњавао утопијске идеје и процесе. Други део рада, користећи методе анализе и компарације садржаја, утврђује несумњиве узорке као полазишта за Калајићево проучавање утопија међу традиционалистичким мислиоцима, посебно учења Јулиуса Еволе, десног традиционалисте, под чијим је великим утицајем целокупна Калајићева мисао. Трећи, завршни део рада даје критички преглед домета Калајићевог огледа и позива на, обзиром на његова значајни допринос у проучавању утопија али и неке уочене недостатке, потребу за нијансираним приступом при мапирању ове теме.

* Имејл адреса: sasa95gajic@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3873-0231.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство за науку и иновације.

Кључне речи: утопије, антиутопије, Драгош Калајић, традиционализам, Јулиус Евола, филозофија историје.

Утопије и утопијско мишљење темељно су теоријски проучени током XX века. Од Мориса Кауфмана (Kaufmann 2009), Карла Мајнхајма (Manhajm 1968), Ернста Блоха (Bloch 1961) и Рудолфа Блухера (Blucher 1920), преко Георгија Флоровског (Florovski 1991), Луиса Мамфрода (Mamford 2009), Ернста Касирера (Cassirer 1956), Емила Сиорана (Сиоран 1987) и Паула Тилиха (Tillich 1951), све до Френка и Фрици Мануел (Manuel i dr. 1979), Жана Сервијеа (Žan Servije 2009) и многих других, утопијски концепти и њихов историјски развој сагледавани су из различитих углова, у зависности од идеолошких и вредносних преференци истраживача. Међу делима која се баве утопијама на нашем језичком подручју, написано је свега неколико наслова: „Ферид Мухић, *Филозофија иконокластике: прилог историји негативне утопије*, ’Веселин Маслеша’, Сарајево, 1989; Михајло Ђурић, *Утопија измене света: мит, наука, идеологија*, ’Службени лист СРЈ’, Београд, 1997; Дејан Ајдачић (ур.), *Антиутопије у словенским књижевностима*, Научно друштво за словенске уметности и културе ’Јанус’, Београд, 1999” (Ђоговић Joksimović 2009, 341). Прво, теоријски и даље најживље и најконтроверзније дело о утопијама, *Ману (анти)утопија*, објавио је Драгош Калајић 1978. године.

Мана (анти)утопија (Kalajić 1978) представља прву велику синтетичку студију коју је написао, условно речено, „зрели” Калајић; све издато и написано пре тога спада у његове „ране радове”, а све након тога (и *Смака света*, 1979 (Kalajić 1979) представља само разраду и/или практичну примену Калајићевих базичних идеја провучених кроз призму дешавања током осамдесетих и деведесетих година XX века. То примећује и Ђурковић, сматрајући *Смак света* за „легитимни визуелни други део целог пројекта, заједно са *Маном*, који је дао комплетан бедекер за путовање у пропаст који ће своју идентификацију добити у наше време” (Ђурковић 2024, 19). Тек пред крај живота, „позни” Калајић се враћа писању обухватних огледа широког спектра (Kalajić 2004).

Крупна и усамљена фигура српске културе друге половине XX века, Драгош Калајић (1943–2005), сликар, историчар уметности,

писац и публициста, „представљао је особену јавну личност која је, током низа деценија свог оглашавања у јавности, мало кога остављала равнодушним пре свега због његових продорних, често радикалних ставова и веома монолитног погледа на свет који је исповедао без тактизирања, увек и сваком приликом” (Radulović 2020, 487). Калајић је био „први традиционалиста у српској култури у бившој Југославији” (Гајић 2025, 146), а његово ширење традиционалистичких идеја представљало је право идејно освежење (својеврсно „традиционалистичко просветитељство”) у устајалом позно-социјалистичком једноумљу оног времена.¹

Раних седамдесетих година, по повратку са студија из Италије и након тамошње успешне уметничке каријере, Калајић, са великим ентузијазмом и у широком обухвату деловања, почиње да отвара потпуно нове и другачије хоризонте у овдашњој култури. „После раних радова (поеме *Кршевина*, 1968, и филозофског дела *Упорниште – рехабилитација структуре интегралног човека*, 1971), као уредник угледног *Дела* приређује темате о исламу, алхемији, Индији, езотерији... Пише за више новина, упознајући југословенску публику са читавим низом важних а до тада непознатих мислилаца. Упоредо са објављивањем свеобухватних културолошких студија (*Мапа (анти)утопија*, 1978, и *Смак света*, 1979) Калајић пише мноштво есеја, студија и критика у новинама и часописима те припрема низ телевизијских емисија и репортажа, највише о модерној уметности” (Гајић 2025, 146). „Из данашње перспективе изгледа апсолутно невероватно шта је он радио крајем шездесетих и седамдесетих година. То су били први текстови, а затим и темати у часопису *Дело*, посвећени разним темама као што су ’Утопије’ или ’Интелектуално наслеђе Индије’. Наредних година издаје две обимне културно-филозофске студије, *Малу (анти)утопија* и *Смак света*. За разлику од ондашњих друштвених теоријских дела која данас више немају никакву вредност, ове две књиге су ’теоријски живе и друштвено-хуманистички актуелне’ (Antonić 2023). Дакле, све оно што данас видите као агенду актуелних владара света, попут андрогинизације и трансцендеризације, наћи ћете већ описано у књизи *Мапа (анти)утопија* која се појавила у знаменитој едицији ’*Замак културе*’ Бошка Руђинчанина” (Ђурковић 2023). Другим речима, Калајићев списатељски, уреднички и публицистички опус током седме и

¹ Детаљније о Калајићевој биографији у: (Гајић 2025а).

осме деценије двадесетог века био је не само просветитељски, већ и, у великој мери, пионирски. „Далеко пре Милана Брдара, Калајић је писао о постмодерној (анти)уметности, од Дишановог писоара, преко боди-арта, до цанк-арта, о чему је за ТВ Београд снимео и серију *Огледало XX века* (1979). Пре Антонића писао је о политичкој и медијској инструментализацији хомосексуалности, или о заблудама феминизма – критикујући идеју мушкарца и жене као друштвеног конструкта и пропаганду полног антагонизма. Много пре Владушића писао је о метрополама као `киклопским некрополама модерне цивилизације` тим `колосалним паразитима који патолошки расту црпећи све виталне енергије цивилизације`. Пре Душанића писао је о наметању долара као светског новца, о `економији коцкарнице`, о `финансијској олигархији`, која производи новац, обвезнице и финансијске деривате без покрића (псеудокапитал), успостављајући `интернационалу псеудокапитала` и својеврсну `лихварску интернационалу`” (Antonić 2023, 212–213). Без Калајићевог публицистичког деловања, српска јавност би се са свим овим феноменима и њиховим тумачењима срела тек неколико деценија касније.

„Трећи сегмент су, наравно, преводи. Захваљујући њему у нашу културу рано улазе преводи Генона и Еволе. Ту су и чувене едиције у издавачкој кући `Књижевне новине`: `Кристали` (Плотинове *Енеаде*, Дени Де Ружмон, нова издања Шпенглера и Вајнингера, Тилакова *Арктичка прадомовина Веда*, *Осам смртних грехова цивилизованог човечанства* Конрада Лоренца, Јулијан Апостата...), `Исток–Запад` (Мејринк, *Аићео са западног прозора*) и `Суперроман` (на пример *Рокање* Бобана Петровића)” (Ђурковић 2024, 15).

ШТА СУ УТОПИЈЕ И УТОПИЈСКО МИШЉЕЊЕ?

Утопијско мишљење и његове концепције историјски се појављују са модерношћу у оквиру западне цивилизације, превасходно кроз одрицање индивидуалног идентитета од верске вертикале и ранијих традиционалних друштвених односа као репера за остварење жељене личне целовитости и друштвене стабилности. Све старо и предмодерно сматра се од тада спутавајућим и репресивним, а све спорно и погрешно – новим и усавршавајућим. Модерно разумско и вољно прегнуће почиње да тежи секуларној

супституцији предмодерних образаца зарад самоостварења и то у распону од метафизике субјекта до осмишљавања превратничких социјалних модела са својим заокруженим идеолошким, парамитским димензијама.

Изгубљена а жељена лична целовитост те из ње производеће друштвено заједништво одавали су раномодерним људима утисак живљења у интересу – у времену дисконтинуитета између некадашњег и наступајућег, новог, то јест између недовршености и жељеног самоостварења као порива који изискује будући преображај. Овај расцеп изнедрио је читав низ модерних теорија о човеку и друштву. Све оне, мање или више, представљају секуларизоване облике хилијастичке јереси познате и као миленаризам (ишчекивања доласка миленијума, пророкованог хиљадугодишњег царства Духа, међу којима је најпознатије оно Јоакима од Флоре). Управо то је раномодерни човек, разочаран неиспуњењем ранијих временски прецизираних пророчанстава, почео да остварује – својим умом и рукама. Даља секуларизација хилијазма породила је прво социоутопијске романи и теорије (Мор, Кампанела, Мабли, Морели),² а од просветитељских времена – политичке покрете и модерне идеологије са утопистичким тежњама које су експлодирале у XX веку у тоталитарним облицима нацифашизма, комунизма и неолиберализма.

Постоје бројни покушаји дефинисања утопија. Лапидарно, утопијама се сматрају све замисли идеалне организације односа људи унутар неког друштва, то јест представе савршене земље са односима у којима владају благостање и срећа (Клајн, Шипка 2007, 1297). „Реч утопија обично означава ону крајњу тачку људске лудости или људске наде – залудни сан о савршенству у Земљи Нодођији или рационалне покушаје преуређења људског окружења и институција, као и побољшање његове несавршене природе” (Мамфорд 2009, 11). „Насупрот политици, која је поље потребе, утопија је поље жеље” (Барт 1975, 1569), односно, она је „спекулативни мит, смишљен да пружи визију одређених друштвених идеја” (Фрај 1975, 1577). У психолошком смислу, утопијске представе су пројекције којим се – услед страха од непознатог а удаљавања од познатог – тежи

² Чињеница да су Мабли и Морели били римокатолички свештеници само потврђује тезу о утицају хилијазма на секуларизоване облике социјалних утопија.

постићи стабилност кроз овладавање временом и простором (отуда је утопија и укронија) са оне стране стварности и садашњости. „Она је својеврсно есхатолошко остварење Златног доба и савршенства на историјској равни, модернизовани садржај архаичних митова, или, како Сиоран проницљиво примећује, утопија се добија када се у тумачењу Апокалипсе одбаци ново небо а задржи нова земља,³ па се, са митским патосом, тежи да се она достигне људским мерилима и људским способностима” (Gajić 2015, 116).

Утопијски пориви су, због свега реченог, у великој мери изрази незадовољства собом и познатим у себи и око себе. Отуда тежња ка компензацији од унутрашњег ка спољашњем, ка отелотворењу психичких садржаја, који се претвара у „извртање” поретка у стварности. „Ту идеја напретка пружа више ’филозофску основу систематског оптуживања и оповргавања постојећег поретка, и на тај начин, *via negationes*, добија конкретне циљеве и планове, дакле слику будућности’ (Kesting 1952, 27), него што их она, као јасне концепције, у унутрашњости примарно садржи” (Gajić 2015, 116).

Покушаји остварења утопије темељно мењају човека и друштвену стварност, али не онако како то утописти замишљају. Свако остварење утопије доводи до кризе њеног довршења, где се преобликовање човека и друштва, по правилу, измеће у своју супротност. Коначно, пропаст утопије иза себе оставља другачију стварност од оне која је, у почетку, упорно одбијала да се повинује утопијским плановима. „Већим делом, снови утопије су реализовани, али у посве различитом духу од онога у коме су били замишљени: оно што је за њу било савршенство, за нас је мањкавост; њене химере су наше несреће. Тип друштва које утопија замишља једним лирским тоном, у пракси нам изгледа неподношљив” (Gajić 2015, 116).

Садржину утопијског мишљења детаљно је проучио руски богослов Георгије Флоровски (Florovski 1991). Најсажетије речено, Флоровски је уочио мисаони механизам једначења рационализоване фантазије са етичким натурализмом у коме се, снагом воље, поистовећују вредности и природне чињенице. „’Идеал’ је овде будући факт, за сада наслућиван и антиципиран маштом, али је супротстављен не голој датости, не ’равнодушној

³ „Одбаците ’ново небо’ и задржите само ’нову земљу’, па ћете открити скривени узрок стварања и формулу утопијских система” (Sioran 1987, 76).

природи’, него једино – садашњем, ’постојећем стању ствари’ и он се налази на истом нивоу историјске емпирије” (Florovski 1991, 15), где утописта историју као природни развој посматра у телеолошким категоријама као развој, „као раскривање урођених и унапред заложених задатака, као сазревање зрна, као остварење неког плана и ентелехије” (Florovski 1991, 15). Описани схематизам почива на секуларизацији хришћанске есхатологије где тријада „раја, пада и искупљења” добија нову, модерну верзију. Овде се „природа” (а не Бог) види као извор космичке (укључујући и људску), хармоније; „пад”, „историјско страдање” посматра се као одступање од изворних принципа природе (садржане и у разуму) које је довело до друштвених зала, док се остварење утопије сматра „искупљењем” којим се поново враћа хармонија у виду природног и друштвеног савршенства (videti: Lakićević 1994). Утопијско једначење измаштане, идеалне стварности и емпиријских чињеница сматра се објективним; цео природни поредак се разуме механички, машински и телеолошки, као израз јединства, целовитости, која се неминовно остварује кроз прогресивни ток историје.

ДОПРИНОС МАПЕ (АНТИ)УТОПИЈА У РАЗУМЕВАЊУ УТОПИЈСКИХ ИДЕЈА И ПРОЦЕСА

Калајићева *Мапа (анти)утопија* почиње легендом („оним што треба читати”), тумачем знакова и симбола на мапи. Ради се о основном упутству за коришћење које пружа неопходне репере и координате за разумевање мапе, то јест простора који се описује, у овом случају – утопије, света непознатог и нестварног (Kalajić 1978, 207). Читалац се на тај начин упознаје са основним одређењима утопије, са утопијским тежњама бекства од стварности, са усмереношћу утопије ка будућности, са утопијским доживљајем стварности као интереснума, затим са укранијским карактеристикама сваке утопије, са дубинским осећајем дисконтинуитета из којег израстају утопијске жеље, као и са циљевима утопија и крају утопија – дакле, са свим оним питањима која су током XX века детаљно утврђена као кључне карактеристике модерних утопијских тежњи. Када приповеда о *forma mentis* утопијског мишљења, Калајићевци закључци се у

највећој мери подударају са онима његових гласовитих претходника који су истраживали ову тему.

Где се, међутим, Калајић разилази са ранијим истраживачима? У чему је специфичност његовог тумачења утопијског феномена? Пре и изнад свега, у његовим настојањима да открије порекло утопије у далеким, предмодерним културним и верским стремљењима. Затим – да им контрапозиционира њихову сушту супротност, тј. анти-утопијски вредносни тип, те да, кроз њихово контрастирање, пружи један разумљив нацрт (одатле и метафора мапе) најшире културно-историјске морфологије која ће, управо кроз контрастирање два супротстављена „идеал типа”, објаснити и културно-естетска, и етичка, и друштвено-политичка и сва друга базична људска стремљења. Друга важна ствар је – и то је још једна специфичност Калајићевог приступа теми у односу на њене друге истраживаче – да Калајићев доктринарни поглед на ово контрастно мапирање историје културних типова, и то ван сваке сумње, припада традиционалистичкој/перенијалистичкој школи мишљења из XX века, односно једној њеној специфичној струји, о чему ће даље бити више речи.

Тачно примећујући да „познајемо читав низ култура и цивилизација, које нису познавале институције „жеље” или „утопије”, па ипак, те културе и цивилизације, низом манифестација сведоче сопственој животности и плодности” (Калајић 1978, 210) (ми бисмо додали да су то све познате предмодерне културе пре фаза њиховог цивилизацијског суноврата), Калајић порекло утопије тражи у митским, предмодерним традицијама. Унутрашњи садржаји ових традиција се изврћу, спуштају са вертикале на материјалистичку хоризонталу бивствовања; затим се они волунтаристички износе, екстериоризују, у спољни свет, све како би се смањиле унутрашње тензије, не би ли се тај свет, дубоко уздрман, стабилизовао. Ни ово не представља непознаницу другим проучаваоцима утопија, посебно онима који указују на њихове хилијастичке и миленаристичке видове, које на више места помиње и Калајић. Драгош Калајић, међутим, зарања дубље у (пра)историју, користећи дедуктивни и компаративни метод како би указао на шире аспекте пута разграничења света утопија и света антиутопија. У својој културној морфологији, он скицира оштру антитезу између матријархалних и патријархалних вредности, при чему се историја света описује као „борба ’хтонских’, ’матријархалних’ и ’уранских’,

’патријархалних’ принципа историје, као што се историја уметности може појмити кроз (над)историјску дијалектику ’дионизијског’ и ’аполонијског’ принципа, ’азијанизма’ и ’атицизма’, ’маниризма’ и ’класицизма” (Калајић 1978, 219–220).

Драгош Калајић детаљно описује уранско-хтонску културно-историјску опозицију. Он хтонску и уранску културу схвата као својеврсне „идеал типове”, као супротности које се историјски ретко појављују у чистом и потпуном виду, већ, претежно, у мање или више израженим историјским друштвеним творевинама. Хтонско, матријархално, Драгош Калајић види у снажној окренутости бића ка сферама преображаја, између настајања и нестајања, у усмерености ка пролазности живота који се, унутар самог себе, обнавља. Човек хтонске културе преферира „слободу од” и препуштање хаосу као родоначелнику промена, новог, али и тежи ка доживљавању развоја у категоријама линеарног напретка. Склон је свим одликама које, услед унутрашње нестабилности и променљивости, производе обрасце мишљења што у својим крајњим изразима попримају облике утопијских фантазмагорија. Те фантазмагорије, кроз реализацију, саме себе уништавају, „гризу свој реп”.

Насупрот, Драгош Калајић описује урански, аполонски, патријархални образац и тип: њега одликује соларни, светлосно-духовни „суперперсонални живот” оличен у сталности, ауторитету духовног, у поретку сазданом на идеалима лепоте и реда/хијерархије, те на агонској борби да се ова унутрашња и спољашња хармонија одбрани и очува у условима нарастања хаоса и ентропије. Сходно томе, Калајић сматра да „антитеза хтонске слободе и уранског ауторитета изражава један већи комплекс супротстављања, који се може дефинисати у терминима дуализма Хаоса и Реда. У свету утопије XX века, преовладава тензија ка хаосу као идеалном исходишту или стању свемира. У свету анти-утопија, све позитивне снаге воде битку против Хаоса, за Ред као један над-историјски и метафизички принцип, који, по закону аналогije макро и микро-космоса, треба реализовати у овој историји и стварности. У свету утопија, ентропија се увећава, а у свету анти-утопија она тежи свом укидању” (Калајић 1978, 227). „Тежња утопијске мисли за слободом од реда, за хаосом и једнообразношћу, потиче из супремног, сакралног значаја и значења хаоса за хтонску *formu mentis*” (Калајић 1978, 228). За хтонску свест – хаос је првобитно стање света те његовог јединства и тоталитета. За уранску свест и њено схватање

космогонија–прапочетак је манифестација принципа светлости који остварује ред ништећи мрак хаоса.

Описујући агон реда и хаоса Калајић се, надаље, усмерава на хтонске митске матрице које се пројављују у реализацији утопијских тежњи те нам, из овог угла, осветљава читав низ феномена кризе модерног света, то јест декадентне изразе савремености. Сексуална револуција западног света, према Калајићу, јасно кореспондира са хтонским оргијастичким култовима у којима се укида ексклузивност личности и брачне заједнице, док се (недостајуће) јединство тражи у укидању самосвести кроз препуштање сексуалној разуданости. У том смислу се, као модерне варијације хтонског тотализовања сексуалности, виде и модерне психосексуалне теорије попут оне Фројдове и Рајхове, са њиховим јасним тенденцијама ка уништавању личносних духовно-етичких над-сексуалних катализатора. У истом смислу Калајић види и модерни рат против патријархалних вредности, као и опште снижавање полног набоја код савремених људи услед истодобне девирелизације мушкараца и маскулинизације жена. Све то води поступној али неминовној андрогинизацији мушког и женског – својеврсном хтонском квази-обједињујућем „оцеловљењу” поларностих спуштених на искључиво телесни ниво – то јест, свођењу мушко-женске поларизације на биолошки хермафродитизам. Исте узроке Калајић види и у ширењу такозваног „трећег секса”, односно порасту хомосексуалности, али и радикалног феминизма као „утопијског програма решавања проблема антитезе мушког и женског принципа једноставним уништењем мушког рода”, са циљем „тоталне власти жена у свету, елиминације мушког секса, као и са намером да се створи једно сочно, покретљиво друштво сачињено од самих жена” (Калајић 1978, 281). Надаље се хтонско-утопијска цивилизацијска стремљења осликавају кроз анализу феномена „пута дроге”, то јест модерне масовне зависности од опојних супстанци и нове верзије њихове употребе „као средстава за религијске екстатичне реализације човека, која припадају широком комплексу архаичних култова вегетације” (Калајић 1978, 289), све са циљем постизања инстант јединства појединца са супремним принципом као облика „демократизације просветљења”. Потом се анализирају масонство као псеудоезотеријски израз модернистичког утопизма преображаја друштва од предмодерног, хијерархијског, у оно слободно, егалитарно; киборгизација човека

услед његове кобне фасцинације модерним технологијама као својеврсним изразом хибриса; футурологија и њене фикције као видови самооправдавајуће рационализације утопијских стремљења; псеудохришћанске идеје Тејара де Шардена који освећење материје тумачи у прогресивистичко–еволюционистичком кључу; модерна спиритистичка тумачења загробног живота, итд.

Као урански опозит постојећим индивидуалним и друштвеним токовима, Калајић узима литерарно анти-утопијско стваралаштво. Основну функцију анти-утопијских романа Калајић види у „одбрани уранских вредности од разорних последица утопијских тензија модерног света” (Kalajić 1978, 376). Анти-утопије, такође, користе фантазију као основно средство путовања у утопијску будућност, у „место контакта са непријатељем”, при чему се сучељавају њихове крајње удаљене вредности. Калајић јасно разграничава анти-утопију од негативне утопије, „дистопије”. Негативна утопија само описује ужасна наличја остварености утопија, односно општу разочараност њеним последицама. Она, по правилу, не садржи у себи дубинско вредносно супротстављање утопијском мишљењу и делању, већ само индивидуалистичку критику. Са антиутопијама ствари стоје другачије, јер оне, насупрот утопијама, кандидују сасвим други сет вредности као могућу алтернативу; и то не неку нову, већ, заправо, древну. „Анти-утопије су, истовремено, парцијалне и интегралне. Оне су парцијалне јер у њиховим световима ни једна страна дуализма не остварује победу, (...) јунаци анти-утопија су (...) упућени манифестацији одређене аксиологије насупрот свету утопија. (...) Другим речима, премда негативно одређена, анти-утопија има позитивну функцију буђења и мобилизације супротних снага, које изазива управо својим постојањем” (Kalajić 1978, 378). Анализирајући романе Јингера, Д’Ормеса, Хесеа, Вака, Црњанског и других, Калајић у њима проналази пасаже који указују на делотворни песимизам уранског човека и његова интегрална, духовна одређења који красе јунаке ових анти-утопија. Карактеристике анти-утопијских јунака, примећује Калајић, сагласне су са традиционалним вредносним виђењима похрањеним у древним еповима, од ведских и хомерских па до митско-фолклорних садржаја свих индоевропских народа. Оне симболички указују на „разбијено огледало реда” и декадентне историјске процесе узроковане „демоном хибриса” што претходе новом, обновитељском духовном усправљању ка „супремном

центру”. То усправљање иде „наспрот историје”, односно њених дегенеративних токова, са циљем стварања нове уранске и анти-утопистичке културе.

ЕВОЛИЈАНСКИ ТРАДИЦИОНАЛИЗАМ КАО ПОДЛОГА ЗА МАПИРАЊЕ (АНТИ)УТОПИЈА

Међутим, културно-историјска морфологија оличена у супротстављању уранског и хтонског културног типа – коју у својој мапи излаже Калајић поводом (анти)утопија – не само да није „чекала свог писца” (Kalajić 1978, 219), већ је она постојала од раније. Штавише, ради се концепту који је створио Калајићев главни узор, десни традиционалиста Јулијус Евола, италијански барон и езотерик. То је детаљно изложено у Еволином главном делу *Побуна против модерног света* (1934) (Evola 2010).

Традиционалистичку/перенијалистичку школу мишљења засновао је француски мислилац Рене Генон (1888–1951). Њу су, у првој генерацији, даље развијали Ананда Кумарасвами, Фритјоф Шуон, а затим (са специфичним одступањима од „главног традиционалистичког тока”) и Јулијус Евола, Мирча Елијаде и Сејд Хусеин Наср. Ова школа мишљења почива на убеђењу да у темељима свих главних светских религија постоје истоветне примордијалне и универзалне истине („апсолутне Истине”) које чине трансцендентни извор свих правоверних религија човечанства, а које називају и „перенијалном мудрошћу” (*sophia perennis*) (videti: Lings et al. 2007, 12).

Перенијалисти/традиционалисти однос Бога и света виде еманационистички (где се на само стварање гледа као на пад услед одвајања од Једног). Они све историјске токове посматрају циклично, као део процеса духовног опадања у коме се из првобитног, квалитативно најбољег стања, свет развија у правцу деградације и дезинтеграције. „Укупна историјска деградација тумачи се кроз сукоб две основне силе, ’Традиције’ и квалитета са једне стране, који представљају центрипеталну страну овог дуализма, и сила нихилизма и квантитета, које су антитрадиционалне, мада често узимају традиционално рухо (псеудотрадиција, односно контратрадиција), и које чине њен други, центрифугални пол” (Гајић 2005, 155). У том смислу перенијалисти историјске процесе тумаче прихватајући хиндуистичку доктрину цикличних токова створеног

света (*манвантара*) који се деле на четири доба (са истим бројем ступњева помрачења примордијалног стања, односно духовности), а коју једначе са Хесиодовим цикличним виђењем четири доба, од златног, преко сребрног и бронзано, до гвозденог.

Јулијус Евола (*Julius Evola*) се слагао са основним перенијалистичким виђењем историјских циклуса, али му је – и то је једна од његових специфичности – додао својеврсну надоградњу: „Удаљавање од принципа, опадање од духовног ка материјалном, то јест уранског/соларног ка телурском/хтонском, Евола је претворио у динамички пар супротности, који својом истовременом комплементарношћу и супротстављеношћу, у силазним токовима великих историјских циклуса, творе уранске и хтонске културне и цивилизацијске творевине” (Гајић 2022, 156). Преузимајући и уграђујући у своју верзију перенијализма Ничеову опозицију „аполонијског” и „дионизијског”, а и утврђујући је Бахофеновом типологијом (изложеном у његовом главном делу *Матријархат*)⁴ која цивилизације дели на духовне/уранске/патријархалне и чулне/материјалне/матријархалне, Евола је ову опозицију подигао на ниво два главна историјска типа чије надметање условљава главни (силазни) историјски ток. Тако Евола „посматра историјске циклусе као опадање од изворног уранског принципа доминантног у ’златном добу’, мешањем и потпадањем под утицај телурократског/хтонског принципа као изворишта регресије. При томе урански и хтонски, то јест мушки и женски принцип нису толико присутни као фазе у развоју културе унутар цивилизацијских циклуса – већ као преовлађујући поларитети са својим одликама унутар читавих цивилизација” (Гајић 2022, 157).

Мисао Драгоша Калајића била је под несумњиво јаким Еволиним утицајем; чак толико да, када се он у својим појединим ставовима разликује од других традиционалиста, поготово од Ренеа Генона, „Калајић стоји уз Еволине идеје” (Radulović 2020, 528). Ђурковић, такође, примећује основне разлике између Генона и Еволе због којих је „Калајић афирмисао и следио италијанског мислиоца”

⁴ Видети: (Bahofen 1990). Важно је приметити да Бахофен матријархат сматра примитивнијом цивилизацијском појавом у линерарном историјском току, која претходи патријархату, а не као једно страну дуализма који се циклично надмеће. У истом смислу Бахофену теорију о матријархату користио је и Фридрих Енгелс у својим списима, пре свега у „Пореклу породице, приватне својине и државе” (1884).

(Ђурковић 2024, 15). Оне се тичу, пре свега, размимоилажења између чистог контемплативног *René Jean-Marie-Joseph Guénon* (код Генона) и активистичког *Julius Evola* (код Евола) приступа Традицији, а које проистичу из њиховог спора око примата између свештеничке и ратничке класе као основног чувара Традиције у архајском друштву.

Други савремени истраживачи, попут леволиберала Јове Бакића, своде Калајића и његово целокупно дело (посебно његове прве три теоријске књиге из седамдесетих година прошлог века) на преносиоца, дисементатора идеја Јулиуса Еволе, односно његовог пуког епигона (видети: Бакић 2025а, 175; Бакић 2025б, 240), тек узгред примећујући у Калајићевом раду и утицаје „пробраних идеја оних аутора које је и Евола ценио” (Бакић, 2025б, 240). У питању, је наравно, идеолошка симплификација карикатуралног типа, као и она која, у Бакићевој изведби, своди (цитирајући истраживача Пола Фурлонга) Еволину мисао на „елитистичку, расистичку, антисемитску, женомрзачку, антидемократску, ауторитарну и дубоко антилибералну” (Бакић 2025а, 167). Калајић је, једноставно, традиционалиста десног типа, неупоредиво ближи Еволи него главној, геноновској струји традиционализма/перенијализма, али нипошто пуки епигон. Бројни други интелектуални утицаји на Калајића, пре свега мислилаца конзервативне револуције, затим царистичког конзервативизма и мислилаца религиозне обнове током руског „сребрног века”, утицаји евроазијца, француске „нове деснице” (која се испрофилисала тек након Еволине смрти) као и они водећих модерних реакционара (Де Местр, Бонал) те класичне античке филозофије (претежно позног неоплатонизма) никако се не могу подвести под, како Бакић тврди, подражавање аутора које и Евола ценио. Не мали број Калајићевих ставова су особени, и, иако следе основне трајекторије традиционалистичке мисли, не представљају њихову пуку примену на актуелне појединости, већ озбиљно и ауторитативно, самосвојно промишљање, што се посебно примећује у *Мати (анти)утопија* која се ухватила у коштац са темом којом се, ни пре ни после тога, није бавио ни један од перенијалиста прве и друге генерације. Међутим, у основном моделу свог особеног приступа види се јасно праћење основних доктринарних поставки које је Јулиус Евола изложио у својој *Побуни против модерног света*.

Из ових разлога се у *Мани (анти)утопија* Калајићев основни модел тумачења културно-историјских токова своди на готово доктринарни схематизам у коме је до краја појачано еволијанско виђење идеал-типске опозиције уранских, духовних и вирилних насупрот хтонских, материјалних и гинекократских култура. Тог се виђења Калајић до краја живота није одрекао, мада га је, повремено, у каснијим писањима мало ублажавао, приближавајући га „главној струји” традиционалистичке мисли која не познаје хтонско/уранску културно–цивилизацијску опозицију.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПОТРЕБА ЗА НИЈАНСИРАЊЕМ КАЛАЈИЋЕВЕ (АНТИ)УТОПИЈСКЕ МАПЕ

Од времена објављивања до данашњих дана Калајићева *Мана (анти)утопија* готово да није имала већег критичког одјека и иоле значајнију рецепцију, ако изузмемо две негативне критике: прву, коју је у часопису *Живот* још 1978. године објавио класични филолог Слободан Благојевић,⁵ и другу, коју је недавно изнео професор Немања Радуловић у свом осврту на укупно Калајићево дело у оквиру књиге *Подземни ток 2: Српска књижевност и езотеризам 1957–2000* (2020). Прва критика представља памфлетистичко ниподаштавање Калајићевих идеја уз пуно напада *ad hominem*; једина сувисла критика у овом памфлету може се пронаћи у примедбама да је Калајићево схватање антике подређено унапред задатим доктринарним виђењима која су, бавећи се историјским појавама и токовима, необично статична (Bлагојевић 1996, 48).

У последње време, Благојевићу и Радуловићу се придружују нови критички осврти на Калајићеву теоријску мисао коју дају Антонић, Ђурковић и Бакић, али који се не баве подробније утицајем Еволине мисли на Калајићеве ставове изнете у *Мани (анти)утопија*, већ, генерално, на Калајићеву мисао и њено идеолошко и (гео)политичко одређење те истинитост. Бакић *Ману (анти)утопија* смешта у три Калајићева теоријска дела које пропагирају Еволине, по њему неприхватљиве крајње десничарске идеје (Bakić 2025a,

⁵ Касније је ова критика прештампана у Благојевићевој књизи „Три чисте обичне памети” као есеј под називом „Хтонски хаос очекује свог уранског Аполона” Видети: (Bлагојевић 1996, 46–56).

175), указујући на примере из књиге који се (нпр. по питању примата кшатрија над браманима) ослањају на Еволину мисао (Вакић 2025а, 171), уз нескривено жаљење дато уз објашњење зашто су овакве идеје успеле да се „прошверцују” кроз социјалистичку цензуру оног доба (Вакић сматра да су разлог томе необавештеност, недовољна будност цензора, као и уверење о неуверљивости изнетих идеја за становнике социјалистичких друштава (Вакић, 2025b, 244). Са друге стране, Ђурковић и, нарочито, Антонић, истичу истинитост и далековидост Калајићевих теоријских промишљања („док је већина српске интелигенције имала илузије о Западу, због чега јој је требало извесног времена (и историјског искуства) да своју позицију искристалише, Калајић је још седамдесетих година 20. века заузео становиште које нам се данас чини у великој мери исправним,” (Antonić 2023, 211). Дотичући се тек узгред садржаја *Мане (анти)утопија* (нпр. по питању Калајићеве самосвесног прихватања улоге усамљеног мислиоца (Antonić 2023, 216), херојског пркоса духу времена (Antonić 2023, 221) или описа веродостојне елите (Antonić 2023, 221–222), Антонић, супротно од Бакића, износи становиште како „оно што се већ сада с извесношћу може казати јесте да у Калајићевим књигама нема ничег „фашистичког”, у уобичајеном, политичко–идеолошком значењу те речи” (Antonić 2023, 2017).

Од аутора који су се подробно бавили основним идејама изнетим у *Мани антиутопија* Радуловићев критички осврт је неупоредиво озбиљнији и утемељенији од оног Благојевићевог: он се усмерава на само проблематизовање основаности уранско–хтонске дихотомije по питању стварних историјских култура а која је, код Калајића као и код Еволе (код кога, по Радуловићу, има пуно „идиосинкратичког”) (Radulović 2020, 535), била заснована на Бахофеновом виђењу матријархата. Радуловић указује како се ради о застарелом, превазиђеном, и археолошки и антрополошки порекнутом концептуалном оквиру, што је несумњиво тачно (Radulović 2020, 536). Такође, Радуловић критикује Калајићеву фиксираност идеал-типским датостима која *a priori* „одбацује све методе историјске и филолошке критике као ’историзам’ и академску педантерију, те наступа са тврдњом да говори у име Традиције” (Radulović 2020, 527). У питању је став који је Калајић делио са практично свим перенијалистима: сама критика се тиче увиђања да су перенијалистичка истраживања била усмерена искључиво ка статичним метафизичким садржајима, те да су она

грубо занемаривала стварне историјске токове и промене, односно паушално их поједностављивала и подводила у оквире неколико доктринарних форми, а понајвише унутар четворофазног силазног историјског циклизма, и то како оне које перенијалисти сматрају „отеловљењима вечности” – тако и оне виђене као дегенеративни део „света постојања”.

У конкретном случају *Мане (анти)утопија*, Калајић је своје примере уранске, духовне културе проналазио искључиво у маштоликим облицима анти–утопијске литературе и тако, у највећој мери, успевао да избегне оштрицу овакве критике. Можда је то учинио баш зато што је био свестан како узорним и неисквареним симболичко-митским обрасцима и њиховом историјском опстајању мањка фактографских потврда, посебно у виду археолошких артефакта који потврђују њихов надисторијско-историјски континуитет? Исто се, са још више основа, може рећи и за други пол његове културне морфологије – за хтонску културу. Хтонска божанства и култови су заиста постојали, ређе и матрилинеарно рачунање крвних веза; али, да ли су сва у историји позната хтонска усмеравања настала као својеврсни материјалистичко-натуралистички супститут нетелесној духовности, и да ли се сви декадентни изрази тих усмерења могу подвести под симплификовано унификовани културни тоталитет под именом „хтонска култура”? И да ли је веза ове пренаглашене идеал-типске параисторијске творевине са стварним биолошким мушким и женским полом тако једнозначна и искључива како то приказује Јулијус Евола?

У том правцу упућен је и Радуловићев трећи правац критике, онај који указује на Калајићев изразити редуccionизам (Radulović 2020, 537), и његово упорно, систематско настојање ка шематском поједностављивању (и то оном дуалистичком, које контрастира екстреме), те на узимање у обзир само оних примера који потврђују доктринарно унапред постављене тезе, а прећуткивање супротних случајева. Неретки су и примери покушаја превредновања, вредносног „учитавања” и подвођења под типске образце са мало основа, а у складу са усвојеним доктринарним погледима, то јест давања одвећ негативних или одвећ позитивних својстава појавама које то ни изблиза нису биле.⁶

⁶ Исто је приметио и Мило Ломпар у свом раду о Калајићевом виђењу Црњанског и његовог литерарног опуса. Видети: (Lompar 2024).

Нема сумње да од стране Калајића прихваћена еволијанска верзија традиционализма носи са собом мањкавости попут грубог редукционизма, који нема пардона за нијансе, историјске посебности и изузетке. Такође, приметно је и да усвајање уранско–хтонске дихотомије као централног вредносног оријентира ствара више проблема за разумевање света и његових токова него што их разрешава. Ако би се овим културним појавама и процесима приступило другачије – ближе ономе како то види изворна, „главна струја” перенијализма (као питању опадајуће духовности, последичне материјализације и материјализма у историјским процесима, а не фиксирањем „тоталних опозита” који немају право већ само местимично културно-историјско утемељење), ствар би стајала далеко боље: однос између спиритуалног и материјалног у културном животу довољно је богат и подстицајан за разумевање култура и њихове историјске динамике, и он је већ у савременим видовима обнове интересовања за цикличне теорије (Sorokin 2002) дао прилично добре резултате у истраживању лука између идеатске, идеалистичке и сензатске културе, односно њених видова. Еволина одређења су дуалистичка и тотализујућа, више налик опису борбе сила светла и таме која историји дају динамички импулс него што представљају средство за дубинско разумевање развоја култура. При томе, Еволином дуализму принципа недостаје јасно одређење њихове садржине, као и докази о континуираном историјском пројављивању, изузев у симболима и митовима. А митови и симболи су, по својој садржини, вишезначни и подобни разноврсним контекстуалним интерпретацијама. „Примерице, Евола је постојање хтонских религијских садржаја (који су за историју религије и археологију неспорни) не само подигао на ниво метаисторијског принципа, већ је проблематично и то што их је у потпуности поистоветио са Бахофеновим виђењем 'матријархата' на простору средоземног света (који је, на основу читавог низа истраживања током протеклих век и по – ако не у потпуности оспорен, а оно озбиљно релативизован). Затим је овај хтонски принцип, као својеврсни идеал–типски модел, применио на разумевање других бројних култура (које су биле много диференцираније, него што то његова историјска шема приказује) и одатле их тумачио у једном симплификованом, идеологизованом кључу” (Гајић 2022, 161–162).

Због свега тога, Калајићевој *Мани* (анти)утопија са једне стране треба приступити са знатно већом и афирмативним

ставом, јер су многе ствари везане за утопијске токове западног друштва као изразе обездуховљености у њој тачно описане – нарочито оне које се тичу полне деградације, цендеризације и постхуманистичке киборгизације, праћене материјалистичким дискурзивним објашњењима. У том погледу, *Мапа (анти)утопија* је не само визионарски актуелна, већ и веома инспиративна. Са друге стране, „управо због уочене схематске доктринарности (која даје утисак монолитности, мада не пружа целовитост увида) – према Калајићевом целом стваралаштву (...) треба имати исти однос као што га је сам Калајић препоручивао у односу на дело Ренеа Генона, оснивача традиционализма и сопственог интелектуалног учитеља: „Ни некритички одбацивати, нити некритички усвајати све оно што он тврди, већ заузети позицију ’златне средине’ – ’бити ослобођен од предрасуда и слепила својственог модерном образовању, али при том сачувати интелектуалну дистанцу’ (Kalajić 1987,16) (Gaјиć 2025, 149). Довољно је да хтонско, уместо матријархалног, разумемо пре као материјалистичко, недуховно и издвојено, а да уранско, светлосно, пре схватимо као (опште)духовно, не улазећи у тему степена истинитости разних верских традиција, па да увидимо да избегавањем дуалистичког шематизма можемо боље сагледати низ стварних појава и процеса у свим њиховим историјским специфичностима – па да нас ови путокази ка нијансама на мапи (анти)утопија са дводимензионалне површине мапе упуте у стварне дубине људских духовно–историјских, културних токова.⁷ Тиме бисмо учинили услугу самима себи и нашој спознаји, као и бројним позитивним донетима у целокупном делу Драгоша Калајића.

⁷ Нпр. да је феномен утопизма превасходно везан за модерну западну цивилизацију, а да њене претече само у бледим траговима и подсећањима можемо пронаћи у силазним фазама других значајних култура у историји; да се фасцинација „новим” која карактерише различите културе у дубокој декаденцији, не подудара у потпуности са линеарним виђењем историје, поготово не са концептом „прогреса” који представља искључиво западни продукт; да је хтонско културно виђење динамике светских токова циклично, у складу са вегетативним токовима годишњег циклуса, а нипошто линеарно; да је нпр. Томас Мором конципирање Утопије било изразито патријархално, са својим хијерархијским манифестацијама, а опет, у духовном погледу, крајње превратничко; или, да хришћанско линеарно виђење историје садржи у себи јасан циклични моменат оличен у годишњем црквеном календару и да оно ни на који начин није прогресивистичко, него, напротив, више „катаклизмично” у погледу протицања историје у правцу есхатона итд.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Antonić, Slobodan. 2023. „Rusi i Srbi na prelomu epoha: pogled sa vidikovca Dragoša Kalajića”, u *Kraj novog svetskog poretka (1989–2022)?: Srbija i Republika Srpska u svetskoistorijskim promenama*. Ur. E Kusturica, 209–250. Andrićgrad: Andrićev institut.
- Bakić, Jovo. 2025a. „Dragoš Kalajić kao prenosilac ideja Đulija Evole”. *Istorija 20. veka.*, 1/2025: 163–178. doi: 10.29362/ist20veka.2025.1.bak.
- Bakić, Jovo, 2025b. „Krajnja desnica u srpskoj političkoj misli: Dragoš Kalajić kao uzor i simbol savremene srpske krajnje desnice.” *Sociologija* Vol. LXVII (2025), 2: 239–259. doi: 10.2298/soc2502239b
- Bahofen, Johan Jakob. 1990. *Matrijarhat*. Sremski Karlovci: Knjižarnica Zorana Stojanović.
- Bart, Rolan. 1975. „Utopija”, U *Utopije* ur. D.Kalajić, *Delo*, br. 11–12. 1528–1531.
- Blagojević, Slobodan. 1996. *Tri čiste obične pameti*. Beograd: Radio B92.
- Bloch, Ernst. 1961. *Naturrecht und die Menschliche Würde*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Blucher, Rudolf. 1920. *Moderne Utopien*. Bonn: Ein Betrag zur Gechihte des Socialismus.
- Cassirer, Ernst. 1956. *An Essay of Man*, New York: Garden City.
- Đogović Joksimović, Zorica. 2009. „Alternativna istorija: snovi o utopiji” U: *Istorija utopija*. Beograd: Clio, 333–341.
- Đurković, Miša. 2023. „Osamdeset godina Dragoša Kalajića”, *Stanje stvari*, 24. 11.2023. <https://stanjestvari.com/2023/11/24/misa-djurkovic-osamdeset-godina-dragosa-kalajica/>
- Đurković, Miša. 2024. „Dragoš Kalajić – između filozofije Tradicije i izdane Evrope” u: Kalajić, Dragoš. *Kalajić – vidici i ideje*. Ur. B. Matić, Beograd: Catena mundi.11–29.
- Evola, Julijus. 2010. *Pobuna protiv modernog sveta*. Čačak: Alef Gradac.
- Florovski, Georgije. 1991. *Metafizički preduslovi utopizma*. Beograd: Moderna.
- Fraj, Nortrop. 1975. „Vrste književnih utopija”, U *Utopije*. ur. D. Kalajić. Br.11–12; 1550–1574.

- Gajić, Aleksandar. 2015. „Srpski evroutanizam” U *U vrtlogu tranzicije*. Beograd: Institut za evropske studije. 104–133.
- Gajić, Aleksandar. 2025. „Povratak Dragoša Kalajića”. Novi Sad: *Letopis Matice srpske*, br. 515: 145–149.
- Gajić, Aleksandar. 2022. „Perennialism and Cyclysm: Evola’s View of Historical Cycles”. *Kultura Polisa Vol. 19 No. 1* (2022): 143–165. doi: 10.51738/Kpolisa2022.19.1r.8g.
- Gajić, Saša. 2005. „Dragoš Kalajić – ideolog srpske ili evropske desnice?”. *Nova srpska politička misao*, br. 1–4, (2004): 151–162.
- Kalajić, Dragoš. 2004. *Evropska ideologija*. Beograd: IKP Nikola Pašić.
- Kalajić, Dragoš. 1978. *Mapa (anti) utopija: Ogled jedne morfologije krize kulture modernog Zapada*. Vrnjačka banja: Zamak kulture.
- Kalajić, Dragoš. 1987. *Mračno doba*. Čačak: Gradac.
- Kalajić, Dragoš. 1979. *Smak sveta*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kaufmann, Moritz. 2009. *Utopias*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Kesting, Hanno. 1952. *Utopie und Eschatologie im 19. Jahrhundert*. PH dis: Public Univesity of Heidelberg.
- Klajn, Ivan, i Milan Šipka. 2007. *Veliki rečnih stranih reči i izraza*, Novi Sad: Prometej.
- Lakićević, Dragan. 1994. *Filozofski izvori političkog mesijanstva*. Novi Sad: Svetovi.
- Lings, Martin, and Minnaar, Clinton. 2007. *The Underlying Religion: An Introduction to the Perennial Philosophy*. Bloomington: World Wisdom.
- Lompar, Milo. 2024. „Crnjanski i komentari: Dragoš Kalajić”. *Žurnal*. <https://zurnal.me/milo-lompar-tsanski-i-komentari-dragosh-kalaic/>
- Mamford, Luis. 2009. *Priča o utopijama*. Čačak: Alef Gradac.
- Manhajm, Karl. 1968. *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.
- Manuel, Frank, and Manuel, Fritzie. 1979. *Utopian Thought in the Western World*. Oxford: Basil Blackwell.
- Radulović, Nemanja. 2020. *Podzemni tok 2*. Beograd: Službeni glasnik.
- Servije, Žan. 2009. *Istorija utopija*. Beograd: Clio.
- Sioran, Emil. 1987. *Istorija i utopija*. Čačak: Alef Gradac.
- Sorokin, Pitirim. 2002. *Društvena i kulturna dinamika*. Podgorica: CID.
- Tillich, Paul. 1951. *Die Politiche Bedeutung der Utopie im Leben der Voelker*. Berlin: Gebr. Weiss.

*Aleksandar Gajić**

Institute of European Studies, Belgrade

CRITICAL REVIEW OF DRAGOŠ KALAJIĆ'S “MAP OF (ANTI)UTOPIAS”**

Resume

The first, theoretically most lively and controversial work in Serbia on utopias, *Map of (Anti)utopias*, was published by Dragoš Kalajić in 1978. The Paper, in its first part, places Kalajić's book within the corpus of works that study utopias and utopian thinking, defining their content and basic characteristics, to begin the analysis of Kalajić's contribution to the study of this topic and the specificity of the angle from which he explained utopian ideas and processes. The second part of the Paper, using methods of content analysis and comparison, identifies models that served as starting points for Kalajić's study of utopias among traditionalist thinkers, especially the teachings of Julius Evola, a right-wing traditionalist whose significant influence shaped Kalajić's entire thought. The third, final part of the Paper provides a critical overview of the scope of Kalajić's study and calls for, taking into consideration his significant contribution to the research on utopias, as well as some perceived shortcomings, a nuanced approach to the “mapping” of this topic.

Keywords: utopias, anti-utopias, Dragoš Kalajić, traditionalism, Julius Evola, philosophy of history.

* Email address: sasa95gajic@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3873-0231.

** The article was created within the framework of the scientific and research activities of the Institute for European Studies in Belgrade, funded by the Ministry of Science and Innovation.

*** Овај рад је примљен 29. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. фебруара 2026. године.

*Божидар Форца**

*Факултет за пословне студије и право
Универзитета „Унион – Никола Тесла“, Београд*

ПРАГМАТИЗАМ У ОДНОСУ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА И СТРАТЕГИЈЕ**

Сажетак

У раду се истражује однос утврђених националних интереса држава и њихових стратегија. Фокус је на периоду 2006–2026. година, односно захвату две деценије независности и самосталности Републике Србије. Аутор анализира теоријско одређење и праксу декларисања националних интереса, њихов однос према националним вредностима и циљевима, а посебно прагматизам утицаја на стратегију националне безбедности. Теоријско одређење и однос националних вредности, интереса и циљева аутор даје у првом, а њихову везу са стратегијом националне безбедности утврђује у другом делу рада. У емпиријском делу рада аутор износи примере из праксе страних држава по питању утврђивања националних интереса и њиховом утицају на сопствену стратегију националне безбедности. При томе, аутор се опредељује за приказ предметне материје код светских сила и држава из окружења. Применом компаративне методе, анализе садржаја и студије случаја, аутор долази до закључака, који се могу исказати ставовима: Не постоји општеприхваћен теоријски однос према појмовима националне вредности, интереси и циљеви; Национални интереси

* Имејл адреса: bozidar.forca@fppsp.edu.rs; ORCID:0003-4894-3772.

** Овај рад је део научног пројекта „Две деценије независности и Сниталности Републике Србије: 2006–2026“, који се реализује на Факултету за пословне студије и право у Београду у 2026. години.

су политичка категорија, а артикулишу их политичке елите на власти, у ком смислу су променљиви и Спој националних интереса и стратегије националне безбедности конкретан је на примеру светских сила, док код малих држава има више декларативан, него суштински карактер.

Кључне речи: Националне вредности, интереси и циљеви, Стратегија националне безбедности.

УВОД

Када је новембра месеца 2025. године председник САД Доналд Трамп (*Donald Trump*) обзнанио нову Стратегију националне безбедности САД, (National Security Strategy of the USA 2025) бројни аналитичари су имали различит приступ анализи тог документа. С обзиром да је то други пут да администрација председника Трампа усваја безбедносну стратегију, јер је прва објављена 2017. године, пажњу привлачи однос према виталним националним интересима САД. Наиме, прва стратегија Доналда Трампа (у САД стратегије носе име председника, прим. аутора), из 2017, као документ, има пет целина. Четири целине су, у ствари, опис четири витална национална интереса САД, а пета целина регионална примена стратегије (National Security Strategy of the USA 2017). Међутим, у најновијој стратегији приметан је заокрет и прагматизам, који се испољава у следећем: Највећи део документа јесте регионални приступ стратегије националне безбедности САД (Западна хемисфера, Азија, Европа, Блиски исток и Африка), а витални национални интереси су описно декларисани – глобално и као однос према тим регионима.

Овај рад је настао поводом двадесетогодишњице независности и самосталности Републике Србије, 2006–2026. година. С обзиром на почетак увода, логично је да се постави питање – који је разлог да се пореде национални интереси и стратегије националне безбедности САД и Републике Србије? Полазни мотив за компарацију стратегија националне безбедности САД и Србије јесте Трампов став у најновијој америчкој стратегији, а који каже: „Након завршетка Хладног рата, америчке спољнополитичке елите су убедили себе да је трајна америчка доминација целим светом у

најбољем интересу наше земље. Наше елите су озбиљно погрешно процениле спремност Америке да заувек носи глобалне терете са којима амерички народ није видео никакву везу са националним интересом” (National Security Strategy of the USA 2025, 1). Наиме, први председник САД после Хладног рата, Џорџ Буш (*George Herbert Walker Bush*) – старији, најавио је еру глобалне доминације САД речима: „Ствара се нови светски поредак. То је прилика да се оствари сан бројних америчких генерација... Ми морамо бити лидери” (National Security Strategy of the USA 1991).

Циљ овог рада јесте да на основу краћег теоријског приступа националним вредностима, интересима и циљевима, прикаже позицију националних интереса Републике Србије као самосталне и независне државе и компарацију нашег приступа са опредељењима светских сила и држава окружења.

ОДНОС ПОЈМОВА НАЦИОНАЛНЕ ВРЕДНОСТИ, ИНТЕРЕСИ И ЦИЉЕВИ

Иако је фокус рада на националним интересима, неопходно је тај појам довести у везу с појмовима националне вредности и циљеви. Ово с разлога што се вредности, па и националне, у теоријском смислу, сматрају највишим нивоом општости, док се (национални) интереси и циљеви на тим вредностима заснивају.

Трагање за временом настанка израза вредности, интереси и циљеви доводи нас до сазнања о различитости њиховог првог појављивања. Тако, појам „интерес” не познаје класична и средњевековна филозофија, већ да се тај појам појављује у филозофији прагматизма (Višnjić 2011). Позната је изрека некадашњег британског премијера Лорда Палмерстона (*Henry John Temple 3rd Viscount Palmerston*) у Дому Народа, 1. марта 1848. године: „Немамо вечне савезнике, нити вечне непријатеље. Наши интереси су вечни и вечити, и наша је дужност да их следимо” (Ratcliffe 2016).

Вредности су, несумњиво, једна од кључних филозофских категорија. У том смислу, академик Михајло Марковић пише: „Вредности су једна од фундаменталних филозофских категорија и разлика међу њима један је од конститутивних фактора у формирању разлике између појединих филозофских школа и

праваца, за етичара `добро`, за естетичара `лепо`, правника и политичара `праведно` и `правично`, итд.” (Marković 1981, 263). Различитост и разноврсност приступа појму „вредности” срећемо у докторској дисертацији Драгомира Пантића, који тврди да „постоји преко 400 различитих дефиниција појма вредност разврстаних по 18 критеријума класификације. При томе, само у енглеском језику постоји око 40 термина за појам вредности” (Pantić 1977).

Појмом вредности у издвојеном научном смислу први се бавио Рудолф Херман Лоце (*Lotze Rudolf Hermann*) у свом делу Микрокосмос I-III (1856–1864), те се и сматра творцем Аксиологије – науке о вредностима (Forca 2003, 34). Полазећи од Лоцеове тезе да су „вредности оно што у нама изазива осећај угодности и оно што желимо”, развиле су се бројне теорије о вредностима. Тако: „Социокултура антропологија третира вредности као важан део културе, које се баш и разликују по вредностима. Психолошки приступ вредностима је усмерен на проблеме личности, социјализацију, учење, као детерминанте вредности и ставова. Бихејвиористички оријентисани психолози сматрају вредности менталистичким појмовима и своде их на понављање одређеног понашања. У економији појам вредности има посебно место и вековни покушај егзактног одређења, пре свега у материјалној сфери” (Forca 2021).

Драгомир Пантић вредности дефинише као: „релативно стабилне, опште, хијерархијски организоване карактеристике појединаца (диспозиције) и група (елементи друштвене свести), које су формиране међусобним деловањем историјских, актуално-социјалних и индивидуалних чинилаца, а које, због приписане пожељности, усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима” (Pantić 1977).

У теорији постоји мноштво дефиниција појма вредности, те их нећемо наводити, већ извести њихов заједнички именитељ. Тако, Зоран Павловић, полазећи од наведеног о броју дефиниција вредности, као њихове заједничке карактеристике сматра: „прво, усмерене су ка остварењу циљева који се сматрају пожељним и вредним; друго, заузимају централно место у структури личности, снажно и трајно покрећу на одређене активности; треће, детерминишу широк опсег социјалног понашања надилазећи специфичне ситуације и четврто, релативно су трајне и стабилне, мада не и потпуно непромењиве” (Pavlović 2021).

У складу с наведеним, може се говорити и о националним вредностима. Приступ дефинисању, а посебно броју и врсти националних вредности изузетно је различит и у теорији и у пракси. Михајло Марковић вредности групише у: (1) темељне људске вредности, под којима подразумева слободу, правду, мирољубивост, независност и (2) специфичне националне вредности, у које убраја толерантност према другим народима, религијама и културама; истрајност у самоодбрани; развијено осећање достојанства; поверење у намере других и сопствену самоувереност и друго (Marković 1999). Војин Димитријевић, пак, под националним вредностима подразумева: (1) опстанак државе, нације и становништва; (2) територијални интегритет; (3) политичка самосталност и (4) квалитет живота (Dimitrijević 1973, 20). Саша Мијалковић има много шири приступ и под националним (друштвеним) вредностима подразумева: опстанак државе и нације; квалитет живљења становништва и социјално благостање; уставни и правни поредак; јавни поредак, ред и мир; економски просперитет, енергетска стабилност; информациони ресурси; политичка стабилност и национално јединство; територијални интегритет; суверенитет; национални понос и достојанство; здрава животна средина; национални идентитет и друге (Mijalković 2023, 54).

Интерес, како је истакнуто, појављује се касније од појма вредности. У теорији постоје различити приступи односу појмова „вредности” и „интереси”, а видећемо касније и трећег појма – „циљеви”. Тако, Немања Маринковић пише: „када се говори о односу интереса и вредности у научној и стручној литератури имамо схватања интереса као вредности, или скупа вредности, и одређења су међусобно појмовно-терминолошки испреплетена, границе су флуидне, а значења помешана и нејасна” (Marinković 2016, 187). Сличан став има и Андреја Милетић, који пише: „постоји распрострањено мишљење о томе да су појмови вредности и интереси веома блиски и да се употребљавају као синоними” (Miletić 1978, 71). Међутим, Мирослав Живковић покушава да направи дистинкцију између појмова вредности и интереси и пише: „појам интереса се изједначава са мотивационим фактором. У том смислу, појам интереса укључује у себе и различите вредности, идеје и ставове, услед чега долази до превазилажења дуализма

између концепта интереса, са једне и, идеја и вредности, са друге стране” (Živković 1997, 53).

Душан Пророковић сматра да је појам „национални интерес” у теорију увео Чарлс Бирд (*Charles A. Beard*), 1934. године, када је описивао америчке циљеве тридесетих година XX века, посматрајући га као „мотив једне власти да донесе одлуку” (Proković 2018, 179). Као и кад су вредности у питању, тако се о националним интересима среће изузетно велики број приступа у теорији. У том смислу, „све до Другог светског рата национални интереси су подразумевали, пре свега, економске интересе једне државе, а називани су *raison d’etat* – `династички интереси`, или `воља суверена” (Beard 1934; Lowenthal 2000).

У теоријском одређењу националних интереса наша новија теорија се примарно ослања на западне изворе. У том смислу, уважавају се ставови Кисинџера (*Henry Kissinger*), Моргентхау-а, (*Hans Morgenthau*), Робинсона (*Thomas Robinson*), Френкла (*Joseph Frankel*) и других америчких аутора (Видети: Proković 2018). У домаћој пак теорији, Маринковић у својој докторској дисертацији, најчешће, користи ставове Милетића и Димитријевића (Marinković 2016).

Андреја Милетић о опште-теоријском карактеру националних интереса пише:

„1) конкретан садржај концепта националног интереса је променљив, зависно од услова, времена и места; 2) у оквиру исте нације не постоји јединствено схватање националног интереса, већ различита, па чак и сасвим опречна становишта; 3) он је, стога, пре пројекција потреба и интереса посебних, по правилу најмоћнијих група и класа у друштву које те своје посебне интересе виде и уздижу до општих, националних, и у случају да држе државну власт или имају одлучујући утицај на њу, претварају их у спољну политику”(Marinković 2016, 136).

У складу с наведеним, Маринковић закључује:

„На одређеном нивоу општости можемо прихватити став да државни (национални) интереси представљају јединство елемената на којима се заснивају основне потребе државе (нације), државних (националних) интереса. Њихов дијапазон може да буде доста широк, а ако се ради о оним од виталног

значаја за државу, у случају њиховог угрожавања, подразумева се спремност на њихову одбрану свим расположивим средствима. То је нешто око чега се не преговара” (Marinković 2016, 141).

Трећи појам јесу циљеви, који се именују као „национални”, „стратешки” или само наводе без атрибута. Различит је однос појмова вредности, интереси и циљеви у теорији. Тако, долази до извесне синонимије вредности и циљева, што срећемо у одређењу: „Циљ је вредност коју треба стећи или сачувати” (Jovanović 1984). Међутим, Димитријевић и Стојановић праве дистинкцију циља и вредности и кажу: „Опредељење за неку вредност не значи још да је изабран спољнополитички циљ. То тек постаје она вредност којој се тежи. Под циљем се, дакле, подразумева активан однос према вредности” (Dimitrijević i Stojanović 1996, 257). С друге стране, најчешће се поистовећују циљеви и интереси, или је граница међу њима врло танка. Немања Маринковић користи ставове Димитријевића и Стојановића, те тврди: „Ако се циљ према вредностима утврђује као активан однос, онда се циљ према интересима одређује као испуњење” (Marinković 2016, 133). Другим речима, циљеви се операционализују из интереса. Те ставове налазимо и код Моделског (*Modelski Georg*), који тврди да „из интереса произилазе циљеви” (Modelski 1962, 65).

Детаљнијом анализом бројних теоријских ставова, као и службених докумената држава (које ћемо приказати у емпиријском делу), Маринковић закључује:

„Циљеви представљају практично испуњење интереса једне заједнице, односно превођење јаким жеља у конкретне спољнополитичке операције. Док интереси могу да буду непрецизни, инкохерентни, или чак неформулисани, циљеви треба да буду јасно дефинисани, координисани, и конвертовани у наређења, захтеве и препоруке. Пут од интереса до циљева је једнак путу од жеље до испуњења”. (Marinković 2016).

На крају краће теоријске расправе о вредностима, интересима и циљевима, осврнућемо се и на релације њихове општости и односа. Ово с разлога што се често у пракси чује: „треба (морамо)

да штитимо наше интересе и циљеве”, а да се, пр томе, вредности не помињу, или се на њих само позива.

Чињеница је да је национална вредност појам највишег нивоа општости, те да је основа за утврђивање националних интереса. Ову чињеницу посебно ћемо доказати у емпиријском делу рада. Такође, преовладавају ставови да се национални интереси операционализују на циљеве, иако у мањем делу има и другачијих ставова у пракси. Стога, преовлађујући однос наведених појмова јесте: опште (националне вредности) – посебно (национални интереси) – појединачно (циљеви). У том смислу, крећући се појединачног ка општем, релација наведених појмова се исказује на следећи начин: циљеви се реализују да би се остварили национални интереси, а остваривањем националних интереса штите се националне вредности (Forca 2023). Тако на пример, у Стратегији националне безбедности Републике Србије (и 2009 и 2019) експлицитно је утврђено: „Остваривањем националних интереса штите се националне вредности” (Strategija nacionalne bezbednosti 2009; 2019).

Други аспект односа наведених појмова, посебно кад је реч о националним интересима, налазимо у њиховом истовременом именовану као национални и државни, а понекад и народни. Пророковић је става да до поистовећивања националних и државних интереса долази због језичких баријера. У том смислу, сматра да оно што је на енглеском „национални интерес” (*National Interests*) то се у српском језику преводи као „државни интереси” (Proroković 2018, 179). С друге стране, Маринковић је изричит у ставу да су национални и државни интереси синоними (Marinković 2016).

СТРАТЕГИЈА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ

Стратегија националне безбедности као појам јесте новијег датума. У теорији наилазимо на тачан, али непрецизан став, да се тај појам среће у САД од времена председника Регана (*Ronald Reagan*) (1981–1989). То је тачно, јер је чињеница да је администрација председника Регана објавила документ Стратегија националне безбедности САД у јануару месецу 1987. године (*National Security Strategy of the USA 1987*). А зашто кажемо – непрецизан податак?

Појам „стратегија националне безбедности” среће се још 1947. године у САД и то у Закону о националној безбедности (National Security Act 1947). Наиме, у том закону је утврђено да председник САД доставља Конгресу Извештај о стратегији националне безбедности (*Annual National Security Strategy Report*), не касније од 150 дана након што му отпочне дужност (Слика 1).

Слика 1. Део извештаја о стратегији националне безбедности

Годишњи извештај о стратегији националне безбедности

Чл. 108. [50 У.С.Ц. §404а]

(а) (1) Председник сваке године шаље Конгресу свеобухватан извештај о стратегији националне безбедности Сједињених Држава (у даљем тексту у овом одељку који се назива „извештај о стратегији националне безбедности »).

(2) Извештај о стратегији националне безбедности за било коју годину доставља се на дан када председник поднесе Конгресу буџет за наредну фискалну годину према одељку 1105 наслова 31, Кодекса Сједињених Држава.

(3) Најкасније 150 дана након датума ступања на дужност новог председника, председник ће Конгресу доставити извештај о стратегији националне безбедности према овом одељку. Тај извештај ће бити додаток извештају за ту годину који се доставља у време наведено у ставу (2).

(б) Сваки извештај о стратегији националне безбедности садржи националну стратегију безбедности Сједињених Држава и укључује свеобухватан опис и дискусију

Извор: (Forca 2022а, 71)

Први Годишњи извештај о стратегији националне безбедности САД поднео је председник Хари Труман (*Harry S. Truman*), 1950. године. Међутим, након тога та пракса је престала. У том смислу, 1986. године је зановљен захтев из Закона о националној безбедности из 1947 и то новим законом (*Goldwater-Nichols act*) из 1986. године. После тог закона, први Извештај о стратегији и сам документ објавила је администрација председника Роналда Регана, 1987. године (Forca 2022а, 70).

Од председника Регана до председника Џорџа Буша (*George Walker Bush*) – млађи, извештаји о стратегији националне безбедности подношени су готово сваке године. Најревноснија је била администрација председника Била Клинтон (*William Jefferson Clinton*), која је у два мандата објавила седам годишњих извештаја (Forca 2022а, 72). Од председника Џорџа Буша (млађи) утврђено

је правило да администрација председника објави један извештај о стратегији, и стратегију као документ, у једном мандату. У складу са тим, Џорџ Буш (млађи) је објавио две стратегије (2002 и 2006), Барак Обама (*Barack Hussein Obama*) две (2010 и 2015), Доналд Трамп прву (2017), Џозеф Бајден (*Joseph Robinette Biden*) једну (2022) и Доналд Трамп другу (2025). Тако, од 1987 до 2025, председници САД су објавили 19 докумената под општим називом стратегија националне безбедности САД.

Европске државе су своје стратегије националне безбедности, по угледу на САД, почеле да усвајају у овом веку. Од земаља окружења, Хрватска је усвојила своју прву стратегију националне сигурности (безбедности) 2002. године. Интересантно је да је и Русија утврдила стратегију националне безбедности као документ, а прву је усвојила 2009. године (Форса 2022b). Такође, Србија је своју прву стратегију националне безбедности усвојила 2009. године. Посебно је занимљиво да Немачка уопште није имала документ под називом стратегија националне безбедности, али је исти први пут усвојила 2023. године. Међународне организације, логично, немају документ који носи назив стратегија националне безбедности, али имају безбедносне стратегије. Типичан пример јесте Европска унија, која је прву безбедносну стратегију усвојила 2003. године.

Занимљив је податак о дефиницији стратегије националне безбедности код западних земаља, у Русији и земљама нашег региона. Наиме, дефиницију тог документа, експлицитно, срећемо у самом документу, кад су у питању Русија и земље окружења (Табела 1). Кад су у питању западне земље, у документу се не наводи дефиниција стратегије, већ се даје описан став шта тај документ уређује.

Табела 1. Дефиниције стратегије националне безбедности неких земаља

ИЗВОР	ДЕФИНИЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ
Стратегија националне безбедности Руске Федерације (2021)	Базни документ стратешког планирања, утврђивања националних интереса и стратешких националних приоритета Русије, циљева и задатака државне политике у области обезбеђења националне безбедности и стабилног развоја Руске Федерације дугорочно посматрано

Резолуција о Стратегији националне варности Републике Словеније (2019)	Резолуција о Стратегији националне варности Републике Словеније је основни развојни и усмеравајући документ у области националне безбедности. Стога се резолуцијом дефинишу национални интереси и циљеви националне безбедности Републике Словеније, анализира безбедносно окружење, извори безбедносних претњи и безбедносних ризика, одређују полазишта политике одговора Републике Словеније на појединачне безбедносне претње и ризике и одређује најширу системску безбедност
Стратегија националне безбједности Црне Горе (2018)	Стратегија националне безбједности Црне Горе је најважнији стратешки документ којим се утврђује безбедносна политика Црне Горе и дефинишу механизми и инструменти за остваривање и заштиту националних безбједносних интереса. Стратегија представља полазни основ за израду свих осталих стратешких докумената и планова
Стратегија националне сигурности Републике Хрватске (2017)	Стратегија националне сигурности Републике Хрватске исходишни је стратешки документ којим се одређују политике и инструменти за остваривање визије и националних интереса те постизање сигурносних увјета који ће омогућити уравнотежен и континуиран развој државе и друштва. Ова стратегија уводи нову парадигму сигурности која се темељи на моделу људске сигурности, односно сигурности појединца – свакога грађанина Републике Хрватске

Извор: (Forca 2022a)

Из података наведених у претходној табели, могу да се уоче две битне и формалне карактеристике дефиниције стратегије националне безбедности: 1) карактер документа (плански, базни, најважнији, стратешки, исходишни) и делом његов садржај и 2) утврђивање циља као заштите националних интереса и циљева (приоритета – безбедносна политика. Националне вредности се у дефиницијама не помињу.

Како је наведено, у западним земљама се не наводи експлицитна дефиниција стратегије националне безбедности

у самом документу, већ се описно изражава њена суштина. Навешћемо пример најновије Стратегије националне безбедности САД:

„Стратегија” је конкретан, реалистичан план који објашњава суштинску везу између циљева и средстава: почиње од тачне процене онога што се жели и који су алати доступни или се реално могу створити да би се постигли жељени резултати. Стратегија мора да процени, сортира и одреди приоритете. Не може свака земља, регион, проблем или узрок – колико год вредан био – бити у фокусу америчке стратегије. Сврха спољне политике је заштита основних националних интереса; то је једини фокус ове стратегије (National Security Strategy of the USA 2025).

Из наведене „описне” дефиниције уочава се суштина америчке стратегије и, такође, њен фокус на националне интересе САД.

Интересантни су подаци о документу Стратегија националне безбедности Републике Србије. Наиме, Устав Републике Србије из 2006. године не познаје тај документ, али познаје документ Стратегија одбране (Ustav, 2006, čl.99.t.9). Стога, прво је правним актом требало дефинисати Стратегију националне безбедности, да би иста била усвојена. Тако, у Закону о одбрани из 2007. године дефинисана је Стратегија националне безбедности Републике Србије (Zakon о odbrani 2007, čl.4. t.14), а утврђено је да је усваја Народна скупштина (Zakon о odbrani 2007, čl.9. t.3). Тако, Народна скупштина је 2009. године први пут у нашој историји усвојила Стратегију националне безбедности Републике Србије (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije br. 88/09). Чињеница је да у нас није реткост да се исти појам различито дефинише у разним нормативним актима. Покажимо то на примеру Стратегије националне безбедности (Табела 2).

Табела 2. Дефиниције стратегије националне безбедности Републике Србије

ЗАКОН О ОДБРАНИ 2007	СТРАТЕГИЈА 2009	СТРАТЕГИЈА 2019
Стратегија националне безбедности Републике Србије је највиши стратешки документ чијом реализацијом се штите национални интереси Републике Србије од изазова, ризика и претњи безбедности у различитим областима друштвеног живота	Стратегија националне безбедности Републике Србије представља најважнији стратешки документ којим се утврђују основе политике безбедности у заштити националних интереса Републике Србије	Стратегија националне безбедности Републике Србије јесте највиши стратешки документ чијим спровођењем се штите националне вредности и интереси Републике Србије од изазова, ризика и претњи безбедности у свим областима друштвеног живота

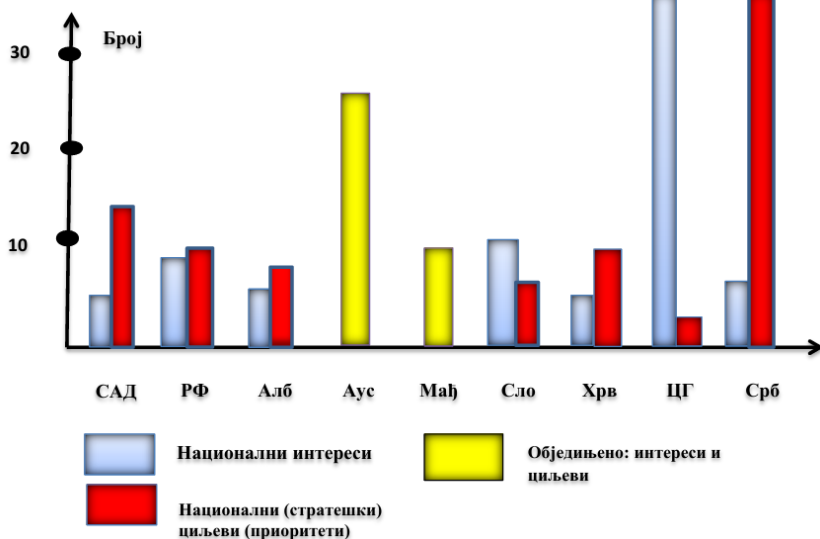
Извор: (Форца 2022а, 75)

Врло је различит приступ држава по питању структуре документа стратегија националне безбедности. Тако, у САД се структура документа разликује од председника до председника, а различита је и у односу на друге државе. С друге стране, слична је структура документа кад су у питању стратегије земаља окружења. Генерализацијом ставова у преко 30 стратегија националне безбедности страних земаља и Србије, кад је у питању структура документа, било да се срећу експлицитно под тим називом, или да се о томе пише у тексту документа, могу се утврдити кључна питања стратегија: анализа безбедносног (стратешког) окружења; идентификација изазова, ризика и претњи безбедности; национални интереси и циљеви, делом и подаци о националним вредностима; политика националне безбедности (реализација циљева и остваривање националних интереса); основе система националне безбедности (Форца 2022а). Наравно, како смо истакли, посебност је документ стратегија националне безбедности САД, где је регионална примена стратегије један од кључних садржаја.

Национални интереси су неизоставан део стратегије националне безбедности свих земаља, што потврђује истраживање обављено 2022. године, на примерку од 33 стратегије националне

безбедности усвојене до 2021. године (Forca 2022a). Ако се узму само најновији документи усвојени до 2021, однос националних интереса и циљева приказан је на Графикону 1.

Графикон 1. Национални интереси и циљеви у стратегијама националне безбедности

Извор: (Forca 2022a, 217)

Кад су у питању националне вредности може се закључити следеће: 1) Националне вредности се утврђују највишим правним актом – Устав (Хрватска), а у стратегији само помињу, а не наводе; 2) Националне вредности се утврђују у самој стратегији (Србија) и 3) Националне вредности се „подразумевају” позивањем на Устав, иако се у том правном акту експлицитно не наводе (Црна Гора) (Forca 2022a).

Интересантан је однос националних интереса и циљева (Графикон 1), који има следеће приступе: 1) Највећи број анализираних земаља (САД, Албанија, Словенија, Хрватска и Србија) националне интересе операционализује на циљеве; 2) У Русији се национални интереси операционализују на стратешке националне приоритете, не користи се израз циљеви; 3) У појединим земљама (Аустрија и Мађарска) се национални интереси и циљеви

користе као један појам (синтагма) и 4) Изузетак је Црна Гора, код које су циљеви вишег нивоа општости од интереса, односно три безбедносна циља реализују се преко 33 интереса (Forca 2022a, 216).

ЕМПИРИЈСКИ ДЕО

У овом делу рада анализирамо конкретан приступ појединих земаља и Србије утврђивању националних интереса и њиховом односу према националним вредностима и циљевима обухваћеним у стратегијама националне безбедности.

Националне вредности

Први аспект анализе јесте однос према националним вредностима. Поред претходно наведеног о присуству националних вредности у стратегијама националне безбедности, недвосмислена је чињеница да се тим вредностима приступа формално. Односно, националне вредности су готово идентичне код разних држава (Табела 3), а примат се даје националним интересима и циљевима.

Табела 3. Сличност утврђивања националних вредности разних земаља

ДРЖАВА	УТВРЂЕНЕ НАЦИОНАЛНЕ ВРЕДНОСТИ
Аустрија	поштовање људских права и слобода, принцип демократије и правне државе, права националних мањина, подела власти, политика мира, поштовање и извршавање обавеза које произлазе из њеног чланства у Европској унији и циљева УН
Хрватска	слобода, једнакост, национална равноправности и равноправност полова, мир, социјална правда, поштовање права човека, неповредивост власништва, очување природе и човекове околине, владавина права и демократски вишестраначки систем
Србија	слобода, независност, мир, безбедност, демократија, владавина права, социјална правда, људска и мањинска права и слободе, једнакост и равноправност грађана, толеранција, транспарентност, солидарност, родољубље и здрава животна средина

Извор: (Forca 2022a)

Стратегија националне безбедности САД и национални интереси

У складу с претходно наведеним ставовима о појави стратегије националне безбедности у САД, анализирамо период после 1947. године, а тежишно након 1987. године.

Први извештај о стратегији националне безбедности САД, у складу с одредбама Закона о националној безбедности, поднео је председник Хари Труман 1950. године. Прецизније, председник Труман је дао задатак Министарству одбране, Стеј департменту и ЦИА, који су израдили документ познат као NSC-68 (*National Security Council Paper-68*). Са документа је скинут степен поверљивости тек 1975. године. Сматра се да је та Труманова стратегија, у ствари, била стратегија Хладног рата. Као национални интерес САД формулисано је обуздавање СССР и ширења комунизма. Основни циљеви те стратегије били су: обуздавање СССР-а; јачање конвенционалних и нуклеарних снага; финансијска помоћ земљама Западне Европе и значајно повећање издатака за одбрану. Овом стратегијом, практично, САД су постале светски лидер за борбу против комунизма (NSC-68 1950).

С обзиром да председници САД нису подносили редовне годишње извештаје до 1987 (председник Реган), националне интересе Америке анализираћемо након те године (Табела 4).

Табела 4. Национални интереси САД у стратегијама националне безбедности 1987–2022

ПРЕДСЕДНИК	ДОКУМЕНТ	НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ
Роналд Реган	NSS, 1987	1. Опстанак Сједињених Држава као слободне и независне нације, са својим основним вредностима и нетакнутим институцијама. 2. Здрава и растућа економија САД. 3. Раст слободе, демократских институција и економија слободног тржишта широм света, повезаних праведним и отвореним међународним трговинским системом. 4. Стабилан и безбедан свет, без већих претњи интересима САД. 5. Здравље и снага савезничких односа САД

Џорџ Буш (старији)	NSS, 1993	1) заштита Сједињених Држава и њених грађана од напада; 2) поштовање, јачање и проширивање наших историјских, уговорних и колективних одбрамбених аранжмана; 3) осигуравање да ниједна непријатељска сила не може да доминира или контролише регион који је критичан за наше интересе; 4) рад на избегавању сукоба смањењем извора регионалне нестабилности и насиља, ограничавањем ширења напредне војне технологије и оружја за масовно уништење и јачањем цивилно-војних институција уз истовремено смањење економског терета војне потрошње.
Бил Клинтон	NSS, 1994–2000	Витални, важни и остали интереси. Витални: 1. физичка безбедност наше територије и територије наших савезника; 2. безбедност наших грађана како код куће тако и у иностранству; 3. заштита од ширења оружја за масовно уништење; 4. економска добробит нашег друштва и 5. заштита наших критичних инфраструктура – укључујући енергетику, банкарство и финансије, телекомуникације, транспорт, водоснабдевање, виталне људске услуге и владине службе – од поремећаја који имају за циљ да ометају њихов рад
Џорџ Буш (млађи)	NSS 2002 NSS, 2006	Наши циљеви на путу ка напретку су јасни: 1. политичка и економска слобода, 2. мирни односи са другим државама и 3. поштовање људског достојанства 1) промовисање слободе, правде и људског достојанства 2) суочавање са изазовима нашег времена вођењем и растућом заједницом демократија.

Барак Обама	NSS, 2010	1) Безбедност Сједињених Држава, њених грађана и америчких савезника и партнера; 2) Јака, иновативна и растућа америчка економија у отвореном међународном економском систему који промовише могућности и просперитет; 3) Поштовање универзалних вредности код куће и широм света; и 4) Међународни поредак који унапређује руководство САД, а који промовише мир, безбедност и могућности кроз јачу сарадњу ради суочавања са глобалним изазовима.
Доналд Трамп	NSS, 2017	1) заштитити амерички народ, домовину и амерички начин живота, 2) промовисати амерички просперитет, 3) очувати мир кроз снагу и 4) унапредити амерички утицај
Џозеф Бајден	NSS, 2022	1) заштита безбедности америчког народа; 2) ширење економског просперитета и прилика и 3) остваривање и одбрана демократских вредности.

Извор: Обрада аутора

У претходној табели нису наведени национални интереси из најновије стратегије националне безбедности САД (2025). Ово из више разлога, од којих се истичу следећи: 1) Национални интереси су дати описно, не изричито као у претходним документима; 2) Национални интереси су дати изузетно прагматично, односно осликавају глобални и регионални хегемонизам САД, на директан и неувијен начин.

У Трамповој стратегији из 2025. целим документом провејава став о светској доминацији Америке и, наравно, начину како то да се реализује у пракси. У том смислу, Трамп понавља своју крилатицу из стратегије 2017 – Америка на првом месту. Тај став у најновијој стратегији, у свом Уводнику, Трамп експлицитно изражава на следећи начин: „Овај документ је светска мапа која показује да је Америка највећа и најхуманија нација на свету. У годинама пред нама, градићемо све аспекте америчке снаге, направитићемо Америку

безбеднијом, богатијом, слободнијом и већом и успешнијом него икада до сада” (National Security Strategy of the USA 2025). Из тог разлога, како је наведено у претходном тексту, Трамп критикује претходне америчке администрације да нису знале нити успеле да препознају и остваре америчке националне интересе након Хладног рата.

Наглашени амерички хегемонизам у глобалним размерама провејава целим документом америчке стратегије из 2025. године. Како смо навели, структура документа је прилагођена томе. Тако, највећи део документа јесте регионални приступ америчке стратегије, који је утврђен и као пет виталних националних интереса САД:

Желимо да осигурамо да западна хемисфера остане разумно стабилна и довољно добро управљана да спречи и обесхрабри масовне миграције у Сједињене Државе; желимо хемисферу чије владе сарађују са нама против наркотерориста, картела и других транснационалних криминалних организација; желимо хемисферу која остаје слободна од непријатељског страног упада или власништва над кључном имовином и која подржава критичне ланце снабдевања; и желимо да осигурамо наш континуирани приступ кључним стратешким локацијама. Другим речима, потврдићемо и спроводити „Трампову последицу” Монроове доктрине;

Желимо да зауставимо и преокренемо текућу штету коју страни актери наносе америчкој економији, а да истовремено одржимо Индо-Пацифик слободним и отвореним, очувамо слободу пловидбе на свим кључним морским путевима и одржавамо сигурне и поуздане ланце снабдевања и приступ критичним материјалима;

Желимо да подржимо наше савезнике у очувању слободе и безбедности Европе, док истовремено обнављамо европско цивилизацијско самопоуздање и западни идентитет;

Желимо да спречимо да противници доминирају Блиским истоком, његовим залихама нафте и гаса и уским тачкама кроз које пролазе, избегавајући „вечне ратове” који су нас заглавили у том региону уз велику цену; и

Желимо да осигурамо да америчка технологија и амерички стандарди – посебно у вештачкој интелигенцији,

биотехнологији и квантном рачунарству – покрећу свет напред. (National Security Strategy of the USA 2025).

Разлажући наведене виталне националне интересе на циљеве и средства које САД поседују, а у документу наведено као; „жеље уопште; жеље у свету око нас и средства на располагању”, у стратегији се поново подвлачи циљ документа: „Циљ ове стратегије је да повеже сва ова водећа светска средства, и друга, како би се ојачала америчка моћ и превласт и учинила наша земља још већом него што је икада била” (National Security Strategy of the USA 2025).

Почевши од прве стратегије (2017), а посебно у другој (2025), Трамп недвосмислено примењује крајњи прагматизам у односу националних интереса САД и стратегије националне безбедности. Тај прагматизам је садржан у „огољеном” и директном навођењу виталних националних интереса САД у стратегији, с једне и, спровођењу те стратегије на глобалном нивоу (у разним регионима света) у пракси, с друге стране.

Стратегија националне безбедности Руске Федерације

Русија као самостална и независна држава од 1991. године, своју прву стратегију националне безбедности усваја 2009. године (Стратегија национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года 2009). Иначе, усвајање стратешких докумената Русије повезано је са светским и регионалним збивањима (Табела 5).

Табела 5. Упоредни преглед стратегијских докумената РФ са историјским дешавањима

Време	Стратегијски документ	Дешавања у РФ	Дешавања у окружењу РФ	Дешавања у свету
1988			Рат у Нагорно Карабаху (1988–1994)	
1991		Формирање ЗНД	Рат за Придњестровље Рат у Јужној Осетији (1991–1992)	
1992		Осетијско-ингушетски сукоб	Рат у Абхазији 1992–1993 Сукоб у Таџикистану 1992–1997	
1993	Војна доктрина РФ	Руска конститутивна криза		
1994		Први чеченски рат 1994–1996		САД: „СНБ ангажовања и ширења”
1997	Концепција националне безбедности РФ	Стварање Уније РФ и Белорусије	Формирање ГУАМ групе (Грузија, Украјина, Азербејџан и Молдавија)	
1998		Велика августовска финансијска криза		
1999		Други чеченски рат 1999–09		НАТО агресија на СРЈ Нови стратешки концепт НАТО

2000	Концепција националне безбедности РФ Војна доктрина РФ			
2001			Формирање Шангајске организације	
2002		Формирање ОДКБ		
2008		Руско-грузијски рат и признавање Абхазије и Јужне Осетије Формирање БРИК, касније БРИКС		Постављање дела против-балистичког блока САД у Пољској
2009	Стратегија националне безбедности РФ до 2020			
2010	Војна доктрина РФ		Етнички сукоби у Киргистану Сукоби у Таџикистану 2010–2012	
2014	Војна доктрина РФ	Анексија Крима	Насилна смена власти у Украјини Сукоби у источној Украјини 2014–2015	
2015	Стратегија националне безбедности РФ	Формирање Евроазијског економског савеза		
2021	Стратегија националне безбедности РФ		НАТО упутио позив Украјини да се прикључи Алијанси	Повлачење САД и савезника из Авганистана

Извор: (Forca 2022b, 55–56)

Русија је до 2021. године усвојила три документа под називом стратегија националне безбедности (2009, 2015 и 2021). У сва три документа утврђени су национални интереси и стратешки национални приоритети, док се не користи израз циљеви. Односно, циљеви стратегије се посебно истичу у документу, али се уз националне интересе непосредно везују стратешки национални приоритети (Табела 6).

Табела 6. Национални интереси и приоритети Русије 2021

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ	СТРАТЕШКИ НАЦИОНАЛНИ ПРИОРИТЕТИ
<p>1. Опстанак руског народа, развој људских потенцијала, побољшање квалитета живота и благостања грађана, 2. Заштита уставног поретка, суверености, независности, државне и територијалне целовитости РФ, јачање одбране земље, 3. Подршка грађанског мира и сарадње у земљи, владавина права, искорењивање корупције, заштита грађана и свих облика имовине од противправних радњи, развијање механизма сарадње државе и грађанског друштва, 4. Развој безбедносног информационог простора, заштита руског друштва од деструктивног психолошко-пропагандног деловања, 5. Стабилан развој руске економије на новој технолошкој основи, 6. Очување животне средине, очување природних ресурса, рационално управљање ресурсима и адаптација на климатске промене, 7. Јачање традиционалних руских духовно-моралних вредности, очување културног и историјског наслеђа народа Русије и 8. Подршка стратегијској стабилности, очување мира и безбедности и правних основа међународних односа</p>	<p>1. Опстанак народа Русије и развој људских потенцијала, 2. Одбрана земље, 3. Државна и друштвена безбедност, 4. Информациона безбедност, 5. Економска безбедност, 6. Научно-технолошки развој, 7. Еколошка безбедност и рационално управљање ресурсима, 8. Заштита традиционалних руских духовно-моралних вредности, културе и историјског памћења и 9. Стратегијска стабилност и узајамно корисна међународна сарадња.</p>

Извор: (Форца 2022b, 67)

Национални интереси су дефинисани као: „Објективно значајне потребе појединца, друштва и државе за безбедношћу и стабилним развојем”. С друге стране, Стратешки национални приоритети подразумевају: „Најважније правце обезбеђења националне безбедности и стабилног развоја РФ” (Стратегија националне безбедности Российской Федерације 2021).

Стратегија националне сигурности Републике Хрватске

Република Хрватска је прва земља из окружења која је усвојила документ стратегија националне сигурности (безбедности) и то 2002. године (Strategija nacionalne sigurnosti, 2002). У документу су недвосмислено утврђена два стратешка спољнополитичка одређења Хрватске: 1) чланство у НАТО и 2) чланство у ЕУ. У том смислу, Хрватска је покушала да обнови стратегију након реализације појединих стратешких интереса (2010 и 2014), али безуспешно. Тако, други документ под називом стратегија националне сигурности Хрватска је усвојила 2017. године (Strategija nacionalne sigurnosti 2017) (Forca 2022a).

Чињеница је да се документ стратегија националне сигурности Хрватске у највећем делу угледа на америчка документа. То се посебно уочава у утврђивању националних интереса и циљева. Тако, у стратегији националне сигурности из 2002, по угледу на Клинтонове стратегије, после навођења националних вредности (позив на Устав), утврђују се витални и остали важни национални интереси и безбедносни циљеви:

ВИТАЛНИ ИНТЕРЕСИ РХ:

Опстанак, суверенитет, независност, територијална целовитост, национални идентитет, темељне вредности, заштита живота и имовине грађана.

ДРУГИ ВАЖНИ ИНТЕРЕСИ РХ:

Очување и развој демократије и демократских институција; владавина права; очување културног и историјског идентитета Републике Хрватске и добробит дела хрватског народа у другим државама; мирно, стабилно и безбедно окружење; очување међународног поретка утемељеног на принципима правде, поштовања међународног права и економске

равноправности; очување и заштита околине, здравље и добробит грађана.

БЕЗБЕДНОСНИ ЦИЉЕВИ:

Успостављање, развој и спровођење одговарајућих политика, мера и активности и институција на безбедносном подручју-садржајно примерених захтевима за успешно преовладавање савремених и будућих безбедносних ризика и претњи РХ; Изградња повољног међународног безбедносног окружења на глобалном и регионалном нивоу кроз укључивање у међународне безбедносне интеграције и сарадњу са другим демократским државама; Развој стабилног и економски напредног друштва које ће бити дугорочно способно да изграђује и одржава делотворне безбедносне механизме и ресурсе, те успешно одговорити на безбедносне изазове, ризике и претње (Strategija nacionalne sigurnosti 2002).

После неуспелих покушаја да се након пријема у НАТО (2009) усвоји стратегија (2010), као и након пријема у ЕУ (2013), донесе нови документ (2014), Хрватска је коначно (2017) усвојила другу стратегију. Национални интереси и циљеви су утврђени по америчком моделу (Трамп), тако да се сваки национални интерес операционализује на стратешке циљеве (Табела 7). Националне вредности се само помињу, а не наводе у документу, јер су унете у Устав Хрватске (Ustav RH 1997, čl. 3).

Табела 7. Национални интереси и стратешки циљеви Републике Хрватске

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ	СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ
Безбедност становништва, територијални интегритет и суверенитет Р. Хрватске	Достизање највишег степена безбедности и заштите људи и критичне инфраструктуре.
	Успостављање и развој за унутрашњу безбедност.
	Развијање и одржавање јаке и активне одбране

Добробит и просперитет грађана	Еколошка Хрватска и развој јаке и одрживе економије.
	Демографска обнова и ревитализација хрватског друштва
	Развој државне управе за мерење грађана и стратешке комуникације
Национални идентитет, међународни углед, и утицај Р. Хрватске	Заштита, јачање и промоција највиших вредности уставног поретка и хрватског националног идентитета.
	Јачање међународног угледа и утицаја Хрватске
Положај Хрвата у Босни и Херцеговини, и у другим државама и у исељеништву	Осигурање опстанка, заштита идентитета хрватског народа, као конститутивни у Босни и Херцеговини, заштита и подршка Хрвата у другим државама и иностранству

Извор: Обрада аутора

Стратегија националне безбедности Републике Србије

Од 2006. године Србија је, између осталог, усвојила две стратегије националне безбедности (2009 и 2019), уз напред наведени начин како је тај документ уопште настао. Наиме, навели смо да Устав не познаје документ Стратегија националне безбедности. Велика је квалитативна разлика усвојених стратегија, па и по питању утврђивања националних вредности, интереса и циљева.

Стратегија националне безбедности Републике Србије из 2009. године, практично, јесте политика националне безбедности (Forca i Nikač 2020). Наиме, сама стратегија је дефинисана као: „најважнији стратешки документ којим се утврђују основе политике безбедности у заштити националних интереса Републике Србије” (Strategija nacionalne bezbednosti, 2009). У том смислу: 1) националне вредности су само побројане; 2) национални интереси се називају „национални интереси у области безбедности” и 3) циљеви се не операционализују из националних интереса, већ се утврђују као општи циљ политике националне безбедности и

циљеви политика у другим областима (спољна политика, економска политика, политика одбране...) (Strategija nacionalne bezbednosti 2009).

После десет година (2019) усвојена је друга Стратегија националне безбедности Републике Србије. Тај документ је садржајно и квалитативно различит у односу на први, што се види и из дефиниције која је наведена у Табели 2. Посебна разлика се уочава у одређењу националних вредности, интереса и циљева. Прво, по први пут код нас у једном службеном и званичном документу дефинисан је појам „национална безбедност Републике Србије”. Друго, националне вредности су као и у првом документу само побројане, али је интересантна чињеница да је изостављен „суверенитет и територијални интегритет”, који је утврђен у документу 2009. Ово наводимо из разлога делимичне неповезаности националних вредности и националних интереса, јер се први национални интерес управо дефинише као „очување независности, суверенитета и територијалног интегритета”. Треће, не говори се о националним интересима у области безбедности, као у документу из 2009, већ се само наводе – „национални интереси”. Четврто, два се утврђена национална интереса међусобно искључују, и то: „очување независности, суверености и територијалног интегритета” и „европске интеграције и чланство у Европској унији”. Ово из разлога што су 22 од 27 држава чланица ЕУ признале независност „Косова”, а што је директно супротстављено територијалном интегритету Србије. При томе, парадоксално је да баш Европска уније води преговоре Београда и Приштине о међусобној нормализацији односа. Пето, не говори се о експлицитно о циљевима политике националне безбедности, већ се утврђени национални интереси операционализују на циљеве. Овакав приступ примењује већина савремених држава. Тако, седам националних интереса операционализовано је на 33 циља (Strategija nacionalne bezbednosti 2019).

Република Србија је стицајем геополитичких и историјских услова, постала независна и самостална држава 2006. године. Стратегија националне безбедности Републике Србије није препозната у Уставу, тако да је њено усвајање последица угледања на државе региона. С обзиром да Србија нема усвојену Спољнополитичку стратегију, то та стратегија има облик „стратегије цинцулирања” (Форца 2025) и, у том смислу, утврђивање

националних вредности, интереса и циљева више је формално, него што је суштинског карактера.

ЗАКЉУЧАК

Држава је била и остала основни, иако не и једини, субјекат међународних односа. Безбедност државе у теорији, а потом и у пракси, именована је као национална безбедност. То није само језичка промена. Наиме, конституенсе државе (територија, становништво и власт) заменили су национални интереси.

Однос појмова националне вредности, интереси и циљеви у теорији није једнозначно утврђен. У већини, вредности се сматрају као општи појам из којег се детерминишу национални интереси, који се операционализују на циљеве. Међутим, чињеница је да је појам интереси готово истиснуо појам вредности, па тиме и у детерминисању националне безбедности. Та чињеница доказује тезу да је политика кључна, а негде и једина, функција државе. У том смислу, национални интереси су политичка категорија. Стога разлога, националне вредности се већим делом утврђују у највишем правном акту, док се национални интересу утврђују и операционализују у документу стратегија националне безбедности, који није правни, већ иманентно политички документ. Тако, национални интересу, у ствари, јесу праоснова и праузрок свих сукоба у међународним односима.

Чињеница је да су САД водећа сила света, посебно у области безбедности. Та чињеница је евидентна како у теорији, тако и у пракси. САД су прве увеле појам стратегија националне безбедности, којим доминирају национални интереси. Тај пример следи огромна већина земаља света.

Америка, као највећа сила света, која своје националне интересе артикулише врло прагматично, посебно за време председника Доналда Трампа. Та прагматичност се, пре свега, огледа у чињеници суштинског и директног, а не формалног, утврђивања националних интереса, с једне и, њиховом спровођењу у пракси, с друге стране.

Мале и неразвијене земље, које следе пример САД у смислу усвајања документа стратегија националне безбедности, своје националне вредности, интересе и циљеве исказују више формално, него ли суштински. Такав пример јесте и Република Србија.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Beard, Charles. 1934. *The Idea of National Interest*. New York: Blue Ribbon Books.
- Dimitrijević, Vojin, i Radoslav Stojanović. 1996. *Međunarodni odnosi*. Beograd: Službeni list.
- Dimitrijević, Vojin. 1973. *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*. Beograd: Savez udruženja pravника Jugoslavije.
- Forca, Božidar, i Željko Nikač. 2020. „Komparativna analiza strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije.” *Bezbednost* 3 (2020): 22–42. doi: 10.5937/bezbednost2003022.
- Forca, Božidar, Siniša Dostić, and Zoran Keković. 2021. “Afganistan as a Statement of Discontinuation of Interests and Goals of the US National Security Strategy.” *International journal of economic and law* 11 (33): 115–131.
- Forca, Božidar. 2003. „Vojni faktor međunarodnih odnosa i njegov uticaj na razvoj Vojske Jugoslavije.“ Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Vojna akademija.
- Forca, Božidar. 2021. *Sistemi bezbednosti*. Beograd: Fakultet za poslovne studije i pravo.
- Forca, Božidar. 2022a. *Teorijski i uporedni aspekt analize strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije*. Beograd: Fakultet za poslovne studije i pravo.
- Forca, Božidar. 2022b. „Nova strategija nacionalne bezbednosti Ruske Federacije.” *Bezbednost* 1 (2022): 53–71. doi: 10.5937/bezbednost2201053F.
- Forca, Božidar. 2023. *Nacionalna bezbednost i odbrana*. Beograd: Fakultet za poslovne studije i pravo.
- Forca, Božidar. 2025. “Cinchulation Foreign Policy Strategy of the Republic of Serbia.” *International Journal of Economics and Law* 15 (44): 17–30.
- Jovanović, Branislav. 1984. *Uvod u teoriju vojnog rukovođenja*. Beograd: VIZ.
- Lowenthal, Mark. 2000. “National Interests and U. S. Foreign Policy.” In *Foreign Policy of the United States*. ed. Ernest Simone New York: Nova.

- Marinković, Nemanja. 2016. „Odnos spoljne politike i nacionalne bezbednosti.“ Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu: Fakultet Političkih nauka.
- Marković, Mihajlo. 1981. *Filozofski osnovi nauke*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Marković, Mihajlo. 1999. „Nacionalni interesi.“ *Vojno delo*.
- Mijalković, Saša. 2023. *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.
- Miletić, Andreja. 1978. *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*. Beograd: Savremena administracija.
- Modelski, Georg. 1962. *A Theory of Foreign Policy*. London: Pall Mall Press.
- National Security Act*. 1947. Public Law 253, 80th Congress; Chapter 343, 1st Session; S. 758.
- National Security Council Paper NSC-68*, 1950, U.S. Department of State's Policy Planning Staff, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/NSC68>, 22.01.2026.
- National Security Strategy of the USA*. 1987. The White House. Washington D.C.
- National Security Strategy of the USA*. 1991. The White House. Washington D.C.
- National Security Strategy of the USA*. 2017. The White House. Washington D.C.
- National Security Strategy of the USA*. 2025. The White House. Washington D.C.
- Pantić, Dragomir. 1977. „Vrednosne orijentacije, osobine ličnosti i klasna pripadnost.“ Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- Pavlović, Zoran. 2021. *Psihologija vrednosti*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Proroković, Dušan. 2018. *Era multipolarnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ratcliffe, Susan. 2016. *Oxford Essential Quotations 2016*. Oxford: Oxford University Press.
- Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije, „Uradni list Republike Slovenije“, številka 59/19.
- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 88/09.

- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 94/2019.
- Strategija nacionalne bezbednosti Crne Gore, „Službeni list Crne Gore“, br. 085/18.
- Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, „Narodne novine”, br. 32/2002.
- Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, „Narodne novine”, br. 73/2017.
- Ustav Republike Hrvatske, „Narodne novine”, br. 56/90, 135/97, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10 i 65/14.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 98/2006.
- Višnjić, Dušan. 2011. „Opšta strategija ili strategija države – nacije.“ *Vojno delo* 4 (2011): 392–403.
- Zakon o odbrani, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 116/2007.
- Živković, Miroslav. 1997. *Osnovi teorije države i prava*. Beograd: Policijska akademija.
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. 2009. Президент России. <https://rg.ru/2009/05/19/strategia-dok.html>. 10.01.2025.
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. 2021. Президент России. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0pID1ZzmR5cER0g5tZC.pdf>, 10.01.2025.

Božidar Forca*

*Faculty of Business Studies and Law,
Union – Nikola Tesla University, Belgrade*

PRAGMATISM IN THE RELATIONSHIP BETWEEN NATIONAL INTERESTS AND STRATEGY**

Ressume

International relations are a changing field with no final solutions. Although they are not the only ones, states remain the key actors in international relations. The term state security was replaced by national security in the second half of the 20th century. It is not just a formal linguistic change that determines the state's security. Namely, national interests came to the fore. Concepts of national values, interests, and goals appear at different stages of the development of human society and the state. It is a fact that classical and medieval philosophy did not know the concept of interests, even national ones. This concept originates in the philosophy of pragmatism, occupies a central place, and suppresses values. In this sense, national interests are a political category and the root cause of conflicts in international relations. The United States of America was the world's most powerful country in the 20th century. After the Second World War, the USA created a national security strategy document that, among other things, determined America's vital national interests and the means to achieve them. From President Harry Truman to Donald Trump, the basic national interest of the USA has been and remains – to rule the world. The difference lies only in the methods of determination and operationalisation, as well as in their application in practice. America remained the only superpower at the end of the Cold War. In this sense, the majority of European countries are joining American-led integration, primarily through NATO. In this sense, the majority of countries in Europe and around the world adopt national

* Email address: bozidar.forca@fbsp.edu.rs; ORCID: 0003-4894-3772.

** This article was created as part of the implementation of the scientific project „Two Decades of Independence and Self-Government of the Republic of Serbia: 2006–2026”, which is being implemented at the Faculty of Business Studies and Law in Belgrade, in 2026.

security strategies, except multinational states (organisations) that do not include the attribute „national” in their security strategies. It is a fact that in all the national security strategies of numerous countries, national interests and goals occupy a dominant place, while national values are only sporadically mentioned. Analysing the way national interests and goals are determined, as well as their realisation and implementation, it can be unequivocally concluded that the world powers adopt a direct, immediate approach to their determination, as confirmed by their practical realisation. On the other hand, small and underdeveloped countries approach the determination of national interests and goals formally, so their realisation in practice is questionable. The Republic of Serbia marks two decades of its independence and autonomy in very complex international relations. Serbia is going through a very difficult path of disintegration of the former SFRY, and that disintegration was not completed precisely on its territory – Kosovo and Metohija. Although the UN Security Council protectorate continues in Kosovo and Metohija, the temporary organs of the Albanian authorities proclaimed an independent Kosovo. Serbia has adopted two national security strategies, which are qualitatively very different. The attitude towards the way national values, interests, and goals are determined is especially different. Thus, Serbia defined its national security for the first time only in 2019. In the relationship of national values, interests and goals, there are evident inconsistencies and even a kind of exclusivity.

Keywords: National security strategy, National values, interests and goals.

* Овај рад је примљен 26. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. марта 2026. године.

Наталија Радивојевић Ковачевић*

Министарство одбране, Сектор за политику одбране

Хатица Бериша**

Школа националне одбране, Универзитет одбране

Срђан Згоњанин***

Министарство одбране, Универзитет одбране

ПРОЈЕКЦИЈА МОЋИ У ДОБА НЕСТАБИЛНОСТИ: СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ ПО РУСКОМ МОДЕЛУ

Сажетак

Рад истражује еволуцију руског концепта стратешког одвраћања од Хладног рата до савременог сукоба у Украјини. Циљ истраживања је да се анализира како се мењала руска нуклеарна и војна доктрина, да се идентификују главне фазе у развоју руске стратегије одвраћања и војне политике, као и да се покаже како се концепт одвраћања трансформисао у мултидимензионални инструмент националне безбедности. Уз коришћење метода анализе садржаја и компаративне анализе, рад пореди руску стратегију са западном (пре свега америчком) парадигмом. Резултати показују да је руски модел одвраћања значајно проширен и укључује не само традиционално нуклеарне и конвенционалне компоненте, већ невојне, сајбер, економске и идеолошке инструменте. У раду се закључује да одвраћање у руском контексту превазилази класичну

* Имејл адреса: radivojevic.natalija@yahoo.com.

** Имејл адреса: hatidza.berisa@mod.gov.rs; ORCID: 0000-0002-9432-5273.

*** Имејл адреса: srdjanzgonjanin007@gmail.com.

дефанзивну функцију и постаје активан елемент пројекције моћи у нестабилном глобалном окружењу.

Кључне речи: стратешко одвраћање, нуклеарно оружје, руска војна доктрина, Руска Федерација, савремени сукоб, САД, геополитика.

УВОД

Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века, светска политичка сцена доживела је дубоке промене које су из корена преобликовале безбедносну архитектуру Европе и света. Завршетак Хладног рата, распад биполарног система и коначни слом Совјетског Савеза означили су не само крај једне епохе, већ и почетак процеса трансформације унутар међународног поретка. Уместо равнотеже страха и паритета снага, наступила је ера униполарности, у којој су Сједињене Америчке Државе задржале позицију водеће глобалне силе, при чему су традиционални механизми одвраћања привремено изгубили свој централни значај у стратешком размишљању.

Истовремено, постсоцијалистички простор пролази кроз дубоке политичке, економске и друштвене преображаје. Док су земље Централне и Источне Европе постале полигон за западне инвестиције и модел економске либерализације, бивше совјетске републике, а нарочито Руска Федерација, суочиле су се са институционалном нестабилношћу, демографском кризом и стратешким губитком статуса глобалне силе. Управо у том контексту, стратешко одвраћање се постепено рехабилитује као инструмент повратка Руске Федерације на светску безбедносну и политичку сцену те постаје поново један од кључних елемената националне безбедности и глобалне стабилности.

Током Хладног рата, стратегије одвраћања биле су у највећој мери дефинисане нуклеарним арсеналима и политиком „равнотеже страха” између супротстављених блокова. Међутим, крај биполарне поделе света није довео до нестанка безбедносних дилема, већ је отворио нове просторе нестабилности у којима су доминирали асиметрични изазови, хибридне претње и ерозија класичних правила међународног поретка. У том смислу, Руска Федерација,

као наследница совјетског војно-стратешког наслеђа, настоји да реконцептуализује и прилагоди своју политику одвраћања савременим условима, при чему се традиционална ослонац на нуклеарне капацитете допуњује новим облицима војне, политичке и технолошке моћи.

Овај рад се бави еволуцијом руског концепта стратешког одвраћања, полазећи од почетака у совјетској ери, преко прелазних фаза током деведесетих, па све до савременог периода обележеног конфронтацијом са Западом, посебно након 2014. године и актуелног рата у Украјини. Предмет рада обухвата анализу теоријских основа и доктриналних развоја руске стратегије одвраћања и војне политике, као и компарацију са западним (пре свега америчким) концептуалним приступима, са циљем да се осветли карактер, специфичности и трансформације овог стратешког инструмента.

Истраживање се ослања на анализу званичних стратешких докумената, војно-доктринарних текстова, као и релевантне научне и аналитичке литературе, са намером да се покаже да се руски модел одвраћања током последње две деценије значајно удаљио од своје искључиво нуклеарне основе. Он данас подразумева шири спектар средстава – од класичних и савремених војних капацитета до невојних инструмената, сајбер операција, информационог утицаја и економско-политичких механизма притиска. У том смислу, руска концепција одвраћања престаје да буде искључиво дефанзивни механизам и постаје активни инструмент пројекције моћи, обликовања стратешког окружења и одржавања позиције глобалног актера у динамичној и често непредвидивој безбедносној реалности.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ФОРМУЛИСАЊУ СТРАТЕШКОГ ОДВРАЋАЊА

Државна одбрамбена политика Руске Федерације данас се заснива на принципима адекватне употребе националне моћи: асиметричности и превентивности, приоритету невојних и индиректних акција над директним, ослањању на стратешко и регионално одвраћање (Semčenkov 2016, 54–60). Стратешко одвраћање као елемент државне одбрамбене политике Руске Федерације формира се на основу војне доктрине државе, стратегије националне безбедности у сектора одбране, програма развоја и

пренаоружавања врста и родова војске (Эрнстовна и Скуридин 2017). Можемо истаћи да са руског становишта одвраћање означава употребу претњи, понекад праћених ограниченом, или потпуном употребом силе, са циљем: а) одржавања *status quo* („одвраћање” на језику Запада), б) промене *status quo* („принудити” на западном језику), в) обликовања стратешког окружења у оквиру међусобне интеракције са другим стратешким факторима и г) спречавања ескалације или довођења до деескалације (Adsamsky 2019).

Стратешко одвраћање је теоријски покушај да се схвати широк спектар алата безбедносне политике које Руска Федерација развија и користи. Такође се може користити као аналитичко средство за посматраче да објасне актуелну руску политику и изјаве. Да би се јасно и у потпуности схватио руски концепт стратегије одвраћања и да би се разумела разлика у односу на амерички еквивалент, мора се имати у виду да руски језик нуди два термина релевантна за енглеску реч и концепт *deterrence* - „одвраћање”. Први је термин „сдерживание” (*restraining, keeping out, holdingback*), што буквално значи *обуздавање, задржававање* или *суздржававање*, док је други термин „устрашение” (*intimidation*), што буквално означава *застрашивање* (Trofimenko 1980, 33). Само термилошки посматрано, руски концепт одвраћања је у старту шири од западног, прво због језика, а друго, јер је у последњих неколико година доживео експанзију и удаљио се од традиционално нуклеарног одвраћања. Заправо, руски термин *устрашение* је везан за нуклеарну способност и нуклеарне претње, што је била пракса у поступању САД за време Хладног рата – „одвраћање путем застрашивања” (Hines, Mishulovich and Shull 1995). Док термин *сдерживание* Руска Федерација превасходно користи за описивање своје актуелне (војне) политике.

Према речима председника Руске Федерације, Владимира В. Путина, смисао стратешког одвраћања и стратегије националне безбедности Руске Федерације и читаве руске политике је спасавање људи, повећање људског капитала као главног богатства Руске Федерације и с тим у вези, сви су њихови напори усмерени на подршку традиционалним вредностима и породици, демографским програмима, унапређењу животне средине, здравља људи и развоју образовања и културе (Путин 2016). Такође, у новембру 2017. године у Сочију, председник В. В. Путин изразио је суштину руске одбрамбене политике истакавши да је потребно „обезбедити

загарантовано стратешко одвраћање, а у случају потенцијалне спољне претње, његову ефективну неутрализацију” (Евгенјевич и други 2019).

Тренутно, у руској литератури и званичној доктрини нема једне званичне дефиниције, али се мање-више најчешће наводи да је стратешко одвраћање скуп мера за спречавање и одбијање агресије које обухвата неколико везаних аспеката (Подберезкин 2016, 278–287). Такође, не постоји ни коначан списак делова овог концепта нити начин како они тачно треба да функционишу, већ постоји сплет идеја и сугестија о томе како предметни концепт треба свеукупно да функционише. Концепт је још увек у развоју (Sivkov 2015), о њему се дискутује и расправља, али негде најшире прихваћено је његово дефинисање кроз војно-енциклопедијски речник Министарства одбране Руске Федерације. Предметни речник дефинише стратешки концепт као „координисани систем војних и невојних (политичких, идеолошких, научно-техничких, дипломатских, правних, економских и других) мера које се предузимају узастопно или истовремено... у циљу одвраћања војних акција које наносе штету стратешког карактера... стратешко одвраћање је усмерено на стабилизацију војно-политичке ситуације... ради утицаја на противника у унапред одређеним оквирима, или при деескалацији војног сукоба... Објекти на које треба утицати путем стратешког одвраћања могу бити војно-политичко руководство и становништво држава потенцијалног противника (или коалиција држава)... Мере стратешког одвраћања спроводе се континуирано, како у мирнодопским тако и у ратним условима” (Military-Encyclopaedic Dictionary of the Russian Ministry of Defense n.d.).

Свакако да је најбитнија сама концептуелизација теоријског приступа стратешком одвраћању, односно стављање теоријских одредница у функцију њене стварне намене кроз различите приступе и доктринарно-нормативне пројекције у пракси.

РУСКИ КОНЦЕПТУАЛНИ ПРИСТУП СТРАТЕШКОМ ОДВРАЋАЊУ

Стратегија одвраћања има дубоке корене у руској политичкој и војној мисли и представља посебно, кроз историјске факторе, геополитичке изазове, теоријске основе и актуелне безбедносне ситуације, обликован стратешки концепт. За разумевање руског

становишта предметних елемената неопходно је упознати се са основним приступом стратешком одвраћању, али и укратко га упоредити са сличним концептима у стратегији Сједињених Америчких Држава.

Примена теорије одвраћања, која је настала и развијала се после Другог светског рата, за време Хладног рата, са појавом нуклеарног оружја, у периода када су се Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез борили за превласт и утицај у читавом свету, довела је до равнотеже арсенала две велесиле. Паралелно са јачањем совјетског режима и контроле над новоосвојеним и ослобођеним територијама, САД су интезивно радиле на ширењу свог утицаја кроз економске и политичке реформе у Западној Европи и мада су обе силе имале импозантне војне формације, на сцену је ступило нуклеарно оружје које је означило почетак новог начина ратовања (Pikler 2023). Управо поседовање и могућност употребе нуклеарног оружја претило је да ескалација супарништва две силе заувек измени слику света који познајемо, али и да по последицама надмаши све раније сукобе. С тим у вези, да 'хладни' рат не би постао 'врели' и да у случају нуклеарног сукоба нападајућа, али и страна која се брани не би биле уништене, на иницијативу САД започело се са спровођењем политике одвраћања.

Завршетком Хладног рата и нуклеарним разоружавањем кроз потписивање различитих међународних споразума интересовање ка стратегији одвраћања је спласнуло. Међутим, ситуација се знатно изменила у последњих неколико година када је суспендован Споразум о нуклеарним снагама средњег домета (*The Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF)*)¹ почетком 2019. године (Lunn and

¹ Реч је о уговору о контроли наоружања између ССР и САД, који су потписали совјетски генерални секретар Михаил Горбачов и амерички председник Роналд Реган 8. децембра 1987. године, а који је забранио све нуклеарне и конвенционалне балистичке ракете, крстареће ракете и бацаче ракета кратког и средњег домета. У октобру 2018. године председник САД Доналд Трамп је објавио да се САД повлачи из споразума, а током фебруара 2019. године су исти и формално и суспендовале. Према речима председника Трампа, до суспензије је дошло због руског непоштовања споразума, јер је Руска Федерација прекршила споразум развијањем и размештањем крстареће ракете средњег домета (ССЦ-8 - Новатор 9М729). Поред тога, још један разлог за повлачење САД била је тежња супротстављања кинеском нагомилавању оружја у Пацифику, као и чињеница да НР Кина није била потписница предметног уговора (Pengelly 2018; Sanger and Broad 2019; Borger 2018).

Williams 2019) и пред истек Новог споразума о смањењу стратешког наоружања (*New Strategic Arms Reduction Treaty (New START)*)², али и због појаве нових играча на светској сцени који поседују нуклеарно оружје, где се пре свега мисли на Народну Републику Кину (Lunn i Williams 2019). Поред тога, савремене конфликте све чешће карактерише агресивно сајбер и хибридно ратовање те је преко потребно наћи баланс између нових великих сила, нових имаоца нуклеарног оружја и нових метода ратовања, а све у циљу очувања глобалног мира и стабилности те стратегија одвраћања и војна политика поново су у фокусу у читавој међународној заједници, а пре свега у војним доктринама великих сила.

У америчкој доктрини фокус концепта одвраћања је више усмерен на позитивно становиште, односно на демонстрацију војне моћи и способности да се изведе ефективан војни удар у сваком тренутку. Министарство одбране САД одвраћање види као „спречавање акције због постојања кредибилне претње неприхватљивог противдејства и/или уверења да су трошкови предузимања акције већи од очекиване користи” (Pikler 2023). Ефикасно одвраћање захтева капацитете, вољу и способност комуникације како би се супротставили непријатељским акцијама кроз претњу забраном или казном, што и чини основ америчке теорије одвраћања (Driver 2019). Америчка војна доктрина се претежно базира на превентивној употреби војне силе у циљу спречавања појаве нових претњи и на брзој пројекцији војне моћи (било да се ради о хибридним операцијама, сајбер нападима или да је реч о конвенционалним ратовима).

Преко 50 година конвенционално и нуклеарно одвраћање је централна компонента безбедности САД које покушавају да спрече свеопшти рат при постизању својих стратешких циљева. Као што је истакнуто у кровним стратешким документима попут Националне војне стратегије из 2018. године (*The 2018 National Military Strategy*), САД настоје да задрже превласт у свим доменама ратовања у циљу минимизације потребе за нуклеарним одговором и одржавањем превентивне стратегије одвраћања (*Summary of the 2018 National Defense Strategy of The United States of America*).³ Последично,

² Нови СТАРТ ограничава број стратешких нуклеарних бојевих глава које САД и РФ могу распоредити. Видети (Aljazeera 2023) и (Reif 2020).

³ Национална војна стратегија САД за 2018. описује мапу пута како ће здружене

фокус САД-а је на комплексном одвраћању које подразумева све домене војне моћи (копнене, ваздухопловне, поморске и космичке снаге), али и економске и политичке попут санкција и дипломатског притиска.⁴

Са друге стране, руски поглед на стратегију одвраћања традиционално се ослања на јак нуклеарни арсенал, који се сматра основним елементом за одвраћање од претњи регионалног и рата великих размера и за разлику од америчке проактивности и превентивне употребе војне силе, руска стратегија подразумева одговор на актуелне претње. Нуклеарно одвраћање представља један од камена темељаца руске војне политике, а историјски се ослања на теорије развијене у доба Хладног рата, када је СССР користио нуклеарно оружје, које се увек одржава на довољном минималном нивоу, као средство за заштиту националних интереса, али и превасходно за спречавање нуклеарног напада од стране САД и њених савезника (Сергејевич 2016). За разлику од америчке, руска стратегија одвраћања је усмерена на негативно одвраћање и подразумева употребу нуклеарног оружја као крајњу меру.

Постоје теоретичари који истичу да је руска стратегија нуклеарног одвраћања заостајала за својим аналозима у САД још од времена Хладног рата и да у руском војно-стратешким лексикону термин „одвраћања” није био „легитиман” скоро до краја 90-их година прошлог века (Савелјев 2008). Њихови радови се базирају на чињеници да је због погоршања својих конвенционалних капацитета у том периоду Совјетски Савез био принуђен да се ослања на стратегију одвраћања (посебно на нуклеарно одвраћање) због обуздавања безбедносних претњи.

Наведено се чини тачним, посебно анализирањем руске теорије и мисли, нарочито након распада Совјетског Савеза, евидентан је посебан допринос и развој домаћег концепта одвраћања које су дале истраживачке организације Министарства одбране Руске Федерације и војно-индустријског комплекса Руске

снаге бранити отаџбину и задржати своју конкурентску предност да би одвратиле конкуренте и победиле противнике, било да су конкуренти велике силе попут НР Кине и Руске Федерације, или други безбедносни изазови, сада и у будућности. Имплементација предметне стратегије је заснована на стратешким оквирима, инпутима са терена и проценама сениор лидера. Видети (The Department of Defense 2018) и (Joint Chiefs of Staff 2018).

⁴ Према мишљењу (Sagan, Waltz 2003; Kroenig 2018).

Федерације. Нови војно-политички услови натерали су Руску Федерацију да модернизује концепт нуклеарног одвраћања.

Несумњиво, спрега руског нуклеарног оружја и њеног статуса велике силе довела је до ситуације у којој је сваки развој догађаја који би могао да поткопа руско одвраћање сматран подривањем позиције Руске Федерације у свету (Rožansky 2013, 295–342). Кардиналне промене у међународној војно-политичкој ситуацији, као што је технолошки развој и западне војне интервенције и агресије, наметнуле су преиспитивање улоге совјетског/руског стратешког наоружања у глобалном и регионалном одвраћању (Sobolevskii, Protasov and Sukhorutchenko 2014, 9–27). Као последица такве позиције, током XXI века, одвраћање је дошло у први план руске стратешке мисли – са фокусом на максимизирању корисности расположивих алата.

Од периода Хладног рата, са посебним фокусом на период од 1990-их па до данашњих дана идентификовано је неколико фаза у руској војној доктрини по питању стратегије одвраћања. Прва фаза која је обележила руску теорију претежно се бавила питањима одговора на демонстрације америчких ваздушних снага и способности прецизног удара током 1990-их и како одвратити конвенционалне претње нуклеарним оружјем уз премошћавање сопствених умањених конвенционалних способности. Овај период у руској војној доктрини су западни теоретичари означили као појаву теорије деескалације током 1999. године када је Руска Федерација требало да нађе начин да искористи сопствене нуклеарне капацитете на најефикаснији могући начин против САД-а (Arkadij, Levšin and Sosnovski 1999, 3–7).

Већ почетком 2000-их Руска Федерација је нашла начин да ојача своје конвенционалне способности и ушло се у другу фазу. Руска доктрина на прелазу из XX у XXI век повезивала је одвраћање са деескалацијом, кроз концепт „ескалације до деескалације” или „проширеног одвраћања” (Ball 2022). Што је значило да ако би Руска Федерација или њени интереси били подвргнути ненуклеарном нападу који се не би могао одбранити конвенционалним средствима, дошло би до „деескалације” сукоба извођењем ограниченог нуклеарног удара (Sokov 1999). За Запад би то била директна ескалација, а за Руску Федерацију та ескалација би била привремени корак према деескалацији. Такву руску војну политику, Запад је окарактерисао као тешку за супротстављање,

јер је директно ограничавала западне акције и тежње за глобалном доминацијом (Giles 2022). Комбинацијом нуклеарних и конвенционалних способности у циљу ефикаснијег одвраћања конвенционалних и нуклеарних претњи заједно, руска стратегија је у овом периоду успела да стратешко одвраћање постане уобичајен приступ у руским размишљањима и деловањима (Krejdin, Protasov and Yegorov 2009; Matvichuk and Khryapin 2010).

Наредна фаза је примећена током 2010. године, када долази до проширења руског размишљања на ненуклеарне и невојне компоненте (Poletayev and Alferov 2015; Khamzatov i Baluyevskiy 2014). Руска војна доктрина у овој фази разматра ограничену ефикасност нуклеарног оружја у одвраћању од поменутих претњи и изражавањем сумњи према нуклеарном одвраћању доприноси стварању свеобухватнијег концепта који ће Руској Федерацији понудити и обезбедити више од нуклеарних опција за спречавање и обликовање сукоба (Bogdanov and Chekinov 2012, 11–20).

С тим у вези, руска стратегија одвраћања и војна политика се интезивно развијају и у складу са геополитичким изазовима надограђују како би се суочиле са савременим безбедносним проблемима и ситуацијама. На том путу, издвојила су се три изазова као главна. Први се свакако тиче будућег америчког војно-технолошког напретка и могућности подривања стратешке нуклеарне снаге Руске Федерације. Као други, често се наводи низ невојних претњи руској безбедности попут претњи на бази економских ресурса и политичке кохезије Руске Федерације, као и претње у информативној и културној сфери (кампање дезинформације и фалсификовање историје од стране страних влада). Оба изазова тесно су повезана са трећим, који руски теоретичари називају изазовом природе модерног ратовања, или ратовањем „нове генерације” (Bogdanov and Chekinov 2012, 11–20), где све више превагу и победу детерминишу невојна средства која терају Руску Федерацију да креативно размишља и да пронађе нове начине за супротстављање и одвраћање (Bruusgaard 2016).

Имајући у виду наведено, али и геополитичке приоритете и војне парадигме, нема сумње да Руска Федерација на основу своје географске позиције и историјског искуства, приоритетно поставља заштиту својих граница, али и успоставу континенталне стабилности. Она недвосмислено ставља акценат на јачање своје одбрамбене способности, нарочито у погледу нуклеарног

одвраћања, конвенционалних војних капацитета, али и војног присуства у регионима од стратешког значаја (Кавказ, источно Средоземље и Средња Азија).

Последично, Руска Федерација је развила концепт „стратешке стабилности” који обликује њену стратегију одвраћања. Према руској војној доктрини, овај концепт означава да ниједна држава не може да стекне толико велики војни потенцијал да би могла успешно да оствари стратегијску доминацију или да изведе превентивни напад без адекватног и одговорног контраудара. Према наводима Министарства одбране Руске Федерације, предметни концепт не одражава само физичку моћ, већ и уверљивост претње, као и развој напредних система наоружања који подразумевају ракетне системе одбране и хиперсоничне ракете (Ministarstvo odbrane Ruske Federacije 2014).

Западни аналитичари сматрају да Руска Федерација развојем напредних система наоружања планира операције „хибридног ратовања” против САД и НАТО чланица (за шта често наводе операцију у Украјини и одвраћање НАТО-а од задирања у руске безбедносне интересе), док руски аналитичари хибридни рат сматрају западном конструкцијом (Charap 2015) и фокусирају се на далеко шири концепт стратешког одвраћања. Заправо, стратешко одвраћање је аутохтони концепт који обухвата оно што неки од аутора називају руском „доктрином хибридног ратовања”, „нуклеарном ивицом” и „способношћу за принуду у више домена” (Lanoszka 2019). За руску војну доктрину, овај концепт је замишљен далеко шире од традиционалног западног концепта одвраћања и пресудан је за анализу актуелне и будуће безбедносне и руске одбрамбене политике (President of the Russian Federation 2010; President of the Russian Federation 2014). Он обухвата офанзивна, дефанзивна, невојна, нуклеарна и нунуклеарна средства одвраћања који ће се примењивати и за време рата и у миру чинећи комбиновану стратегију обуздавања, принуде и одвраћања, која користи сва расположива средства која одвраћају од сукоба или воде доминацији над сукобом, а све у намери очувања руских безбедносних интереса.

Овако схваћен концепт стратешког одвраћања у Руској Федерацији доводи у питање устаљено западно становиште да традиционално нуклеарно оружје има централни значај у руској стратегији одвраћања и војној политици и подстиче на разматрање нових механизма и средстава војних и невојних којима ће

Руска Федерација утицати на потенцијалне противнике. Такође, поставља се и питање шта званична документа Руске Федерације подразумевају под „руским стратешким циљевима и одбрамбеном политиком коју реализују применом стратешког одвраћања” (President of the Russian Federation 2014).

Овако постављен руски концепт одвраћања чини се прилично екстензивним и универзалним, јер настоји да одврати све врсте претњи коришћењем свих расположивих алата и средстава. Он представља оквир за формулисање и спровођење руске стратегије и политике усмерене на елиминацију претњи свих врста и на свим нивоима. Тачније, није реч само о одвраћању, већ о комплетном и свеобухватном руском приступу постизања циљева своје политике кроз координисану употребу различитих средстава, а уз најширу могућу превенцију рата у савременој ситуацији. Управо та свеобухватност је прва од карактеристика руског концепта стратегије одвраћања од најранијих дана и оно што га чини јединственим (Bruusgaard 2016).

Друга карактеристика актуелног руског концепта одвраћања јесте његова континуираност која служи да покаже његову функционалност у миру и рату, од самог почетка непријатељства, па све до евентуалне масовне употребе нуклеарног оружја. Руско становиште подразумева да претње треба обуздати и одвратити и то не само пуким постојањем способности, већ и конкретном и активном употребом континуираног противдејства, тј. супротстављањем растућем утицају противника на руској периферији. Било да је Руска Федерација у стању мира или рата, све опције и сва средства су увек на столу, непрекидно, а њена демонстрирана или декларисана готовост да их користи брише разлику између та два стања и то чини њену политику јединственом.⁵

Трећа карактеристика и јединственост руског концепта одвраћања је свакако његово комбиновање логике одвраћања и принуде кроз његову континуирану улогу у рату. Традиционална перцепција налаже да ако избије сукоб – одвраћање није успело. Руска доктрина ту одлази корак даље дефинишући да предметни концепт наставља да функционише „у временима рата на спречавању

⁵ Западни доносиоци одлука праве разлику између стања мира и рата и сходно томе праве разграничење које дефинише које су политичке опције доступне и за употребу.

ескалације, обезбеђивању деескалације или брзом окончању сукоба под условима прихватљивим за Русију” (Russian Federation Ministry of Defense 2015). Суштина је да руски концепт тежи да активније утиче на ратне прорачуне кроз демонстрирање руске спремности да употреби мере принуде, јер потреба за демонстрирањем способности принуде повећава се како се смањује деструктивност средства/ средстава одвраћања. У конкретном случају чиста деструктивност нуклеарног оружја подразумева да је његово постојање довољно за одвраћање, док у случајевима невојних и нуклеарних средстава она морају да буду демонстрирана како би противник био одвраћен (Adamsky 2015).

Имајући у виду наведено, јасно је да је руски концепт стратешког одвраћања скуп термина који се користи да опише све од следећег: активности усмерене на обуздавање било какве претње од материјализације против Руске Федерације; активности усмерене на одвраћање сваке директне агресије против Руске Федерације; и, на крају, активности усмерене на приморавање противника да у конфронтацији попусти условима које диктира Руска Федерација (Bruusgaard 2016).

Руска стратегија није статична, већ се развија у складу са променама у међународној заједници и према геополитичким приликама и представља композитан процес који одражава потребу за балансирањем традиционалног нуклеарног одвраћања са новим, напредним технологијама, подразумева више различитих аспеката и захтева интеграцију различитих средстава и потенцијала. Одроз оваквог схватања концепције одвраћања видљив је у руској стратегији у контексту кризе у Украјини и сукоба са НАТО пактом, а руски званичници врло често истичу да је одвраћање главни принцип у војним односима са Западом и да ће се било каква агресија против Руске Федерације третирати као акција која изазива општи рат. У складу с тим, руска војна доктрина наставља да се развија као еволуција њених стратешких интереса, где одвраћање игра кључну улогу у очувању безбедности и стабилности на националном и глобалном нивоу.

ПРОМЕНЕ НУКЛЕАРНЕ ДОКТРИНЕ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Руска нуклеарна доктрина мењана је неколико пута како би се прилагодила геополитичким и безбедносним изазовима, а кључне промене догодиле су се у неколико фаза.

Током Хладног рата, совјетска нуклеарна стратегија била је усмерена на одвраћање Запада и одржавање паритета са Сједињеним Америчким Државама. Доктрина се темељила на концепту масовног узвратног напада у случају нуклеарног напада на Совјетски Савез (Vukadinović 2004, 97–98).

Након распада Совјетског Савеза, Руска Федерација је 1993. године донела нову војну доктрину (Указ Президента Российской Федерации 1993). Кључна промена била је одустајање од политике нуклеарног ненапада, као првог и увођење могућности превентивног нуклеарног удара у екстремним случајевима када је угрожена национална безбедност. Разлози за ову промену укључивали су: слабљење конвенционалних војних снага и ширење НАТО-а на исток.

Доласком на власт В. В. Путина, Руска Федерација је додатно нагласила нуклеарно одвраћање. Доктрина из 2000. године поново је потврдила могућност коришћења нуклеарног оружја као одговора на конвенционалне нападе који прете опстанку државе. Ово је било одговор на растући осећај несигурности због: НАТО интервенције на Балкану, перцепције да Запад покушава ослабити Руску Федерацију (Указ Президента Российской Федерации 2000).

Доктрина из 2010. године потврдила је став да Руска Федерација може користити нуклеарно оружје не само као одговор на нуклеарни напад, већ и на масовни конвенционални напад који угрожава државни опстанак. Уведена је стратегија ескалације ради деескалације, што значи да би ограничена употреба нуклеарног оружја могла зауставити већи сукоб (Указ Президента Российской Федерации 2010).

Руска Федерација је 2020. године објавила документ који прецизира околности под којима би користила нуклеарно оружје, укључујући: нуклеарни или конвенционални напад који прети опстанку државе, напад на критичну инфраструктуру, претње стратешким нуклеарним снагама. Управо те промене биле су одговор на: модернизацију америчког нуклеарног арсенала, развој нових војних технологија попут хиперсоничног оружја, напетости

у Украјини и на границама НАТО-а (Указ Президента Российской Федерации 2020). Описане промене у руској нуклеарној доктрини су одражавале прилагођавање на нове безбедносне претње и технологије. Основна стратегија остаје одвраћање, али уз мањи праг за превентивну употребу нуклеарног оружја.

Почетак сукоба у Украјини у фебруару 2022. године довео је до највеће европске кризе од Другог светског рата. Запад је пружио војну, финансијску и обавештајну подршку Украјини, што је Руска Федерација доживела као директну претњу. У овом периоду, тензије између Руске Федерације и НАТО-а ескалирале су до нивоа какав није виђен од Хладног рата. У складу са новим безбедносним претњама и околностима у којима се Руска Федерација нашла приступило се променама у нуклеарној доктрини. Ово је основни јавни документ у области употребе нуклеарног оружја (НО). Званични назив је „Основи државне политике Руске Федерације у области нуклеарног одвраћања”. Заједно са војном доктрином, он одражава званичне ставове руског руководства о суштини нуклеарног одвраћања, главним претњама безбедности Руске Федерације и условима за употребу нуклеарног арсенала земље. Тренутна верзија је усвојена и ступила је на снагу 19. новембра 2024. године (Указ Президента Российской Федерации 2024). Кључне промене односе се на проширење критеријума за употребу нуклеарног оружја. Нуклеарно оружје се сада може користити, не само као одговор на нуклеарни напад Руске Федерације, већ и на конвенционалне нападе који угрожавају виталне интересе Руске Федерације. То укључује нападе на стратешке циљеве попут војне инфраструктуре или критичних комуникационих система. Такође, може да се користи и као одговор на индиректне претње. У доктрину је уведен појам „непосредне егзистенцијалне претње” која може укључивати и индиректне акције Запада, попут санкција или испоруке напредног наоружања Украјини. Основни циљеви измена су, пре свега, одвраћање Запада, јер Руска Федерација је желела да покаже да ће и даље одлучно бранити своје интересе. Такође, један од циљева је био и одржавање унутрашње кохезије, односно ове измене су биле део шире стратегије да се грађанима Руске Федерације демонстрира одлучност државе у суочавању са спољним изазовима.

Руска Федерација је правовремено уочила потребу да додатно редефинише услове за нуклеарно одвраћање и употребу

нуклеарног оружја. Наведена доктрина се заснива на неколико кључних докумената, укључујући Војну доктрину Руске Федерације и Основе државне политике Руске Федерације у области нуклеарног одвраћања. Основни принципи су *одвраћање* – главна улога руског нуклеарног арсенала је да одврати потенцијалне противнике од напада на Руску Федерацију и њене савезнике и *дефанзивна природа* – нуклеарна доктрина се званично описује као дефанзивна. Циљ је очување суверенитета, територијалног интегритета и националне безбедности. Руска нуклеарна доктрина дефинише политику употребе нуклеарног оружја и услове под којима би Руска Федерација могла да га употреби. Кључне промене у доктрини односе се, пре свега, на смањење прага за употребу нуклеарног оружја, тј. нуклеарно оружје може се користити као одговор на конвенционалне нападе који угрожавају суверенитет или територијални интегритет Руске Федерације и њених савезника. Проширен је појам „егзистенцијалне претње” на ситуације у којима би непријатељске акције, чак и нуклеарне, могле дестабилизovati руску државу (дефинисано је нуклеарно одвраћање у случају „агресије на Русију од стране било које нуклеарне државе, али уз учешће или подршку нуклеарне државе”). Додавањем нових сценарија за превентивни удар, доктрина сада укључује могућност превентивног нуклеарног удара у случају детекције припрема за масовни напад на руске кључне војне или цивилне објекте. Заштита регионалних савезника, Руска Федерација је формализовала одбрану савезника, посебно Белорусије, укључујући могућност нуклеарног одговора на нападе на њихове територије. Циљ најновије ажуриране доктрине је, ескалација ради деескалације, односно стратегија да се ограниченом употребом нуклеарног оружја присили непријатељ на преговоре. Најновијим променама Руска Федерација је послала поруку НАТО-у и Западу, да ће свака ескалација, укључујући испоруку софистицираног наоружања Украјини, имати озбиљне последице. Према мишљењу Симикића, одлука САД-а да Украјини омогући коришћење ракета дугог домета, попут „АТАСМС”, које могу погодити циљеве унутар Руске Федерације, била је кључни фактор за ревизију руске доктрине (Simikić 2024, 63–70).⁶ Такође,

⁶ Ревидирана нуклеарна стратегија Руске Федерације усвојена је 19. новембра 2024. године, као својеврсни одговор на раније дату дозволу САД Украјини да може ракетама средњег домета гађати дубину руске територије.

жели се постићи и унутрашња стабилност, учвршћивање подршке домаћег становништва кроз наглашавање спремности за одбрану државних интереса.

ЗАКЉУЧАК

Управо један од највећих безбедносних изазова за Руску Федерацију у XX и XXI веку било је константно ширење НАТО ка њеним границама и гомилање све већег борбеног потенцијала који је приморао Руску Федерацију да временом ревидира и обликује свој приступ стратешком одвраћању. Стратешко одвраћање, у смислу који користи руска војна теорија, сада предвиђа интеграцију невојних и војних мера за обликовање доношења одлука противника. Концепт стратешког одвраћања интегрише државне невојне инструменте националне моћи и специфичне војне способности које су „стратешке” због очекиваних ефеката када се користе у сврху одвраћања. Према руском становишту, стратешко одвраћање је концепт који је прилагодљив, јер се може применити на управљање непредвиђеним ситуацијама, у распону од локалних ратова са једном државом, преко регионалних сукоба против коалиција, до ратова великих размјера против глобалних сила са нуклеарним оружјем.

Свакако да је само обликовање стратешког одвраћања Руске Федерације пролазио кроз разне фазе зависно од физиономије претњи које препознаје у својим стратешким анализама и да је то обликовање један непрекидан процес. Чини се да су сами изазови у стратегијама одвраћања Руске Федерације бивали све већи и компликованији након завршетка Хладног рата и да су постојали периоди који нису били нимало популарни за сам опстанак државе и нације.

Огромни притисак Запада и увлачење Украјине у прокси сукоб са Руском Федерацијом те спровођење ракетних напада у дубину руске територије имало је за последицу да Руска Федерација приступи ревидирању и своје нуклеарне доктрине. Анализирајући предметну доктрину можемо закључити да би Руска Федерација употребила нуклеарно оружје уколико би се суочила са поразом који би угрозио постојање саме државе, односно њених савезника. Руска Федерација је променом приступа стратешком одвраћању, а посебно кроз ревидирање нуклеарне доктрине послала поруку

остатку света да из било ког сукоба неће изаћи поражена ни по коју цену. Такође, свет се уверио да би сваки нови сукоб са Руском Федерацијом, узимајући њен приступ претњама виталним интересима, имао скупу цену за сваког противника.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Adamsky, Dmitry. 2015. "Cross-Domain Coercion: The Current Russian Art of Strategy." *Institut français des relations internationales Security Studies Center*. <http://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pp54adamsky.pdf>.
- Adamsky, Dmitry. 2019. *Russian nuclear orthodoxy*. Stanford University Press.
- Aljazeera. 2023. „Šta je Novi START, sporazum SAD-a i Rusije koji je Putin suspendirao.“ <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2023/2/21/sta-je-novi-start-sporazum-sad-a-i-rusije-koji-je-putin-suspendovao>.
- Arkadij, Vitaljevič Nedelin, Vladimir Ivanovič Levšin and Mihail Evgenjevič Sosnovski. 1999. "On the Use of Nuclear Weapons for the De-Escalation of Military Conflict." *VoyennayaMysl*.
- Ball, Jordan. 2022. "Escalate to De-Escalate: Russia's Nuclear Deterrence Strategy." *Global Security Review*. <https://globalsecurityreview.com/nuclear-deescalation-russias-deterrence-strategy>.
- Bogdanov, Anatoljevič Sergej, and Sergej Grigorjevič Čekinov. 2012. "Strategic Deterrence and Russian National Security in the Contemporary Era." *VoyennayaMysl* 3.
- Borger, Julian. 2018. "US Nato envoy's threat to Russia: stop developing missile or we'll take it out." *Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/02/us-ambassador-nato-russia-kay-bailey-hutchison>.
- Bruusgaard, Ven Kristin. 2016. "Russian Strategic Deterrence." *Survival* 58 (4): 7–26. doi: 10.1080/00396338.2016.1207945.
- Charap, Samuel. 2015. "The Ghost of Hybrid War." *Survival* 57 (6): 51–58. doi: 10.1080/00396338.2015.1116147.
- Driver, Darrell W. 2019. "Deterrence in Eastern Europe in Theory and Practice." *The Quarterly Journal* 18 (1–2): 11–24.
- Giles, Keir. 2022. "Myths and Misconceptions around Russian Military Intent - Myth 9: Russian Nuclear Strategy Is Best Described

- as ‘Escalate to De-Escalate.’ *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2022/07/myths-and-misconceptions-around-russian-military-intent/myth-9-russian-nuclear-strategy>.
- Hines, G. John, Ellis M. Mishulovich and John F. Shull. 1995. “Soviet Intentions 1965–1985: An Analytical Comparison of U.S.–Soviet Assessments During the Cold War.” *BDM*. http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb285/doc02_I_front_matter.pdf.
- Joint Chiefs of Staff*. 2018. “Description of the National Military Strategy.” https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/UNCLASS_2018_National_Military_Strategy_Description.pdf.
- Khamzatov, Maro, and Baluyevskiy Yuriy. 2014. “Globalizatsiyaivoyen noyedelo.” *Nezavisimoye Voyennoye Obozrenie*. http://nvo.ng.ru/concepts/2014-08-08/1_globalisation.html.
- Krejdin, Viktorovič Sergej, Andrej Andrejevič Protasov and Sergej Jurjevič Yegorov. 2009. “Sistemy upravleniya voiskami (silami) kak instrument strategicheskogo sderzhivaniya.” *Voyennaya Mysl*.
- Kroenig, Matthew. 2018. *The Logic of American Nuclear Strategy: Why Strategic Superiority Matters*. Oxford: Oxford University Press.
- Lanoszka, Alexander. 2016. “Russian Hybrid Warfare and Extended Deterrence in Eastern Europe.” *International Affairs* 92 (1): 175–195.
- Lunn, Simon, and Nicholas Williams. 2019. “The Demise of the INF Treaty: What Are the Consequences for NATO.” *European Leadership Network*. <https://www.europeanleadershipnetwork.org/policy-brief/the-demise-of-the-inf-treaty-what-are-the-consequences-for-nato/>.
- Matvichuk, Vasiljevič Vladimir, and Aleksandar Leonidovič Khryapin. 2010. “Sistema strategicheskogo sderzhivaniya v novikh uslovyakh.” *Voyennaya Mysl* 1.
- Military-Encyclopaedic Dictionary of the Russian Ministry of Defense*. n.d. <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details.htm?id=14206@morfDictionary>.
- Ministarstvo odbrane Ruske Federacije*. 2014. “Vojna doktrina Ruske Federacije.”
- Pengelly, Martin. 2018. “Trump says US will withdraw from nuclear arms treaty with Russia.” <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/20/trump-us-nuclear-arms-treaty-russia>.

- Pikler, Džefri V. 2023. "Sovremennaya sistema sderzhivaniya – Voyna XXI veka trebuet sistemy sderzhivaniya XXI veka." *Wild Blue Yonder*: Air University
- Poletayev, Ivanovič Viktor, and Alferov Vladimirovič Valerij. 2015. "O neyadernom sderzhivanii, ego roli i meste v sisteme strategicheskogo sderzhivaniya." *VoennaiaMysl*.
- President of the Russian Federation. 2010. "Military Doctrine of the Russian Federation." Section 27 point 6. <http://rg.ru/2010/02/10/doktrina-dok.html>.
- President of the Russian Federation. 2014. "National Security Strategy." *Russian Military Doctrine*. Section IV point 34.
- Reif, Kingston. 2020. "New START at a Glance Fact Sheets & Briefs." *Arms Control Association*. <https://www.armscontrol.org/factsheets/NewSTART>.
- Rojansky, Matthew. 2013. "Russia and Strategic Stability." In *Strategic Stability: Contending Interpretations*. eds. Elbridge A. Colby and Michael S. Gerson 295–342. Carlisle: US Army War College.
- Russian Federation Ministry of Defense. 2015. "Military-Encyclopedic Dictionary." <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia.htm>.
- Sagan, Scott D., and Kenneth Waltz. 2002. *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*. New York: W. W. Norton and Co.
- Sanger, David E., and William Broad J. 2019. "U.S. to Tell Russia It Is Leaving Landmark I.N.F. Treaty." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2018/10/19/us/politics/russia-nuclear-arms-treaty-trump-administration.html>.
- Simikić, Siniša. 2024. „Nuklearna doktrina Rusije-odvraćanje za 21.vek.“ *Politeia* 14 (28): 63–70. doi: 10.5937/politeia0-55913.
- Sivkov, Konstantin. 2015. "Khaltura v otvetnavyzovy." *Voyenno-PromyshlennyiKur'er* 4. <http://vpk-news.ru/articles/23673>.
- Sobolevskii, Vladimir, Andrey Protasov and Vadim Sukhorutchenko. 20214. "Planning for the Use of Strategic Weapons." *VoyennayaMysl* 7: 9–27.
- Sokov, Nikolai. 1999. "Russia's 2000 Military Doctrine." *Nuclear Threat Initiative*. <https://www.nti.org/analysis/articles/russias-2000-military-doctrine/>.
- The Department of Defense. 2018. "Summary of the National Defense Strategy of The United States of America." <https://dod.defense.gov/portals/1/documents/pubs/2018-national-defense-strategy-summary.pdf>.

- Trofimenko, Henry. 1980. "Changing Attitudes Toward Deterrence." *ACIS Working Paper Center for International and Strategic Affairs*. Los Angeles: University of California.
- Vukadinović, Radovan. 2004. *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb: Politička kultura.
- Евгеньевич, Стерлин Андрей, Протасов Андрей Андреевич, Крейдин Сергей Викторович. 2019. „Современные трансформации концепций и силовых инструментов стратегического сдерживания.“ *Военная мысль* 8. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-transformatsii-kontseptsiy-i-silovyh-instrumentov-strategicheskogo-sderzhivaniya>.
- Эрнстовна, Исаева Ирина, и Скуридин Александр Сергеевич. 2017. „Актуальные вопросы стратегического сдерживания в военной сфере. *Бюллетень науки и практики*.” 10 (23) <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-strategicheskogo-sderzhivaniya-v-voennoy-sfere>.
- Подберезкин Иванович Алексеј. 2016. „Стратегия национальной безопасности России в XXI веке.”
- Путин, Владимир. 2016. „Послание Президента Федеральному Собранию.“ 1. декабря 2016. <http://kremlin.ru/>.
- Савельев, Александр. 2008. „Стратегические отношения России и США.” *Международная жизнь* 11. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1600>.
- Сергејевич, Семченков Андреј. 2016. Предотвращение войн: советский опыт//Дискурс-Пи. 2016. №1;
- Указ Президента Российской Федерации*. 1993. „№ 1833 Об Основных положениях военной доктрины Российской Федерации от 2.11.1993.”
- Указ Президента РФ*. 2000. „N 706 Об утверждении Военной доктрины Российской Федерации от 21.4.2000.”
- Указ Президента РФ*. 2010. „N 146 О Военной доктрине Российской Федерации от 5.2.2010.”
- Указ Президента Российской Федерации*. 2020. „№ 355. Об Основах государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания от 2.6.2020.”
- Указ Президента Российской Федерации*. 2024. „№ 991 Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания от 19.11.2024.”

Natalija Radivojević Kovačević*

*Faculty of Law, University of Belgrade and Ministry of Defence,
Defence Policy Sector*

Hatidža Beriša**

Ministry of Defence, University of Defence

Srdan Zgonjanin***

Ministry of Defence, University of Defence

EVOLUTION OF THE RUSSIAN CONCEPT OF STRATEGIC DETERRENCE

Resume

This article explores the evolution of Russia's strategic deterrence concept from the Cold War era to the current conflict in Ukraine. The primary goal is to analyse how Russia's nuclear and military doctrines have transformed and how deterrence has become a multidimensional instrument of national security. By applying content and comparative analysis methods, the paper contrasts the Russian approach with the Western (primarily American) paradigm. The findings reveal that Russia's deterrence model has expanded significantly, incorporating not only nuclear and conventional capabilities, but also cyber, economic, and ideological tools. The study concludes that deterrence in the Russian context surpasses traditional defensive purposes and becomes an active element of power projection in a complex global security environment.

Keywords: strategic deterrence, nuclear weapons, Russian military doctrine, Russian Federation, contemporary conflict, United States, geopolitics.

* E-mail address: radivojevic.natalija@yahoo.com.

** E-mail address: hatidza.berisa@mod.gov.rs; ORCID: 0000-0002-9432-5273.

*** E-mail address: srdjanzgonjanin007@gmail.com.

**** Овај рад је примљен 28. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. марта 2026. године.

*Зоран Малбашић**

Академија за националну безбедност, Београд,

*Милован Трбојевић***

*Факултет за студије безбедности, Универзитет Edicons,
Сремска Каменица*

СТРАТЕГИЈА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И НОВИ БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ

Сажетак

Национална безбедност Републике Србије у трећој декади XXI века је условљена убрзаном динамиком глобалне нестабилности, као и вишедимензионалном трансформацијом безбедносних изазова, ризика и претњи које излазе из класичних државноцентричних оквира и шире се на нетрадиционална поља безбедности. Аутори настоје да сугеришу да, иако Стратегија националне безбедности Републике Србије из 2019. године настоји да понуди стратешко-институционални одговор на комплексан раст транснационалних ризика, попут хибридних и асиметричних претњи, тероризма, организованог криминала, миграција и климатских промена, она у значајној мери испољава концепцијска ограничења у сагледавању, детекцији и третману савремених безбедносних феномена попут пандемије заразних болести, сајбер безбедности, али и дигиталног суверенитета и безбедносних импликација у вези прекомерне употребе, али и злоупотребе вештачке интелигенције. Овај рад указује да је неопходно да се национална безбедносна политика

* Имејл адреса: zoran_malbasic83@gmail.com; ORCID: 0009-0007-7496-9710.

** Имејл адреса: trbojevicmilovan1@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3360-6730.

Републике Србије оптимизује увођењем концепта „проширене безбедности” (*widened security*), која настоји да интегрише војне и невојне димензије (политичку, економску, социјеталну, еколошку и технолошку) са циљем дугорочног обезбеђивања адаптивбилног система који би на проактиван начин штитио националне интересе у глобалном поретку који је оптерећен нарастајућом мултиполарношћу и модификацијом традиционалних изазова безбедности.

Кључне речи: национална безбедност, Стратегија националне безбедности, хибридне претње, сајбер безбедност, климатске промене, проширена безбедност.

УВОД

Република Србија је претходне три и по деценије прошла кроз изразито турбулентан период, како због интензивних геополитичких померања на светској позорници, тако и због дугогодишњих антагонизама на етничком, конфесионалном, па и идентитетском плану који су довели до распада државних заједница чији је била члан. Услед значајних изазова на плану заштите националних интереса, Република Србија је крајем прве деценије XXI века приступила изради свеобухватних стратешких докумената којима се дефинишу циљеви и принципи очувања суверенитета и територијалне целокупности, као и институционалних механизма и средстава за заштиту сопствених интереса на националном, али и регионалном и глобалном плану.

Стратегија националне безбедности Републике Србије (*Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019*) била је одговор на промењене безбедносне околности на унутрашњем плану (једнострано проглашење независности Косова и Метохије), али и на трансформацију безбедносног окружења, са значајно новим безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Као најважнија тековина ове стратегије, успостављен је институционални оквир за функционисање система националне безбедности, где је разрађен *Закон о основама служби безбедности* (*Zakon о osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije 2007*) којим је успостављен *Савет за националну безбедност*, као примарни чинилац задужен

за очување националне безбедности. Исте године донета је и Стратегија одбране, која је у складу са Стратегијом националне безбедности представљала први стратешко-доктринарни документ Републике Србије који се бави нормативним, али и доктринарно-организационим решењима система националне одбране (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019).

Након пуне деценије, Република Србија је крајем 2019. године донела нову и тренутно важећу Стратегију националне безбедности Републике Србије као и Стратегију одбране. Стратегија националне безбедности је донета након декаде у којој су интензивирани преговори о чланству у Европској унији, потписано више споразума о партнерству са НАТО алијансом, али уз примарно нерешено питање статуса Косова¹ како на унутрашњем, тако и на међународном плану, те бројним регионалним и глобалним безбедносним изазовима, ризицима и претњама, попут значајно повећаних миграторних кретања, конфликта на Блиском истоку и истоку Европе, пораста исламског радикализма и међународног тероризма услед успона Исламске државе (*ISIS*), трансформације хибридних претњи, глобалне економске кризе и др. Међутим, убрзо по доношењу Стратегије 2019. године, међународна заједница се суочила са новим, радикално измењеним безбедносним претњама, на које готово ниједан систем националне, али и колективне безбедности није имао адекватан одговор.

СТРАТЕГИЈА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ КАО ОДГОВОР НА ПРОЦЕСЕ НЕСТАБИЛНОСТИ У ДРУГОЈ ДЕЦЕНИЈИ XXI ВЕКА

Актуелна Стратегија националне безбедности Републике Србије је конципирана у 8 засебних структурних јединица:

- 1) Увод
- 2) Стратегијско окружење;
- 3) Изазови, ризици и претње безбедности;
- 4) Национални интереси;

¹ „Овај назив је без прејудуцирања статуса и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244 и мишљењем Међународног суда правде о декларацији о независности Косова” (Vlada Republike Srbije 2025).

5) Политика националне безбедности (Очување суверености, независности и територијалне целовитости Републике Србије; Очување унутрашње стабилности и безбедности Републике Србије и њених грађана; Очување постојања и заштита српског народа где год он живи, као и националних мањина и њиховог културног, верског и историјског идентитета; Очување мира и стабилности у региону и свету; Европске интеграције и чланство Републике Србије у Европској унији; Економски развој и укупни просперитет и Очување животне средине и ресурса Републике Србије);

6) Систем националне безбедности (Структура система националне безбедности – Управљачки и извршни део система националне безбедности и Начела функционисања система националне безбедности);

7) Спровођење Стратегије националне безбедности и

8) Закључак.

Основна стратешка опредељења Стратегије су: очување суверености и територијалне целовитости, војна неутралност, брига о српском народу ван граница Републике Србије, европске интеграције и ефикасна правна држава, уз очување привржености државе цивилизацијским и моралним вредностима, поштовању своје државотворне традиције, владавини права, социјалној правди, демократији, људским и мањинским правима и слободама, економском напретку, кооперативној безбедности и свестраној међународној сарадњи (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019). Као глобални изазови, у овој Стратегији су побројани ризици и претње: велике разлике у погледу нивоа економског и културног развоја, сиромаштво, регионални и локални сукоби, етнички и верски екстремизам, тероризам, организовани криминал, пролиферација оружја за масовно уништавање, илегалне миграције, хибридне претње, сајбер претње, ограничена расположивост природних ресурса, као и промена климе и деградација природне околине, док су као регионални безбедносни изазови, ризици и претње на нивоу Југоисточне Европе препознати угрожавања невојним претњама, међу којима су сепаратистичке тежње, етнички, верски и политички екстремизам, економски и социјални проблеми, миграције, организовани криминал, недовољна изграђеност државних институција и елементарне непогоде (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, 2–4).

Међутим, Стратегија је пропустила да као примарни безбедносни ризик у Југоисточној Европи истакне континуирану нестабилност у Украјини, где је још од анексије Крима од стране Руске Федерације била евидентна неминовност ескалације оружаног сукоба, који је и букнуо током 2022 године. Статус Аутономне покрајине Косова и Метохије, односно противправно једнострано проглашена независност КиМ уз неспровођење Првог споразума о принципима који регулишу нормализацију односа (Бриселски споразум), покушаји ревизије Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини (Дејтонски споразум), као и покушаји да се оствари што већи степен националног уједињења етничког простора и реализују великодржавни пројекти, посебно када је у питању стварање „Велике Албаније”, истакнути су као основне претње миру и безбедности на нивоу Балкана. На националном нивоу, примарни ризици и претње по безбедност Републике Србије су континуиране сепаратистичко-иредентистичке тежње на КиМ, затим етнички и верски екстремизам, прикривено деловање страног фактора, организовани криминал, те илегалне миграције (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, 4–5).

Оно што није посебно анализирано у Стратегији из 2019. године су хибридне претње и хибридно ратовање, које се помињу само фрагментарно на два места у стратегији, у набрајању изазова, ризика и претњи безбедности на глобалном нивоу (у делу под називом „Стратегијско окружење”) и у области „сајбер безбедности” која је посебно анализирана у Поглављу 4. – Политика националне безбедности (4.2. Очување унутрашње стабилности и безбедности Републике Србије и њених грађана).² Наиме, „хибридне претње” су у последњој декади постале глобални безбедносни феномен које сједињују операције како конвенционалних државних, тако и неконвенционалних, недржавних и транснационалних актера, а такође синтетишу класичне и нетрадиционалне методе и средства деловања (криминално-терористичке активности, дигитално-информатичке операције у сајбер простору и др.), како би се у

² „У области сајбер безбедности наставиће се унапређење способности и капацитета обраде, преноса и заштите информација и информационо-комуникационих система и одбране од техника хибридног и информационог ратовања у информационом и сајбер простору.” – 4.2. Очување унутрашње стабилности и безбедности Републике Србије и њених грађана.

циљаном друштву креирало стање генералне несигурности, или се институције система угрозиле до критичне тачке, без формалног објављивања рата или изазивања конвенционалног оружаног сукоба. Хибридне методе неконвенционалног ратовања не погађају само структуре система безбедности једне државе, већ директно утичу и на политичке процесе у одређеном друштву (најчешће изборне и постизборне), затим виталну стратешку инфраструктуру (здравствени, енергетски, транспортни, информациони, финансијски систем и др.), а овим претњама посебно је погођена медијска сфера, где се манипулацијама у комуникационом простору, друштвеним мрежама и медијској сцени генерише партикуларизација опште јавне свести и друштвене перцепције.

Овај најбитнији стратешки документ Републике Србије је на теоријском нивоу добро позициониран у односу на сличне доктринарне безбедносне документе у земљама региона, како оних које су чланице ЕУ и НАТО, тако и оних које претендују на чланство у овим наддржавним творевинама и глобалним безбедносним организацијама. Оно што је пропуштено да се учини у Стратегији односи се на шире усвајање концепта „проширене безбедности” (*widened security*), где у фокусу неће бити примарно војна, државоцентрична страна безбедности, већ се по узору на радове Копенхашке школе адекватна (проширена) пажња треба посветити и невојним аспектима безбедности, попут индивидуалне, социјеталне, економске, па и еколошке безбедности.

НАЦИОНАЛНИ, РЕГИОНАЛНИ И ГЛОБАЛНИ БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ, РИЗИЦИ И ПРЕТЊЕ ПО РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ НАКОН 2019. ГОДИНЕ

Промене на међународној безбедносној позорници, те глобална нестабилност и мултидимензионална неизвесност међународног система у значајној мери је утицала и на безбедносну перцепцију у Републици Србији, без обзира на њену јасну војну неутралност и настојања да се на адекватан начин балансира између најчешће супротстављених интереса великих сила. Поред релативно традиционалних изазова, као што су геополитичке тензије и кризе узроковане енергетском међузависношћу, појавиле су се нове,

претходних 100 година незамисливе глобалне безбедносне претње³, попут пандемије вируса COVID-19 и бројних пратећих биолошких претњи, затим трагична ескалација сукоба на истоку Европе и Блиском истоку, уз интензивирање сајбер ратовања и хибридних операција, те коначно значајно убрзавање климатских промена уз бројне безбедносне импликације овог феномена на демографско-хуманитарном, али и безбедносно-политичком плану.

Стратегија у делу који се односи на изазове, ризике и претње безбедности на једном месту напомиње да „Епидемије и пандемије заразних болести могу угрозити становништво Републике Србије и носити ризик за настанак тежих економских и друштвених последица. Епидемије заразних болести, поред неуобичајености по броју, времену, месту и захваћеној популацији могу узроковати и повећање броја оболелих са компликацијама, појаву тешких клиничких облика заразних болести и смрти” (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, poglavlje 2. Izazovi rizici i pretnje). Евидентно је да ниједна до тада објављена стратегија националне безбедности није могла да предвиди свеобухватне реперкусије које је на глобалну заједницу имала пандемија вируса COVID-19⁴, а која је показала да ризици по здравствену безбедност могу у потпуности да паралишу рад не само институција која се примарно баве здравственом заштитом, већ и све остале сегменте друштва, поготово оне које се примарно баве заштитом националне безбедности.

Конфликт у Украјини, који је још од 2014. године анексијом Кримског полуострва од стране Руске Федерације и каснијим сукобима у регији Донбаса претио да постане глобална безбедносна претња, у Стратегији из 2019. године није поменут ни на једном месту. Опсежна инвазија оружаних снага Руске Федерације

³ Пандемија „Шпанског грипа” 1918–1920. године узрокована вирусом H1N1 инфлуенце А, када је по окончању Великог рата заражена око трећина тадашње светске популације (око 500 милиона људи), а број преминулих се процењује на 50 до 100 милиона свих животнох доба, што представља најсмртоноснију заразу у историји цивилизације.

⁴ У Уједињеном Краљевству Велике Британије и Северне Ирске, још 2010. године у Извештају Заједничког комитета за националну стратегију безбедности (Joint Committee on the National Security Strategy 2025) „пандемични грип” је сврстан у „ниво 1” ризика у Националном безбедносном регистру.

на Украјину из фебруара 2022. године показала је да се највећа европска безбедносна претња морала сагледати на адекватан начин у српској стратегији безбедности, поготово у оном делу који анализира стратегијско окружење Републике Србије. У овом уводном делу Стратегије поменути су само „Дуготрајни и разарајући етнички и верски конфликти на Блиском истоку и северу Африке” који су генерисали „нове безбедносне и политичке проблеме”, као и проблеме са миграцијама, док се као комплексно питање пред Европску унију поставља „опасност од тероризма, политика азила и управљање миграцијама, финансијска криза и криза јавног дуга у еврозони” (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, poglavlje 1. Strategijsko okruženje), без препознавања озбиљности проблема који је увелико био евидентан на истоку континента, односно сагледавања дубине проблема насталих ескалацијом сукоба на релацији Запада и Руске Федерације, који Републику Србију мултидимензионално погађа – како на безбедносном плану, тако и на економском, а посебно на пољу енергетике.

Оружани сукоби, односно „дуготрајни и разарајући етнички и верски конфликти” (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, poglavlje 1. Strategijsko okruženje) на Блиском истоку (и северу Африке) су у Стратегији махом сагледавани кроз призму миграција, махом илегалних, који „у спреси са организованим криминалом, представљају безбедносни ризик у региону” (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. 2019, poglavlje 1. Strategijsko okruženje). Такође, ови региони су препознати као генератори нових безбедносних и политичких проблема, који су степен ризика од појаве тероризма повећали не само у кризним подручјима, већ су овај вид политичког насиља преселили и тло Европе. Стратегија је пропустила да предвиди индиректне реперкусије тзв. „Spillover” ефекта, односно радикализације и интернационализације сукоба Израела и палестинске милитантно-екстремистичке групе Хамас, који увелико превазилазе класичне миграторне проблеме овог региона, већ се транснационални ризици овог сукоба мултипликују и на сферу хибридног ратовања, напада на дипломатско-конзуларна представништва, протесте подршке странама у сукобу које се реализују широм света, па и у Републици Србији и сл.

Сајбер претње Стратегија перципира као једну од околности које на глобалном нивоу доприносе настанку изазова, ризика и претњи безбедности, те препознаје интензивирање и

трансформацију ове претње са глобалним развојем информационих технологија, првенствено кроз „сајбер шпијунажу, нападе на критичну инфраструктуру, неовлашћене продоре у базе тајних података, као и ширење лажних вести и дезинформација путем друштвених мрежа” (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, poglavlje 1. Strategijsko okruženje). У делу Стратегије која се односи на „Очување унутрашње стабилности и безбедности Републике Србије и њених грађана” посебно је истакнуто да ће се „У области сајбер безбедности наставити са унапређењем способности и капацитета обраде, преноса и заштите информација и информационо-комуникационих система и одбране од техника хибридног и информационог ратовања у информационом и сајбер простору. Значајна пажња биће посвећена даљем развоју опште безбедносне културе свих грађана ради подизања свести о потреби повећања безбедности појединаца и друштва” (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, poglavlje 1. Strategijsko okruženje). Високотехнолошки криминал и дигитално-информациони изазови су у Стратегији препознати као изазови, ризици и претње нове генерације, али је овај стратешко-доктринарни документ пропустио да на прецизнији начин дефинише националне оперативне механизме, као и да предвиди координацију и хијерархију институција у поступању према овој појави која се евидентно мултипликовала након 2020. године. У прилог томе наводимо чињеницу да је Влада Републике Србије 2021. године усвојила Стратегију развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године (Vlada Republike Srbije 2021). Поред тога, у Стратегији националне безбедности изостала је инструкција за усаглашавање са Директивом о мрежној и информационој безбедности ЕУ (*Network and Information Security Directive – NIS Directive*) донетој још 2016. године (Directive 1148/2016), а такође недостаје инструкција за ближу сарадњу са међународним институцијама специјализованим за ово поље, попут Европске агенције за сајбер безбедност (*European Union Agency for Cybersecurity – ENISA*).

Климатске промене се последњих година сагледавају као вишеслојна безбедносна претња која у значајној мери излази из оквира конвенционалних глобалних еколошких политика. Ова претња је од стране Савета безбедности Уједињених нација и Европске уније препозната као „појачивач претњи” (*threat*

multiplier) која „погоршава ризике од сукоба и нестабилности” (The UN Security Council and Climate Change, Research Report 2021, 7), те „убрзава несташицу воде и хране, пандемије и расељавање” (Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union’s Foreign And Security Policy 2016, 29). Последњих деценија доминантна је теза Копенхашке школе студија безбедности да је еколошка димензија један од пет примарних сектора безбедности, поред војног, политичког, економског и социјеталног (Buzan, Wæver and Wilde 1998, 7), а у еколошком сектору безбедности фокус је на односу човека и природе, где је примарни референтни објекат биосфера, односно глобални еколошки систем. У Стратегији националне безбедности Републике Србије из 2019. године климатске промене су поменуте укупно 11 пута (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019, Poglavlje 4. Politika nacionalne bezbednosti, potpoglavlje 4.7. Očuvanje životne sredine i resursa Republike Srbije) и то у контексту њихових негативних утицаја на квалитет животне средине, националних ресурса, па и ефеката на економију и демографију. Оно што је актуелна Стратегија пропустила да разради јесте дефинисање интерсекторске сарадње и јаче институционалне повезаности која би резултирала прецизирањем оперативне одговорности за управљање и пасивизирање климатских ризика унутар безбедносног система Републике Србије. Такође, Стратегија би значајнију пажњу морала да посвети важећој међународној легислативи на овом пољу, попут Споразума из Париза од 2015. године (United Nations Framework Convention on Climate Change 2015), Агенде Уједињених нација за одрживи развој до 2030 (Generalna skupština Ujedinjenih nacija 2015), Европског зеленог договора (European Commission 2019). Исто тако, иако је Стратегија истакла енергетску зависност као ризик по националну безбедност Републике Србије, у њој на адекватан начин нису сагледане размере енергетске кризе узроковане ескалацијом украјинског конфликта.

Да је глобално безбедносно окружење у трећој деценији XXI века у значајној мери (готово до мере неконтролисаности) убрзало своју динамику, показује развој и примена вештачке интелигенције. Овај феномен, којег Стратегија националне безбедности Републике

Србије из 2019. године уопште не помиње⁵, постао је самосталан извор небезбедности, којег је Европска комисија препознала као „скуп технологија која се брзо развија и може донети низ привредних и друштвених користи у читавом спектру индустријских грана и друштвених активности”, али исто тако „може проузроковати нове ризике или негативне последице за појединце или друштво” (European Commission 2021,1). Вештачка интелигенција, чија је примена, али и злоупотреба експлодирала последњих година, са собом носи низ позитивних ефеката, али и безбедносних изазова, ризика и претњи. Од развоја смртоносних аутономних оружаних система (*Lethal autonomous weapon systems – LAWS*), чија употреба покреће низ моралних дилема до потпуне пометње када је у питању сајбер безбедност (*deepfake* технологија и неконтролисано ширење лажних вести, поготово у сегменту пласирања дезинформација у стратегијама хибридног ратовања), вештачка интелигенција је у великој мери утицала на етичку али и правну нестабилност, поготово када је у питању злоупотреба података и манипулација информацијама. Стога је неопходно да се Стратегија националне безбедности Републике Србије прошири и на сегмент дигиталних и алгоритамских ризика, који се морају посматрати као засебна целина сајбер претњи које погађају безбедност српског друштва у целини, али и целокупне међународне односе наше земље.

ЗАКЉУЧАК

Сегментирана и вишедимензионална безбедносна нестабилност на глобалном нивоу се директно рефлектује и на безбедносно окружење Републике Србије и њен систем националне безбедности, где се константно отвара простор, али и потреба за новим приступима у стратешко-доктринарном планирању. Последње декаде су на међународном нивоу донеле низ нових и суштински другачијих безбедносних изазова, ризика и претњи, који су се нарочито трансформисали последњих неколико година, управо у периоду након доношења Стратегије националне безбедности Републике Србије крајем 2019. године. Иако је у моменту доношења, Стратегија препозната као адекватан стратешки оквир

⁵ Помињу се начелно „сајбер” безбедност, „сајбер” шпијунажа, „сајбер” простор и „сајбер” претње.

и одговор на савремене глобалне безбедносне изазове који доноси нову димензију равнотеже и јаснијег националног позиционирања, те конкретизације безбедносних циљева, нови ризици и претње по светску стабилност, попут пандемије заразних болести, конфликта у Украјини и на Блиском истоку, ескалација сајбер претњи, интензивирање климатских промена, а посебно нетрадиционалне претње, попут еволуције и трансформације вештачке интелигенције, показали су да стратешко-доктринарни документи морају бити оперативнији и концептуално прилагодљивији ако намеравају да положе тест времена и покажу дугорочну одрживост.

Нови, али и трансформисани постојећи безбедносни феномени, показали су значајну ограниченост традиционалних приступа у очувању националне безбедности. Стога је концепт „проширене безбедности” неопходно инкорпорирати у постојећи стратешки оквир, где би се готово подједнака пажња морала посветити и војним и невојним димензијама. Потребно је, стога, ревидирати и проширити постојећи стратешки оквир у правцу интеграције концепта „проширене безбедности”, који подразумева посвећивање неподељене пажње и војним и невојним димензијама безбедности – економској, социјеталној, па и еколошкој, а посебно дигиталној компоненти безбедности. Узимајући у обзир транснационални карактер савремених безбедносних изазова, ризика и претњи, као и њихово мултипликовање и отежану детекцију, неопходно је да се на националном нивоу оснаже институционални аранжмани, као и мултисекторска сарадња, са посебним акцентом на усаглашавање са међународном легислативом, али и технолошко-информационим стандардима. Стратешка безбедносна култура треба да се базира на правовременој детекцији, превенцији и адаптивности, поготово када се посматра опредељење Републике Србије за војну неутралност, уз истовремени напредак на путу евроинтеграција, али и очување мултидимензионалног стратешког партнерства са другим глобалним актерима, пре свих са Руском Федерацијом и Народном Републиком Кином.

Трећа декада XXI века донела нам је суштински нове безбедносне изазове, али и ризике и претње са значајним одступањем од класичних парадигми националне безбедности, које будућа ревизија стратегије националне безбедности неминовно мора узети у обзир, а адаптација овог најзначајнијег стратешко-доктринарног документа за националну безбедност

мора бити реализована на квалитативно другачијим основама, где се национална безбедност не сме перципирати као искључиво државоцентрична категорија, већ се очување и спровођење стратешких приоритета и националних интереса мора посматрати мултиаспектуално, са циљем постизања проактивног приступа безбедности и стабилне заштите појединца, друштвених група, информатичке сфере, али и природног окружења, а све у контексту непрестано променљиве и све комплексније глобалне архитектуре безбедности и геополитичке поларизације.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Buzan, Barry, Ole Waever, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Lynne Rienner Publishers.
- Directive (EU) No 1148/2016 of the European Parliament and the Council of the European Union concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union.
- European Commission*. 2019. "The European Green Deal." <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0640>.
- European Commission*. 2020. "European Climate Pact." <https://climatepact.europa.eu/system/files/202012/20201209%20European%20Climate%20Pact%20Communication.pdf>.
- European Commission*. 2021. "Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts."
- European Union Global Strategy*. 2016. "Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy."
- Generalna skupština Ujedinjenih nacija. 2015. „Transformacija našeg sveta: Agenda za održivi razvoj do 2030. godine.“ Ujedinjene nacije.
- Joint Committee on the National Security Strategy*. 2025. "Biosecurity and national security." <https://publications.parliament.uk/pa/jt5801/jtselect/jtnatsec/611/61104.htm>.
- Security Council*. 2021. "The UN Security Council and Climate Change, Research Report."

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 94/2019.

United Nations Framework Convention on Climate Change. 2015. “Paris Agreement.” United Nations.

Vlada Republike Srbije, Strategija razvoja informacionog društva i informacione bezbednosti u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine, „Službeni glasnik RS“, br. 86/2021.

Vlada Republike Srbije. 2025. „Dogovor o regionalnom predstavljanju i saradnji.“ <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/168200>.

Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 116/2007.

Zoran Malbašić*

National Security Academy, Belgrade

Milovan Trbojević**

*Faculty of Security Studies, Educons University,
Sremska Kamenica*

THE NATIONAL SECURITY STRATEGY OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND NEW SECURITY CHALLENGES

Resume

The national security of the Republic of Serbia in the third decade of the 21st century is conditioned by the accelerated dynamics of global instability and the multidimensional transformation of security challenges, risks, and threats that transcend classical state-centric frameworks and expand into non-traditional security domains. The authors suggest that, although the *National Security Strategy of the Republic of Serbia* (2019) seeks to provide a strategic and institutional response to the growing complexity of transnational risks—such as hybrid and asymmetric threats, terrorism, organized crime, migration, and climate change—it nevertheless exhibits significant conceptual limitations in the perception, detection, and treatment of contemporary security phenomena, including pandemics of infectious diseases, cybersecurity, digital sovereignty, and the security implications of the excessive use and misuse of artificial intelligence. This paper argues that Serbia's national security policy should be optimised through the introduction of the *widened security* concept, which aims to integrate military and non-military dimensions—political, economic, societal, environmental, and technological—with the objective of ensuring a long-term adaptive system capable of proactively safeguarding national interests in a global order increasingly characterised by multipolarity and the transformation of traditional security challenges.

* Email address: zoran_malbasic83@gmail.com; ORCID: 0009-0007-7496-9710.

** Email address: trbojevicmilovan1@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3360-6730.

Keywords: national security, National Security Strategy, hybrid threats, cybersecurity, climate change, widened security.

* Овај рад је примљен 14. новембра 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 21. фебруара 2026. године.

*Душан Кесић**

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ИСТОРИЈСКИ НАРАТИВ КАО ОСНОВА СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

Сажетак

У раду се апострофира средишњи значај историјског наратива као основе стратешке културе. Концепт стратешке културе усидрен на поставкама умереног конструктивизма у средиште пажње поставља питање каузалне везе идеационих чинилаца (тј. идентитета, норми, вредности и идеја) према политици националне безбедности. Ситуирањем стратешке културе унутар конструктивистичког истраживачког програма омогућава третирање историјског наратива као њене идеационе основе. Према томе, полазна хипотеза у овом раду заснива се на претпоставци да историјски наратив представља идеациону основу стратешке културе Републике Србије. Тестирање ове хипотезе реализовано је кроз студију случаја стратешке културе Србије, квалитативном анализом институционализованог историјског наратива, односно његовог дела који интерпретира период историје од 90–их до данас. Према томе, истраживање се усмерава на једна део историјског наратива– наративу о пост–југословенском периоду. Основни циљ истраживања састојао се у идентификацију идеационих

* Имејл адреса: dusan.kesic@fb.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-6895-0254.

** Овај рад представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд.

чиниоца стратешке културе Републике Србије у односу на четири аналитичке димензије: идентитет, вредности, норме и светоназор. Анализа наратива о пост-југословенском периоду омогућила је дедуковање и идентификацију идеационих чиниоца који фундаирају основне димензије стратешке културе Републике Србије. Издвојени идеациони чиниоци показују узајамну кохерентност, а димензија идентитета јавља се као угаони камен осталих аналитички димензија и, уопште, стратешке културе Републике Србије. Наиме, идентификовани кључних национални и државни интереси, легитимне методе њиховог остваривања и перцепција других држава и нација дубоко је укорењена у националној самоспознаји и особинама српског националног карактера.

Кључне речи: стратешка култура, конструктивизам, историјски наратив, политика националне безбедности, Република Србија.

УВОД

Утицај културе зараћених страна на њихове акције представљао је неизоставни конституент стратешког промишљања кроз историју. Међутим, становиште стратешке културе о утицају идеја, симбола, митова и историјског искуства на резоновање одлучилаца у областима спољне политике и војних питања, релативно је ново у науци међународних односа (Hugh 2024, 31). Уопште, као основни аргумент за проучавање стратешке културе наводи се ублажавање ефеката етноцентризма, као фактора који доприноси погрешним перцепцијама, као и погрешном тумачењу порука у дипломатији и стратегији. Дакле, стратешка култура омогућава сагледавање мотивације, намера и уверења савезника и/или непријатеља, укључујући и идентификацију фундаирајућих наратива који обликују њихово мишљење (Kratchner 2024, 7). Пионирске студије стратешке културе редуковале су концепт на ниво војне стратегије, разматрајући особен начина употребе оружане силе различитих нација (Snyder 1977, 8–9; Gray 1981, 20–22). Проширивање садржаја концепта ка области националне безбедности остварено је ситуирањем стратешке културе унутар конструктивистичког истраживачког програма.

Конструктивизам пажњу усмерава ка интересубјективној димензији знања, наглашавајући значај идеационих чиниоца као друштвене структуре која ограничава и обликује понашање. Односно, конструктивизам истражује како друштвене структуре обликују начин на који делатници (државе) дефинишу сопствени идентитет, интересе и улоге које би требало да уживају у међународним односима (Adler 2002, 189–190). Прихватајући основне поставке конструктивизма, студије стратешке културе постулирају каузалну везу идеационих чиниоца према политици националне безбедности (Katzenstein 1996, 10). На трагу таквог гледишта, идентитет бива афирмисан као кључни идеациони чинилац и темељна аналитичка димензија стратешке културе. Како указује Хопф (*Ted Hopf*), конструктивизам идентитете третира као динамичне категорије условљене политичким, историјским, културним и друштвеним контекстом (Hopf 1998, 176). Како умерени конструктивисти подразумевају релативну стабилност друштвених структура, проучавање стратешке културе заснива се на третирању историјског наратива као њеног носиоца. Лантис (*Jeffrey S. Lantis*) истиче да је настанак и еволуција држава нераскидиво скопчана са креирањем снажних историјских наратива, они стоје у основи развоја државе и омогућавају креирање стратешке културе (Lantis 2024, 124). Према томе, полазна хипотеза у овом раду заснива се на претпоставци да историјски наратив представља идеациону основу стратешке културе. Другим речима, претпоставља се да су унутар историјског наратива афирмисане кључне идеје, уверења, вредности и норме од значаја за политику националне безбедности. У сврху тестирања ове хипотезе, применом квалитативне анализе садржаја, спроведена је анализа институционализованог историјског наратива у Републици Србији. Конкретно, анализом су обухваћени наставни садржаји уџбеника историје који тематизују период 90–их до данас, што имплицира да је анализиран део историјског наратива – наратив о пост–југословенском период. Квалитативна анализа садржаја примењена је у односу на наставне садржаје уџбеника историје, као референте основе историјског наратива, са циљем да се дедукују идеациони чиниоци стратешке културе Републике Србије.

СТРАТЕШКА КУЛТУРА И КОНСТРУКТИВИЗАМ

Креиран у јеку Хладног рата као „допуна” реалистичким прогнозама у домену међународне безбедности, концепт стратешке културе употребљен како би се указало на постојање инхерентних културалних претпоставки и преференција нација на пољу рата. Према томе, испрва је сазнајни оквир концепта био редукован на ниво војне стратегије (Snyder 1977, 8; Gray 1981, 22; Lord 1985, 271), што је одговарало „духу времена” и практичним потребама анализе нуклеарне доктрине у периоду Хладног рата.¹ Како уочава Бол (*Deasmond Ball*), стратешка култура заснивала се на схватању да различите државе приступају кључним питањима рата, мира и стратегије из перспективе која је подједнако јединствена и дубоко укореењена, а која рефлектује њихове различите геостратешке положаје, ресурсе, историју и политичка увереења. Скуп ових чиниоца опредељује перцепцију, заштиту и промоцију интереса и вредности у односу на претње или употребу силе (Ball 1993, 44–45). Надовезујући се на Бола, могуће је уочити аналогију становишта утемељивача стратешке културе по питању њених извора, наглашена је улога историје, географије, политичке и националне културе као кључних конститuentата (Snyder 1977, 38; Lord 1985, 272; Booth 1990, 121; Gray 1999, 49). Укратко, становишта пионира третирали су стратешку културу као особен и културално укореењен приступ нације стратешком мишљењу и делању у контексту употребе силе и рата.

Премда свој постанак остварује под окриљем реализма, концепт стратешке културе своје „природно” теоријско упориште налази у оквиру конструктивистичке теорије. Успон конструктивизма током 90-их година креирао је иновативну, социолошку перспективу међународне политике и безбедности (Wendt 1995, 80; Price and Reus-Smit 1998, 259). Конструктивисти наглашавају значај нормативних и идеационих структура, третирајући их једнако као и материјалне структуре. Друга поставка конструктивизма апострофира значај разумевања начина на који друштвене структуре обликују идентитете, јер исти фондирају интересе и понашање држава. Последња поставка постулира узајамну изградњу делатника (држава) и друштвених структура (Reus-

¹ Више о првој генерацији студија стратешке културе видети у: (Kesić 2019, 149).

Smit 2005, 197). С тим у вези, теоријска кохерентност стратешке културе и конструктивизма условљена је особеностима његовог истраживачког програма. Наиме, конструктивизам у средиште истраживачке агенде поставља идеационе чиниоце (тј. идеје, норме, идентитете и културе), као друштвене структуре које обликују интересе и понашања држава на спољнополитичком плану (Lantis, 2009, 8). Имплементацијом основних поставки конструктивизма у свој теоријско-методолошки апарат, студије стратешке културе у средиште истраживачке агенде постављају питање каузалне везе између идентитета, норми и идеја према политици националне безбедности. Полазна хипотеза аутора имплицира да промене државног идентитета утичу на политику националне безбедности, кроз промену интереса и понашања. Уједно, утврђивање трајности идеационих елемената који стоје у основи идентитета, третира се као исходиште постојаности безбедносних политика и интереса (Katzenstein 1996, 10–15).² Еволутивни процес студија стратешке културе остварен је захваљујући инкорпорирању теоријских поставки конструктивизма. Поред проширивања садржаја концепта, од војне стратегије ка политици националне безбедности, кључни допринос ове теоријске конвергенције остварен је препознавањем идентитета као фундаменталног идеационог чиниоца и кључне аналитичке димензије стратешке културе.

Следећи Каценштајна, почетком 21. века нова генерација истраживача развија студије стратешке културе у којима се афирмишу кључни аспекти конструктивистичког приступа (Meuer 2006, 22; Johnson et al. 2009, 8; Viehl et al. 2013, 12). Аналогно његовом становишту, као основни чиниоци у којима се очитује стратешка култура идентификовани су историја, географија, политичка и национална култура. Искорак нове генерације тицао се препознавања улоге (историјског) наратива, као кључног механизма учвршћивања или реструктурирације идеационих чиниоца стратешке културе. С тим у вези, Дарил Хаулет (*Darryl Howlett*) наводи да стратешка култура представља производ географије, историје и наратива који обликују колективни идентитет, а да уједно она бива ограничење и подстицај за одлуке у односу на безбедносна питања.

² Каценштајн наводи да, дефиниције идентитета које укључују разликовање Сопства и Другости, имплицирају дефиниције претњи и интереса које имају снажне ефекте на политику националне безбедности (Katzenstein 1996, 9).

Значај наратива, као механизма за реализацију промене стратешке културе, Хаулет препознаје у периодима кризе или изражених тензија. Истраживање наратива, како писаних тако и усмених, пружа увиде о томе како они омогућавају одређеној нацији да се идентификује у односу на друге (Howlett 2006, 3–6). Лантис дели аналогне идеје о факторима који доприносе променама стратешке културе, као и есенцијалној функцији наратива за стратешку културу. Наиме, он наводи да као последица „спољашњих шокова” (*external shocks*) може наступити фундаментална промена темељних уверења стратешке културе, што води и подривању историјског наратива и имплицира његову реконструкцију (Lantis 2002, 112).³ Дакле, већина студија стратешке културе укоренењених у умереном конструктивизму третира историјске наративе као посредујући медијум, који стабилизује значење идеационих чиниоца или омогућава њихову реструктурирацију у кризним ситуацијама које иницирају њихове фундаменталне промене (Berger 1996, 16; Howlett 2006; Twomey 2006, 6). Према томе, стратешка култура очитује се кроз историјски наратив, који стабилизује значење идеационих чиниоца изведених из историјског искуства. Постојаност и учвршћеност идеационих чиниоца у историјском наративу омогућава њиховог дедуковање у сврху утврђивања стратешке културе.

Уважавајући претходно наведено, за потребе истраживања у овом раду усвојено је одређење стратешке културе Џени Џонсон (*Jeannie L. Johnson*) и сарадника, који наводе да:

„Стратешка култура представља скуп дељених веровања, претпоставки и модела понашања, дедукованих из заједничког искуства и усвојених наратива (како усмених тако и писаних), који обликују колективни идентитет и однос према другим групама, и одређују прикладне циљеве и средства у остваривању безбедносних задатака” (Johnson et al. 2009, 9).

Наведено одређење имплицира две полазне претпоставке за ово истраживање. Као прво, упућује на наративе (усмене или

³ Лантис наводи да су студије спољнополитичких одлука Јапана и Немачке током 90-их показале да постоје трајне институционалне манифестације стратешке културе. Једино питање које се поставља, према Лантису, тиче се ситуација у којима су институције склоније да очувају историјски наратив, пре него да поставку његову промену у сврху легитимизације спољнополитичког понашања које је неконзистентно са традицијом (Lantis 2002, 108).

писмене) као оквир за дедукцију идеационих чиниоца стратешке културе. Друго, разврстава идеационе чиниоце стратешке културе у четири кључне димензије: идентитет, вредности, норме и светоназор (Johnson 2009, 246). Џонсонова наводи да идентитет као димензија обухвата начина на који нација себе идентификује, односно националну самоспознају и национални карактер, укључујући и пројекцију сопствених регионалних и глобалних улога. Под вредностима ауторка карактерише материјална и нематеријална добра која нација приоритетизује. Норме описују прихватљиве или очекиване моделе понашања, док светоназор обухвата перцепцију других нација, њихове мотивације, као и специфичну перцепцију кључних догађаја и личности из сопствене историје (Johnson 2009, 246–252). За потребе овог истраживања поједине димензије су додатно конкретизоване, под вредностима подразумевају се кључни национални и државни интереси, док норме обухватају легитимне методе њиховог остваривања или заштите.

Историјски наратив, као учвршћено значење прошлости које ограничава могућности за политичко сукобљавање, бива креиран постепено и кроз непрекидно понављање; главну улогу у том процесу имају политички лидери, интелектуалци, образовне институције, популарна културу и медији, као и свакодневна комуникација (Subotić 2013, 309). У односу на потенцијалне изворе наратива, усмене или писане, ово истраживање фокусирано је на писане изворе. Конкретно, предмет истраживања чини историјски наратив институционализован кроз систем формалног образовања. С тим у вези, Џонсонова истиче да наставни садржаји којима се подучавају деца у школама уживају посебан значај за проучавање стратешке културе. На пример, наставни садржаји историје артикулишу одређену перцепцију кључних догађаја из сопствене историје, поглед на друге нације, укључујући и легитимизацију метода вођења рата и примене силе, као и одговарајуће оправдање поступака из прошлости (Johnson 2009, 251). Суботићева истиче да не постоји бољи начин за реконструкцију доминантног историјског наратива од анализе уџбеника историје. Уџбеници историје су најрепрезентативнији показатељ историјског наратива, јер су обликовани на начин да пренесу одређено поимање прошлости на нове генерације (Subotić 2013, 311). Дакле, истраживање стратешке културе Републике Србије у овом раду обухватиће анализу уџбеника

историје са циљем идентификације кључних идеационих елемената који фундирају њене основне димензије.

Дакле, истраживање стратешке културе Републике Србије обухватиће анализу наставних садржаја историје који интерпретирају период историје Србије од 90-их до данас. Према томе, истраживање се усмерава на једна део историјског наратива, који за потребе овог рада можемо означити као наратив о пост-југословенском периоду. Опредељење за наведени историјски период руковођено је његовом временском близином, а пре свега животношћу њему припадајућих догађаја у колективној свести и самоспознаји српског народа. Збивања 90-их очитују свој утицај не само на плану националног самопоимања, већ преовлађујуће утичу на колективне представе и ставове о пријатељима и непријатељима на регионалном и глобалном плану. Скуп наведених ставова, представа и уверења обликује стратешку културу Србије, афирмисањем већ постојећих идеационих чиниоца, односно њиховим реструктурирањем или деструктурирањем. Поред уџбеника историје за основну школу, анализирани су наставни садржаји уџбеника историје за гимназије општег и друштвено-језичког смера, објављени од стране Завода за уџбенике.⁴ Иако у Републици Србији постоје бројни издавачи, одабир издавача у власништву државе руковођен је тиме што политичке елите кроз систем образовања институционализују доминантни историјски наратив. Истраживачка техника примењена у циљу дедукције идеационих елемената стратешке културе Републике Србије је квалитативна анализа садржаја. Постојећа истраживања уџбеника квалитативном анализом садржаја сугеришу да су јединице анализе лекције садржане у уџбеницима. Под појмом лекције подразумевају се главни текст лекције, као и текст на маргинама, текст у боксовима, табеле и цитати (Soldo et al. 2017, 23). Према томе, у овом истраживању јединице анализе (лекције) које ће бити обухваћене тичу се интерпретације националне историје, кључних догађаја и личности, интереса и вредности који су руководили делање српског народа. Идеациони елементи стратешке културе дедуковани из јединица анализе кодираће се у односу на изведене

⁴ Правилник о наставном плану и програму за гимназију: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/pg/ministarstva/pravilnik/2003/5/1/reg> (Приступљено 5. јануара 2026).

катеорије/димензије стратешке културе: идентитет, вредности, норме и светоназор.

СТРАТЕШКА КУЛТУРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Операционализацијом одређења стратешке културе изведене су укупно четири димензије које ће руководити процес идентификације и кодирања идеационих елемената стратешке културе Републике Србије: идентитет, вредности, норме и светоназор. Димензија идентитета обухвата начин на који нација доживљава себе и свој национални карактер, као и своје регионалне и глобалне улоге. Џени Џонсон наводи да су серије истраживања показале да у оквиру овог аналитичког приступа стратешкој култури, димензија идентитета представља „дубоко упориште” за групне норме, приоритетне вредности и светоназор (Johnson 2024, 421). Наведено указује на богатство димензије идентитета, као и њену фундаирајућу улогу за стратешку културу, јер представља темељ за остале аналитичке димензије: вредности, норми и светоназор. Због ограничења простора које оваква врста рада налаже, а у циљу свеобухватније анализе димензије идентитета и светоназора приказане су интегрално. Наиме, Хопф указује да су Сопство и Другост комплементарни и узајамно конститутивни. Према томе, питање односа Сопства према разликама у односу на Другог кључно је емпиријско питање, из тога следи да су идентитети увек релациони (Норф 2002, 7). Дакле, одређење идентитета готово увек укључује и Другог, као референту одредницу посредством које се Сопство самоидентификује. Док друго потпоглавље обједињује приказ идеационих елемената димензија вредности и норми стратешке културе, јер норме легитимне методе достизања националних и државних интереса.

ИДЕНТИТЕТ И СВЕТОНАЗОР КАО ДИМЕНЗИЈЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Период 90–их у историји Србије означава почетак краја старог поретка на југословенском простору, као и отварање новог раздобља које је пробудило старе антагонизме. У контексту распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) и ратних збивања 1991. године, наставни садржаји

приписују приписују наведено тежњама за независности Хрвата и Словенаца, што је водило стварању нове државе – Савезне Републике Југославије (СРЈ). Нову државу чиниле су Србија и Црна Гора, као једине преостале чланице СФРЈ. Међународна заједница идентификована је као непријатељски фактор, који је потпомогао распад СФРЈ.

„Формални распад СФРЈ почео је 25. јуна 1991. године када је словеначки парламент, на основу резултата референдума, изгласао независност ове републике. Сутрадан је то исто учинио и хрватски Сабор (...) Укупна међународна политика на просторима Југославије и решења Европске заједнице убрзали су стварање Савезне Републике Југославије (СРЈ) од Србије и Црне Горе, чији је Устав усвојен 27. априла 1992. године.” (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980–2000.) (Ђурић и Павловић 2020, 249) (К–идентитет).

Наставни садржаји указују да је српски народ на простору Хрватске насељавао свој историјски и етнички простор. Политичка борба српског народа у циљу очувања националног идентитета кулминирала је стварањем Републике Српске Крајине (РСК). Са друге стране, Хрвати су тежили да са датог простора протерају српски народ и креирају етнички чисту државу.

„Због тога је српска политика еволуирала од борбе за културну и политичку аутономију до потпуног одвајања од Хрватске и останку у Југославији. Због тога је 19. децембра 1991. проглашена Република Српска Крајина и усвојен је њен устав. Уставом је потврђено право народа на самоопредељење и стварање демократске државе српског народа 'на свом историјском и етничком простору'.” (Лекција: Распад Југославије) (Bondžić i Kostić 2021, 211) (К–идентитет).

„Циљ 'Олује', према речима председника Хрватске Фрање Туђмана, био је 'да нанесемо такве ударце да Срби практично нестану с ових простора' (Лекција: Распад Југославије) (Bondžić i Kostić 2021, 216) (К–светоназор).

Током већег дела 19. и 20. века, у колективној свести српског народа Србија је идентификована као његова матица и Пијемонт. Током 90-их то је водило схватању да се морају помоћи сународници током рата у Босни и Херцеговини (БиХ),

али и прихватити избеглице са ратом захваћених подручја. Како се наводи у наставним садржајима, такви потези довели су до санкција и економске изолације СРЈ. Тиме се међународна заједница изнова одређује као непријатељ према Србији током овог периода.

„Рат у Хрватској окончан је у пролеће и лето 1995. године, после две акције хрватске војске (’Бљесак’ и ’Олуја’). Оне су изведене у мају и августу и завршене сломом тамошњих оружаних снага из Републике Српске Крајине и протеривањем 200.000 Срба.” (Лекција: Распад Југославије) (Bondžić i Kostić 2021, 216) (К–идентитет).

„У Србији је регистровано око 600 000 избеглица из Хрватске и Босне и Херцеговине” (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980–2000.) (Ђурић i Pavlović 2020, 250) (К–идентитет).

„Почео је као сукоб Срба и Муслимана, да би од 1993. избио и рат између Муслимана и Хрвата. (...) Етничко чишћење остало је забележено као најсуровији облик стварања нових националних територија” (Лекција: Распад Југославије) (Bondžić i Kostić 2021, 212) (К–светоназор).

Представљени наставних садржаји као важну идентитетску одредницу наводе етничко чишћење на простору РСК и БиХ. Поред тога, Хрвати и муслимани се категоризују у скуп непријатеља Србије и српског народа. Док је Србија прихватањем својих сународника са наведених територија оправдала улогу матице српског народа. Симултано са овим збивањима, Србија се налази под притиском сепаратистичког деловања албанских екстремиста на простору Косова и Метохије (КиМ). Иако суочена са ултиматумима Западних сила, Србија је се супротставила надмоћном непријатељу, што је условило НАТО агресију. Наведено иступање представља важну идентитетску одредницу, односно израз особености српског националног карактера у виду отпора и непокорвања надмоћним силама. Томе се придодaje и херојска одбрана положаја српске војске на простору КиМ, против бројчано и технички надмоћног непријатеља. Наставни садржаји изнова упућују да Србија није против себе имала само Албанце, већ целокупну међународну заједницу која је потпомогла етничко чишћење.

„После неуспелих преговора у Рамбујеу и Паризу и одбијања српске стране да потпише ултимативне захтеве о повлачењу војске и полиције са Косова 1999, уследила је агресија НАТО–а која је трајала од 24. марта до 10. јуна 1999. године.” (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980–2000.) (Ђурић и Павловић 2020, 248) (К–идентитет).

„Најтеже борбе, с највише жртава, Војска Југославије водила је на караули Кошаре (...) Битка је почела 9. априла. Терористе ОВК подржала је НАТО авијација и редовна војска Републике Албаније. (...) Према српским изворима погинуло је 108 припадника Војске Југославије, просечне старости 25 година.” (Лекција: Србија на крају 20 века) (Bondžić i Kostić 2021, 221) (К–идентитет).

„Од тренутка уласка НАТО снага на Косову је убијено неколико стотина српских цивила, а отето више од хиљаду људи. Са Косова се одселило 220 000 Срба и другог неалбанског живља. Јиржи Динтсбир, специјални извештач УН за људска права у бившој Југославији, у извештају генералном секретару УН оценио је да се на Косову догађа етничко чишћење Срба у присуству УН и КФОР-а (...)” (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980–2000.) (Ђурић и Павловић 2020, 248) (К–идентитет).

Исељавање српског народа са простора КиМ окарактерисано је као етничко чишћење потпомогнуто НАТО снагама. Дакле, наставни садржаји одређују НАТО пакт као непријатељску савез. Поред тога, период 90–их обележила је политичка нестабилност и низ протеста против репресије и аутократске владавине Слободана Милошевића. Кулминација деценијског трвења одиграла се на изборима одржаним 2000. године. Демонстрације 5. октобра у колективном самопоимању симболизују демократизацију друштва, остварење политичких слобода и повратак Србије у међународни систем.

„У Југославији су 24. септембра 2000. године одржани савезни парламентарни, као и локални избори (...) Због непризнавања резултата (...) дошло је до масовних вишедневних демонстрација у земљи. Кулминација је уследила у Београду 5. октобра 2000. када је протествовало више стотина хиљада

људи. Тада је Слободан Милошевић јавно признао победу Војислава Коштунице. После тога стање у земљи се полако смиривало, укинута су економске санкције, а Југославије је враћена у међународне политичке и финансијске институције. (...) СРЈ је преуређена и јануара 2003. формиран је Државна Заједница Србија и Црна Гора (СЦГ). Она је функционисала до 2006. када је већина црногорских грађана на референдуму одлучила за самосталну Црну Гору” (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980–2000.) (Ђurić i Pavlović 2020, 252) (К–идентитет).

Демократске промене водиле су и ка преуређењу СРЈ, формирана је Државна заједница Србије и Црне Горе 2003. године. Референдум у Црној Гори 2006. године означио је крај ове државне заједнице, чиме Србија постаје самостална држава. Премда је крвави распад СФРЈ окончан 90–их, почетак новог века није донео дуго прижељкивани мир Србији. Сецесионизама Албанаца на простору КиМ, уз подршку Запада, ушао је у своју последњу фазу. Кулминација процеса одиграла се 2008. године, када је једнострано проглашена независност КиМ.

„Србија је инсистирала на томе да је покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије и да има положаја суштинске аутономије у оквиру државе Србије. Преговори су били неуспешни, а албанска Скупштина Косова је 17. августа 2008. године једнострано прогласила независност. Србија није признала ту одлуку (...)” (Лекција: Србија почетком 21. века) (Bondžić i Kostić 2021, 225) (К–идентитет).

Наставни садржаји указују да КиМ представља интегрални део територије Србије, такав став усађен у колективне представе младих омогућава препознавање ове територије као дела географског и националног идентитета. У погледу перцепције Албанаца, они се недвосмислено одређују као непријатељи Србије. Свеукупно, издвојени идеациони чиниоци димензије идентитета одређују Србију и српски народ као жртве офанзивних ратова и етничког чишћења од стране Хрвата, Албанаца и муслимана. Србија се идентификује као матица српског народа, што потврђује прихватање избеглица са простора БиХ, РСК и КиМ. Димензију идентитета артикулишу и особености српског националног

карактера – етос непокорвања и супротстављања надмоћним силама исказан је током НАТО агресије. На крају, један од кључних идеационих чиниоца димензије идентитета јесте став о КиМ као интегралном делу националне територије. Претходно наведене одреднице димензије идентитета откривају и кључне непријатеље Србије на крају 20. и почетком 21. века. Поред Албанаца, Хрвата и муслимана, као кључни непријатељи перципирају се међународна заједница и НАТО пакт. Уједно, наведеним актерима приписује се инхерентна нетрпељивост према Србији и српском народу, као и континуитет антисрпског делања.

ВРЕДНОСТИ И НОРМЕ КАО ДИМЕНЗИЈЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Димензија вредности у контексту овог истраживања формулисана је као скуп кључних националних и државних интереса, док димензија норми обухвата легитимне методе њиховог остваривања или заштите. С обзиром на усмереност ове две димензије, идеационих елементи који их сачињавају представљени су интегрално. Дакле, када је реч о кључним вредностима Србије у периоду 90–их, истиче се тежња ка демократизацији друштвеног и политичког живота. Растакањем СФРЈ демократизација бива артикулисана као средишњи интерес. Томе у прилог казује низ студентских и грађанских протеста током 90–их, са захтевима ка демократизацији и слободи јавне речи.

„Српско руководство најдуже се опирало демократизацији друштва и тај проблем није превазиђен ни у наредној деценији” (Лекција Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980–2000) (Ђурић и Павловић 2020, 249) (К–вредности).

„Прва масовна демонстрација против режима Слободана Милошевића уследила је 9. марта 1991. године” (Лекција: Распад Југославије) (Bondžić i Kostić 2021, 209) (К–норме).

Остваривања националних и државних интереса у виду демократизације претпоставља демонстрације и протесте као легитимно средство. Растакање СФРЈ током 90–их у крвавим сукобима артикулисало је одређене легитимне методе борбе српског народа суоченог са агресивним претензијама у Хрватској и БиХ.

Наставни садржаји артикулишу одбрамбени рат као легитимно средство очувања етничког и историјског простора српског народа у Хрватској и БиХ.

„Због тога је српска политика еволуирала од борбе за културну и политичку аутономију до потпуног одвајања од Хрватске и останку у Југославији” (Лекција: Распад Југославије) (Bondžić i Kostić 2021, 211) (К–норме).

„Рат у Босни и Херцеговини је попримио и верску димензију. Почео после њеног признавања за независну државу (6. април 1992). (...) Почео је као сукоб Срба и Муслимана, да би од 1993. избио и рат између Муслимана и Хрвата” (Лекција: Распад Југославије) (Bondžić i Kostić 2021, 212) (К–норме).

Као што је већ наведено, у овом периоду обнављају се потиснуте аспирације Албанаца ка аутономији на простору КиМ. Једнострано проглашење независности КиМ промовисало је очување територијалног интегритета у темељни национални и државни интерес. Када је реч о кључним савременим смерницама спољне и безбедносне политике Србије, посебно је наглашен стратешки циљ у виду европских интеграција. Поред тога, важно место заузима регионална стабилност, у циљу њеног остварења као легитимне методе дефинисана су мирољубива средства.

„Скупштина Косова је 17. фебруара 2008. једнострано прогласила независност Косова од Републике Србије. Влада и Скупштина Србије су 18. фебруара 2008. поништили ову одлуку као противустанак акт” (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980–2000) (Ђурић i Pavlović 2020, 252) (К–вредности).

„Усвајањем националне стратегије 2005. године приступање Србије Европској унији дефинисано је као најважнији дугорочни стратешки циљ.” (Лекција: Србија почетком 21. века) (Bondžić i Kostić 2021, 226) (К–вредности).

„Даљи развој политичког система Републике Србије повезан је с политичком, економском, социјалном и безбедносном стабилношћу државе и њеног окружења. У Србији је присутна свест о потреби већег степена међусобне сарадње

која доприноси стабилности региона” (Лекција: Србија почетком 21. века) (Bondžić i Kostić 2021, 226) (К–норме).

Као кључни национални и државни интереси током 90-их јављају се очување националног идентитета кроз јачање свести о историјским и етничким географским одредницама српског народа. Под тиме се подразумева простор РСК и БиХ, као и кључни интерес у виду очувања КиМ у оквирима националне територије. Дакле, наставни садржаји артикулишу као посебно значајну вредност очување националне свест о географским одредницама националног идентитета. У погледу легитимних метода остваривања кључних националних и државних интереса, истакнуто је вођење дефанзивних ратова током 90–их година. Као важан образац понашања у односу према надмоћним силама истичу се непоковање и отпор.

ДИСКУСИЈА

Последњих неколико година приметан је пораст интересовања домаћих академских кругова за стратешку културу. Тематизација стратешке културе углавном је била везана интерпретације основних чиниоца српске стратешке културе у виду историје, географије, политичке културе и религије. С тим у вези, дедуковани идеациони чиниоци овим истраживањем могу се укрестити са скорашњим интерпретацијама стратешке културе Србије у домаћој академској литератури. Улога и значај историје као чиниоца стратешке културе, укључујући и значај начина њене интерпретације, питање је које је закупило део домаћих аутора. Улога историјског искуства наглашена је од стране Благојевића, који у својој анализи хронолошки сагледава обликовање стратешке културе Србије од 19. века до данас. Посебан акценат у његовој интерпретацији стратешке културе посвећен је обликовању и изградњи српске војске, њеној традицији и улози у друштву. Такође, Благојевић истиче да је на савремену стратешку културу Срба највећи утицај остварио период СФРЈ и ратна збивања 90–их (Влагојевић 2019, 93–94). Наведена теза упућује на исправност одлуке донесене у овом истраживању у погледу временског оквира истраживања. Поред историјског искуства, домаћи аутори апострофирају значај начина његовог представљања посредством књижевности за обликовање стратешке

културе. Налик Благојевићу, временски период који Владушић анализира тиче грађанских ратова 90–их, настојећи да утврди перспективу из које српска књижевност приступа тематизацији рата. На основу анализе књижевних дела, Владушић закључује да у српској књижевности доминира позадинска перцепција рата, која се састоји у обесмишљавању рата. Последица таквог приступа јесте дистанцирање од националног идентитета, учвршћивање става да је рат бесмислен води негацији српског националног идентитета (Vladušić 2019, 164–165). Наведени закључци у потпуном су сагласју са резултатима истраживања добијеним у овом раду. Наиме, српска национална самоспознаја и национални карактер, а тиме и стратешка култура, у посматраном периоду дубоко су усидрени на ратним збивањима. Афирмација националног идентитета, као и идентификација других кроз категорије пријатеља и непријатеља, примарно је заснована на ратним сукобима. Последично, обесмишљавање рата у контексту националног идентитета и стратешке културе Србије условљава њихову негацију, нарочито у контексту вредности и уверења којима се приписује историјски континуитет.

Надовезујући са на претходно наведено, домаћи аутори истичу одређене вредности и уверења српске стратешке културе као детерминатне „дугог трајања” (*la longue durée*). Пре свега, промаљају се слободарски дух и тежњу за независности као кључне одреднице српског националног карактера. Додатно, ови идеациони чиниоци означени су као детерминанте које у дугом трајању, кроз векове обликују судбину српског народа (Starčević i Blagojević 2019, 267; Kesić 2020, 57; 2022, 255). Идентификовани идеациони чиниоци идентитета показују да је слободарски дух и спремност на херојску жртву дефинишу српски национални карактер током 90–их. Наведени чиниоци дошли су до изражаја превасходно уочи и током НАТО агресије, као и током борби српске војске на КиМ. Дакле, издвојени идеациони чиниоци потврђују континуитет вредности српског националног карактера, који недвосмислено укључује непоковавање и отпор надмоћним непријатељима.

Укрштање резултата могуће је остварити и по питању промене идеационих чиниоца стратешке културе у посматраном периоду. На пример, Игрутиновић наводи да се промена стратешке културе Србије одиграла након октобарских промена, нове темељне вредности стратешке културе укључиле су стратешки интерес ка

западним интеграцијама (Igrutinović 2019, 287). Надовезујући са на претходно наведено, Степић указује на некомпатибилност српског националног идентитета са западном цивилизацијом. Наведено имплицира да су стратешки интереси евроатлантских интеграција потпуно погрешни (Stepić 2019, 176). Аргументацију за наведене тезе могуће је пронаћи у издвојеним идеационим чиниоцима димензије националног идентитета, који је током 90-их афирмисан кроз негацију Другог – Запада. Ипак, у колективној свести српског народа под НАТО пактом и Западом углавном се идентификују Сједињене Америчке Државе. Што атлантске интеграције, као спољнополитички циљ, чини противни темељним вредностима стратешке културе Србије. На основу наведеног могуће је уочити да анализирани идеациони чиниоци стратешке културе Србије показују кохерентност. Једина потенцијално спорна тачка тиче се колизије идеационих чиниоца димензија идентитета и светоназора према димензији вредности. Међутим, као што је наведено антизападни чиниоци димензија идентитета и светоназора преовлађујуће се везују за САД, што имплицира да стратешки интерес европских интеграција није супротан темељним чиниоцима стратешке културе Србије.

ЗАКЉУЧАК

Усидрена на основама умереног конструктивизма, који претпоставља релативно стабилне друштвене структуре, стратешка култура у своју истраживачку агенду укључила је проучавање историјских наратива. На основама ове трајекторије конструктивизма, историјски наративи поимају се као носиоци стратешке културе, односно стабилна друштвена структура која афирмише и учвршћује идеационе чиниоце који потичу из свеукупности историјског искуства. Уважавање ових поставки омогућава заснивање емпиријских студија стратешке културе на проучавању историјских наратива, који у томе случају чине основу за дедуковање идеационих чиниоца. Такав истраживачка замисао руководила је ово истраживање, што се показало плодним приступом за студију стратешке културе Србије. Анализа наратива о пост-југословенском периоду, репрезентованог у наставним садржајима историје за основну и средњу школу, потврђује полазну

хипотезу да исти представља важну идеациону основу стратешке културе Србије.

Квалитативна анализа садржаја обухватила је наставне садржаје који описују историју Србије и српског народа од 90-их година до данас. Примена ове истраживачке технике омогућила је дедуковање идеационих чиниоца стратешке културе у односу на четири димензије: идентитет, вредности, норме и светоназора. У погледу димензије идентитета стратешке културе Србије, издвојени чиниоци одређују Србију и српски народ као жртве етничког чишћења на просторима Хрватске, БиХ и КиМ. На то се надовезује и улога Србије као матице српског народа, која је афирмисана кроз помоћ сународницима током ратова и пријемом избеглица. У погледу српског националног карактера истакнут је етос јунаштва и непоковања завојевачима, који се очитује кроз непристајање на ултиматуме, НАТО агресију и херојске борбе српске војске на КиМ. Поред наведених идеационих чиниоца, централно место у националној самоспознаји током посматраног периода ужива идентификацији КиМ као интегралног дела националне територије.

Димензија идентитета стратешке културе у литератури се посматра као упориште за остале димензије, што бива потврђено и у овом раду. Конкретно, самоидентификација или национална самоспознаја увек укључује и перспективу Других, као референтну тачку дистинкције. У случају стратешке културе Србије, димензија идентитета омогућава идентификацију кључних непријатеља. Реч је о припадницима других нација и религија који су починили етничко чишћење над српским народом. Као посебно антисрпски настројени означавају се Хрвати, Албанци и муслимани. Поред тога, димензија идентитета категоризује као непријатељске факторе Запад и НАТО алијансу. Даље, димензија идентитета обликује и кључне националне и државне интересе. Пре свега, национална самоспознаја о КиМ као историјском и етничком простору српског народа, артикулише и водећи интерес Србије у виду очувања територијалног интегритета. На крају, свеукупност идеационих чиниоца димензија идентитета, светоназора и вредности омогућава извођење легитимних метода остваривања и заштите интереса. Отпор и непоковање јављају се као легитимне методе поступања у односу према завојевачима, као и вођење дефанзивних ратова у случају суочености са агресијом. Савремене методе укључују

приврженост мирољубивим средствима и свестраној сарадњи у региону и свету.

На основу издвојених идеационих чиниоца стратешке културе Србије могуће је закључити да постоји њихова узајамна кохерентност. С тим у вези, димензија идентитета јавља као угаони камен стратешке културе и свих осталих аналитичких димензија. Наиме, остале димензије бивају обликоване националном самоспознајом и особинама националног карактера српског народа. Идеје, уверења, вредност, норме и представе инхерентне димензији идентитета очитују се кроз кључне националне и државне интересе, легитимне методе њиховог остваривања, као и перцепцију других држава и актера међународне политике. Ово истраживање потврђује теоријске поставке о историјском наративу као основи стратешке културе. Квалитативна анализа садржаја уџбеника историје омогућила је дедуковање кључних димензија стратешке културе Србије и њима припадајућих идеационих чиниоца.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Adler, Emanuel. 2002. "Constructivism in International Relations." In *Handbook of International Relations*, eds. Brian C. Schmidt, Walter Carlsnaes, Thomas Risse, and Beth A. Simmons, 95–118. London: Sage.
- Ball, Desmond. 1993. "Strategic Culture in the Asia-Pacific Region." *Security Studies* 3(1): 44–74.
- Berger, Thomas U. 1996. "Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan." In *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*, ed. Peter J. Katzenstein, 1–31. New York: Columbia University Press.
- Bondžić, Dragomir i Nikola Kostić. 2021. *Istorija za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Bhiel, Heiko, Bastian Giegerich, and Alexandra Jonas, eds. 2013. *Strategic Cultures in Europe*. Potsdam: Springer.
- Blagojević, Veljko. „Strateška kultura - studija slučaja - Srbija.” *Vojno delo* 71(8): 93–117.
- Booth, Ken. 1990. "The Concept of Strategic Culture Affirmed." In *Strategic Power: USA/USSR*, ed. Carl G. Jacobsen, 50–71. London: Palgrave Macmillan.

- Durić, Đorđe, i Momčilo Pavlović. 2020. Istorija za 3. razred prirodno-matematičkog i 4. razred opšteg i društveno-jezičkog smera. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Gray, Colin S. 1981. "National style in strategy: The American example." *International security* 6 (2): 21–47.
- Gray, Collin S. 1999. "Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back." *Review of international studies* 25(1): 49–69.
- Hopf, Ted. 1998. "The promise of constructivism in international relations theory." *International security* 23(1): 171–200.
- Howlett, Darryl. 2006. "The Future of Strategic Culture." In *Comparative Strategic Cultures Curriculum: Assessing Strategic Culture as a Methodological Approach to Understanding WMD Decision-Making by States and Non-State Actors*, ed. Jeffrey A. Larsen, 1–16. Virginia: Defense Threat Reduction Agency.
- Hugh, Brigitte E. 2024. „Growth and refinement across the field of strategic culture: From first generation to fourth.” In *Routledge Handbook of Strategic Culture*, eds. Kerry M. Kratchner, Briana D. Bowen, and Jeannie L. Johnson, 31–47. New York: Routledge.
- Igrutinović, Milan J.. 2019. "Blumfildov model potkultura i moguća primena u razumevanju strateške kulture Srbije." *Vojno delo* 71(8): 273–293.
- Johnson, Jeannie L. 2009. "Conclusion: Toward a Standard Methodological Approach." In *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, eds. Jeannie L. Johnson, Kerry M. Kratchner, and Jeffrey A. Larsen, New York: Palgrave Macmillan.
- Johnson, Jeannie L. 2024. „Strategic Culture Scholarship: A User’s Guide to the Cultural Topography Methodology” In *Routledge Handbook of Strategic Culture*, eds. Kerry M. Kratchner, Briana D. Bowen, and Jeannie L. Johnson, 415–430. New York: Routledge.
- Katzenstein, Peter J, ed. 1996. *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press
- Katzenstein, Peter J. 1996. "Introduction: Alternative Perspectives on National Security." In *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*, ed. Peter J. Katzenstein, 1–27. New York: Columbia University Press.
- Kesić, Dušan. 2019. „Koncept strateške kulture u studijama bezbednosti.” *Godišnjak Fakulteta bezbednosti* 1:147–169.
- Kesić, Dušan. 2020. „Činioci i mehanizmi očuvanja i afirmacije srpske strateške kulture.” *Vojno delo* 72 (4):50–67.

- Kesić, Dušan. 2022. „Ideacioni osnovi savremene strateške kulture Republike Srbije.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet bezbednosti.
- Kratchner, Kerry M. 2024. “Defining and Scoping Strategic Culture: Promises, Challenges, and Conundrums.” In *Routledge Handbook of Strategic Culture*, eds. Kerry M. Kratchner, Briana D. Bowen, and Jeannie L. Johnson, 3–17. New York: Routledge.
- Lantis, Jeffrey S. 2002. “Strategic culture and national security policy.” *International studies review* 4(3): 87–113.
- Lantis, Jeffrey S. 2009. “Strategic culture: From Clausewitz to Constructivism.” In *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, eds. Jeannie L. Johnson, Kerry M. Kratchner, and Jeffrey A. Larsen, 33–55. New York: Palgrave Macmillan.
- Lantis, Jeffrey S. 2024. “In Defense of the National Profile: Strategic Culture Then and Now.” In *Routledge Handbook of Strategic Culture*, eds. Kerry M. Kratchner, Briana D. Bowen, and Jeannie L. Johnson, 121–134. New York: Routledge.
- Lord, Carnes. 1985. “American strategic culture.” *Comparative Strategy* 5(3): 269–293.
- Meyer, Christoph O. 2006. *The quest for a European strategic culture: changing norms on security and defence in the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pravilnik o nastavnom planu i programu za gimnaziju „Službeni Glasnik” <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/pg/ministarstva/pravilnik/2003/5/1/reg> Pristupljeno 5.12.2025.
- Price, Richard and Reus-Smit, Christian. 1998. “Dangerous liaisons? Critical international theory and constructivism.” *European Journal of International Relations* 4(3): 259–294.
- Snyder, Jack L. 1977. *The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations*. Santa Monica: The Rand Corporation.
- Soldo, Andrea, Dženana Trbić, Dženana Husremović, Nenad Veličković, Ivana Čelebić i Namir Ibrahimović, ur. 2017. *Obrazovanje u BiH: čemu (ne) učimo djecu?: analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*. Sarajevo: Mas Media.
- Starčević, Srđan i Srđan Blagojević. 2019. “Odnos srpskog društvenog karaktera i vojne neutralnosti.” *Vojno delo* 71(8): 256–272.
- Stepić, Milomir. 2019. “Geopolitički temelji srpske strateške kulture.” *Vojno delo* 71(4): 166–180.

- Subotić, Jelena. 2013. "Stories states tell: Identity, narrative, and human rights in the Balkans." *Slavic Review* 72(2): 306–326.
- Twomey, Christopher. 2006. "Chinese Strategic Culture: Survey and Critique. In *Comparative Strategic Cultures Curriculum: Assessing Strategic Culture as a Methodological Approach to Understanding WMD Decision-Making by States and Non-State Actors*, ed. Jeffrey A. Larsen, 1-16. Virginia: Defense Threat Reduction Agency.
- Vladušić, Slobodan V. „Strateška kultura i slike ratova iz poslednje dekade 20. veka u srpskoj prozi.” *Vojno delo* 71(8): 155–165.
- Wendt, Alexander. 1995. "Constructing international politics." *International security* 20(1): 71–81.

*Dušan Kesić**

University of Belgrade Faculty of Security Studies

**HISTORICAL NARRATIVE AS THE
FOUNDATION OF STRATEGIC CULTURE:
A CASE STUDY OF THE REPUBLIC
OF SERBIA****

Resume

The paper underscores the central importance of historical narrative as the foundation of strategic culture. The incorporation of constructivist theoretical premises has driven the evolution of strategic culture studies. Beyond expanding the scope of the concept—from military strategy to national security policy—the key contribution of this theoretical convergence lies in recognising identity as a fundamental ideational factor and a core analytical dimension of strategic culture. Anchored in the assumptions of moderate constructivism, the concept of strategic culture centres on the causal relationship between ideational factors (i.e., identity, norms, values, and ideas) and national security policy. Situating strategic culture within the constructivist research program makes it possible to treat historical narrative as its ideational foundation.

Accordingly, the central hypothesis of this paper implies that historical narrative constitutes the ideational foundation of the strategic culture of the Republic of Serbia. That is, the historical narrative encompasses the key ideas, beliefs, values, and norms relevant to national security policy. The testing of this hypothesis is carried out through a case study of Serbia’s strategic culture, based on an analysis of the institutionalised historical narrative. By applying qualitative content analysis, history textbooks are examined as a referential basis of the historical narrative. The primary objective of the research is to identify the ideational factors of the Republic of Serbia’s strategic culture across

* E-mail address: dusan.kesic@fb.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-6895-0254.

** This paper was presented at the conference “Perspectives of Political Sciences in Contemporary Society IV,” held on December 4–5, 2025, organized by the Institute for Political Studies, Belgrade.

four analytical dimensions: identity, values, norms, and worldview. The identity dimension is defined as a nation's self-understanding, its national character, and the way it perceives its regional and global roles. The values dimension is determined as the set of key national and state interests. The norms dimension encompasses the legitimate means of pursuing national and state interests. Finally, the dimension of worldview reflects the perception of other actors in international politics through the categories of friends and enemies.

The research's temporal scope spans the 1990s to the present. The analysis of the historical narrative enabled the identification of the ideational factors that underpin the core dimensions of the strategic culture of the Republic of Serbia. Based on the extracted ideational factors of Serbia's strategic culture, it can be concluded that there is a high degree of mutual coherence among them. In this regard, the identity dimension emerges as the cornerstone of strategic culture and of all other analytical dimensions. Specifically, the remaining dimensions are shaped by national self-understanding and the traits of the Serbian national character. The ideas, beliefs, values, norms, and representations inherent in the identity dimension are manifested through key national and state interests, the legitimate means of pursuing them, and perceptions of other states and actors in international politics. This research thus confirms the theoretical premises that regard historical narrative as the foundation of strategic culture.

Keywords: strategic culture, constructivism, historical narrative, national security policy, the Republic of Serbia.

* Овај рад је примљен 25. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. марта 2026. године.

*Вероника Василић**

Институт за политичке студије, Београд

ПАРАДОКС ДИСТАНЦЕ: ЕВОЛУЦИЈА ХРВАТСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И РАТНОГ НАРАТИВА НАКОН РАСПАДА ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Сажетак

Социјалистичко наслеђе снажно је утицало на развој новог хрватског идентитета, који се базира на национализму, управо на начин да му је главна одредница одступање од социјалистичке и југословенске прошлости, те доживљавање Срба и Србије као главног ривала. Питање које је истражено у овом раду је како то да упркос растућем временском одмаку од рата национализам и даље не јењава у Хрватској, већ расте, а ратни наратив не слаби ни најмање. Евидентно је да се хрватски национални идентитет, поготово онај колективни, базира на рату и ратној реторици, која је обојена национализмом, а посебно нетрпељивошћу према Србима, који и даље имају улогу главног непријатеља. Национализам и ратни наратив, који се неодвојиви један од другог од ратова деведесетих па све до сад имали су узлазну путању, те нису довођени у питање. Нови замах им је дат и оснивањем и дјеловањем нових крајње десних

* Имејл адреса: veronika.vasilic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0005-2488-5485.

** Овај рад представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд. Овај рад је написан у оквиру научноистраживачке дјелатности Института за политичке студије коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

политичких опција, као што су Домовински покрет, Хрватски суверенисти и Мост, који су преузели и надоградили на реторику водеће странке у земљи Хрватске демократске заједнице. Упркос томе што је временски одмак од рата значајан, националистички и ратни наратив не јењава, а све је прихваћенији и међу млађим генерацијама које су рођене након рата. Хипотеза постављена у раду дакле гласи да се хрватски национални идентитет обликован након распада Југославије темељи на сталном репродуковању ратног наратива и националистичке реторике, при чему се Срби представљају као трајни непријатељ, а тај наратив се учвршћује кроз дјеловање политичких странака (посебно десних), институција и медија те преноси на млађе генерације. Методологија пак обухвата примарно анализу дискурса, укључујући политички дискурс и медијске наративе, као и квалитативну анализу примарних и секундарних извора, односно анализу садржаја.

Кључне ријечи: Република Хрватска, идентитет, национализам, ратни наратив, политичке странке.

УВОД

Након југословенских ратова, новонастале државе идентификовале су се као демократије, као што је случај с Хрватском. Иако је истина да је облик владавине присутан у Хрватској демократија, важно је упоредити га с постсоцијализмом. Појам постсоцијализам је сам по себи разумљив и означава раздобље након социјализма, претежно у земљама средње и источне Европе. Међутим, остаје дилема када престати називати ове земље постсоцијалистичким те када социјалистичко наслеђе слаби. У случају Хрватске то се недвосмислено још увијек није догодило, што је видљиво из бројних изјава хрватских политичара који користе социјалистичку прошлост као средство за наметање страха јавности и тако одржавају власт. Хамфри (*Humphrey*) тврди да „никада не може доћи до изненадног и потпуног пражњења свих друштвених феномена и њихове замјене другим начинима живота” (*Humphrey* 2004, 12). Једно од објашњења постсоцијализма могло би бити оно које је дао Мартин: „Постсоцијализам није једноставно услиједио из социјализма, а социјализам није једноставно нестало” (*Martin*

2021, 13). Формирање постсоцијалистичког хрватског националног идентитета дубоко је обликовано социјалистичким наслеђем, а једна од његових битних карактеристика је национализам. Његово обиљежје је намјерни прекид са социјалистичком и југословенском прошлошћу, а средишњи дио процеса стварања новог идентитета је конструкција Срба и Србије као примарних антагониста. Овај рад испитује како се, упркос све већој временској удаљености од рата, национализам у Хрватској није смањило, већ се појачао, док ратни наративи остају чврсто укоријењени умјесто да слабе.

Један заједнички именилац који већина бивших социјалистичких земаља има, међу којима је и Хрватска, јесте да су мање развијене и сиромашније у поређењу са западноевропским земљама. Економске потешкоће су праћене друштвеним неједнакостима (Нанн 2004, 4). У Хрватској је то посебно видљиво у подручјима у којима су Срби живјели прије рата 90-их, а која су након 1995. године, када су се догодиле двије велике војне операције, „Бљесак” и „Олуја”, претрпјела снажну емиграцију. Територије некадашње Републике Српске Крајине западна Славонија, Барања, Лика, Кордун, Банија и сјеверна Далмација загора највише су страдале. Хајден (*Hayden*), испитујући случајеве етничког чишћења на Балкану, у Хрватској и на Косову и Метохији, наводи да се на мјесту гдје се догодило етничко чишћење јавља још једна потешкоћа: проблем изградње демократије у таквим околностима, гдје није сво становништво дало пристанак пројекту стварања новог државног система, што резултира пародијом демократије (Хајден 2004, 169). Послије етничког чишћења и након што је Хрватска приступила Европској унији (ЕУ), догодио се још један талас емиграције, сада се Хрвати, посебно из Славоније и Барање, почели иселавати у развијеније земље ЕУ, попут Немачке, Аустрије и Ирске у већем броју. Главни разлог емиграције био је економски, а с мање радне снаге у тим подручјима и све већим бројем старог становништва, шансе за опоравак се смањују. Упркос томе, управо у тим подручјима, која су раније била етнички мијешана, национализам и даље расте, иако припадника мањинског народа готово да и нема.

ИДЕНТИТЕТ

Промјена политичког система донијела је и потребу за промјеном идентитета. Мисија хрватског политичког вођства, и деснице и лјевице, била је одвојити се од социјалистичке прошлости и југословенског наслеђа. Иако се то показало прилично изазовним задатком, с обзиром на то да је „отац” модерне и независне Републике Хрватске, Фрањо Туђман, био члан комунистичке партије и очит поштовалац Тита (*Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske n.d.*), чији је стил покушавао копирати. Занки и Шкрбић Алемпијевић примијетили су да су се Хрвати ослањали на елементе своје историје који су их чинили јединственима и различитима од других бивших југословенских земаља. То укључује наратив о суверенитету из 7. вијека и римокатолички идентитет, што је резултирало трансформацијом друштвених и културних вриједности (Zanki and Škrbić Alempijević 2020, 92). Данас се Хрватска представља као дио средње Европе и негира свој балкански идентитет, како је једном приликом изјавила бивша предсједница Колинда Грабар-Китаровић (*Hrvatska demokratska zajednica [HDZ] 2019*).

Средњоевропски идентитет уопштено се доживљава позитивније од идентитета повезаних с источном Европом или Балканом (Sabada 2020, 12–13). Службена политика тврди да је Југославија била тоталитарна држава од које се треба дистанцирати. Анте Санадер, бивши потпредсједник Хрватског сабора, рекао је говорећи о политичару, посланику Социјалдемократске партије Хрватске (СДП) Ранку Остојићу: „Знамо да је свака Југославија била зло за хрватски народ, тако да држим оправданим наш захтјев за смјеном, који ћемо у процедуру упутити сутра. Човјек који велича Југославију, Тита и тоталитарни комунистички систем не може бити на тако важном мјесту и водити националну сигурност хрватске државе” (*Hrvatska demokratska zajednica [HDZ] 2020*).

Промјена идентитета видљива је чак и кроз државне празнике повезане с Другим свјетским ратом. У СФРЈ они су обухватили Дан побједе (9. мај), Дан борца (4. јул), Дан републике (29. новембар) (*Zakon o praznicima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1973*), те републички празник Дан устанка народа Хрватске (27. јул). Насупрот томе, у савременој Републици Хрватској обиљежавају се и даље празници повезани с Другим свјетским

ратом, но превазишли су их они у спомен на Домовински рат; међу њима су Дан државности (30. мај), Дан антифашистичке борбе (22. јун), Дан побједи и домовинске захвалности и Дан хрватских бранитеља (5. август) те Дан сјећања на жртве Домовинског рата и Дан сјећања на жртву Вуковара и Шкабрње (18. новембар) (Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj 2025). Уочљиво је да ниједан празник везан уз Други свјетски рат, а који се славио у Југославији, више није дио службеног календара. Умјесто њих, уведен је Дан антифашистичке борбе 22. јун, посвећен оснивању Првог сисачког партизанског одреда, чиме је замијењен ранији празник Дана устанка народа Хрватске, обиљежаван 27. јула у знак сјећања на устанак у Србу. Осим тога, уведени су и нови празници посвећени Домовинском рату. Поред односа према празницима у вези антифашистичке борбе, сличан приступ видљив је и на примјеру споменика и мјеста меморијализације. У Хрватској је током југословенског раздобља подигнуто више од 6000 споменика и спомен-обиљежја у част антифашистичке борбе (Hrženjak 2002, VIII). Од 1990. до 2000. године срушено је, уклоњено или оштећено њих 2964, међу којима 731 споменик значајне умјетничке вриједности (XII). Према тим подацима, готово половина антифашистичких спомен-обиљежја је уништена, а бројка је, с обзиром да се односи на стање до 2000. године, вјероватно и порасла, док је број споменика који се обнављају несразмјерно мали.

Иво и Славко Голдштајн (*Goldstein*) сматрају да књига првог хрватског предсједника Фрање Туђмана, *Беспућа повијесне збиљности* из 1989. године представља срж хрватског ревизионизма (Goldstein and Goldstein 2002, 57), који је утро пут оваквим праксама. У њој Туђман тврди да је у Јасеновцу страдало 30–40.000 жртава, у највећем броју Рома, затим Јевреја, Срба, а и Хрвата (Tuđman 1989, 316). Негирање злочина почињених током Другог свјетског рата на тлу Независне Државе Хрватске (НДХ) од стране усташа препознатљиво је и у појединим јавним наступима представника Католичке цркве у Хрватској. Примјер за то представљају изјаве бискупа Загребачке црквене покрајине, предвођених кардиналом Јосипом Бозанићем, који су логоре за дјецу у Јастребарском и Сиску описали као „дјечја прихватилишта”; у том контексту, особе одговорне за вођење логора приказане су као добротинитељи чије

је милосрђе, према њиховим ријечима, потребно наглашавати (Vozanić i dr. 2022).

О јачању ревизионизма и занемаривању споменика и мјеста страдања из периода Другог свјетског рата говори и примјер постављања спомен-плоче Хрватских обрaмбених снага (ХОС) 5. новембра 2016. године. На плочи која је била постављена код Спомен-подручја Јасеновац био је исписан усташки поздрав *За дом спремни* (Damčević 2023, 16). На подручју логора Стара Градишка, који припада под надлежност рада Спомен подручја Јасеновац не постоји ниједна плоча која говори о историји овог мјеста током Другог свјетског рата. На локацији се данас налазе чак четири спомен-плоче које сугеришу да је простор логора, који је у вријеме СФРЈ функционисао као казнено-поправни дом и у којем су углавном били смјештени политички затвореници, током ратова деведесетих, према натписима на плочама, служио као заробљенички логор за Хрвате (Vasilić 2025, 457). Једна од плоча посвећена политичким затвореницима страдалим у Затвору Стара Градишка, постављена је 2011. године од стране Владе Републике Хрватске поводом Дана сјећања на жртве свих тоталитарних и ауторитарних режима, док је другу плочу поставила Удруга ратних ветерана 121. бригаде 2023. године, поводом годишњице оснивања 4. сатније 3. бојне 108. бригаде Збора народне гарде Републике Хрватске (457). Трећа плоча датира из 2007. године и подигнута је од Хрватског друштва логораша српских концентрацијских логора, а најмлађа плоча постављена је 3. фебруара 2025. године од стране Савеза логораша у Босни и Херцеговини, када је одржана и премијера филма Ивана Турудића *Магистрала ратног злочина: Логор Стара Градишка* (035portal 2025).

Као што је речено, ревизионизам је добио пуни замах када је Фрањо Туђман дошао на власт, а ту политику наставила је ХДЗ. Њихова реторика заснивала се на томе да су усташки злочини из Другог свјетског рата преувеличани, а коришћени су према њиховом тумачењу, како закључује Биондић, од стране комунистичке власти за поткопавање легитимних аспирација за хрватском државношћу (Biondich 2015, 63). Као пандан усташким злочинима у фокус је дошао Блајбург који је добио статус највећег злодјела комунистичког режима.

Овакав развој националног идентитета поткрепљују конструктивистичке теорије национализма, које национални

идентитет описују као континуирани процес у којем главну улогу играју заједнички наративи који стварају идентитет, симболи и интерпретација прошлости. Посебно су битни и митови, меморија, симболи и вриједности који формирају нацију и одржавају је (Smith 1991, 29). Андерсон (*Anderson*) пак сматра да је нација: „замишљена политичка заједница – и замишљена као инхерентно ограничена и суверена. Замишљена је јер чланови чак и најмање нације никада неће упознати већину својих суграђана, ипак, у мислима свакога живи слика њиховог заједништва” (*Anderson* 2006, 6). Ти наративи су селективни и релацијски, ослањајући се на разлику ми-они, а они или други помажу да се ми дефинишемо као нација (*Hall* 2011, 5).¹

ПОРАСТ НАЦИОНАЛИЗМА И ЕВОЛУЦИЈА ИДЕНТИТЕТА

Према истраживању Душка Секулића, у коме су испитани ставови који одражавају национализам у Хрватској на основу 3 фактора: национализам, национални ексклузивизам и патриотизам (*Sekulić* 2016, 146–147), утврђено је да нешто мање од половине испитаника сматра како би само особе хрватске националности требали бити министри у влади у Хрватској (44.8%), док се чак 49.8% слаже са тврдњом да употребу ћирилице треба забранити без обзира на национални састав локалног становништва (147). Приликом овог испитивања утврђено је да је присутна велика корелација између политички десне оријентације и прихватања тврдњи које подржавају национализам (147). Овакви резултати не треба да буду изненађујући будући да је 2013. године национализам показан на примјеру уништавања ћириличних плоча у Вуковару (*Zebić* 2013). Након мање од 10 година, 2022. године, овакав чин оправдан је и законски будући да је Градско вијеће Вуковара већински донијело одлуку о измјенама Статута града Вуковара чиме је укинута одредба о службеној употреби српског језика и ћириличног писма на територији града Вуковара (*Hrvatska izvještajna novinska agencija [HINA]* 2022).

Та одлука није изненађујућа с обзиром да је у вријеме измјене статута на власти у Вуковару био Домовински покрет (ДП) на челу са Иваном Пенавом. Домовински покрет је десна парламентарна

¹ За више о проблему идентитета на Балкану погледати: (*Subotić* 2025).

политичка странка основана 2020. године, а већ за четири године 2024. постала је трећа највећа странка у Хрватској, те коалициони партнер Хрватској демократској заједници (Domovinski pokret [DP] n.d.a). Иако на челу Вуковара више није ДП тренутни градоначелник је такође члан крајње десне политичке странке Хрватски суверенисти.

Јачање крајње десно оријентисаних странака и успон национализма у Хрватској, а посебно у подручјима која су највише претрпјела у рату, као што је Вуковар, није неочекивана појава. Како Јовић наводи снажан национализам и милитаризам лакше је развити у државама које су настале у рату и због рата, те је лакше задржати власт поборницима идеје јединства него заговорницима плурализма (Јовић 2017, 10). То је видљиво и на примјеру Хрватске демократске заједнице која је једна од првих странака на тлу бивше Југославије која се идентификовала првенствено као заједница, а не као политичка странка (297). То је учињено у савршеном тренутку када је рат био у зачецима и идентитет нестабилан, а масе су тежиле за јединством. Политика заговарања националног јединства је била најсигурнији пут ка власти.

Пројект стварања самосталне Хрватске био је изразито успјешан и остварио је све своје главне циљеве без икаквих санкција које би се односиле на повраћај имовине, реституцију, достојну обнову кућа и имања, повратак избјеглица, који иако службено постоји, *de facto* није остварен, будући да то никада и није био циљ. Хрватска је постала етнички хомогена држава, у којој се број Срба, као другог најбројнијег народа у држави, смањило са 581.663 (12,16%) колико их је било 1991. године (а треба напоменути да се и значајан број грађана изјашњавао као Југославени) на 3,20% према задњем попису становништва из 2021. године. Тиме је остварен Туђманов план, када је 1998. године приликом отварања ратне школе „Бан Јосип Јелачић” у Загребу изјавио: „Хрватска је ријешила српско питање у Хрватској. Ми смо прихватили повратак дијела Срба у Хрватску, како би онемогућили нападе на Хрватску и приговоре како је Хрватска наставак НДХ и да не жели ни једног Србина. Ријешили смо српско питање и Срба више неће бити 12% и 6% Југославена колико их је било. А 3% колико ће их бити, неће више угрожавати хрватску државу” (Tuđman 1998).

Главни циљеви које је хрватски национализам остварио према Јовићу су: међународно признање земље, територијална

реинтеграција, те улазак у НАТО и ЕУ, једини значајан циљ који није остварен је експанзија на етнички хрватске територије у Босни и Херцеговини (Јовић 2017, 214). Управо је рат заслужан за испуњење ових циљева, као и за постизање етничке хомогености, те стога етнонационалисти одржавају рат стално живим (325), а највећа група националиста су хрватски бранитељи којима је рат извор идентитета (30). Оно што чини Хрватску јединственим случајем у односу на друге бивше југословенске републике је то да је успјела истовремено створити слику жртве и побједника (354). Како би се креирао нови идентитет било је потребно избрисати претходни социјалистички и југословенски, но то није у потпуности било могуће, због чега је стари идентитет тумачен као присиљан те наметнут.

Идентитети су промјењиви и флексибилни, а оба идентитета, социјалистички и националистички су користили рат као средишње мјесто колективног искуства (Јовић 2017, 94). Како каже Јовић рат је нови хрватски идентитет: „одвојио од српског и југославенског и учврстио му је хомогеност. Та се хомогеност и разликовност не може створити ни на језичној хомогености хрватског језика (које нема), ни на разликовности у језику, култури и обичајима у односу на Србе и Бошњаке (којих има, али су мале). Мит о рату је главни генератор разлика и главни генератор мржње” (Јовић 2017, 345). Национализам је допринио и главној трансформацији, а то је она идентитетска; Хрватска је тако замијенила класни идеолошки идентитет националним, а творац новог идентитета био је Савез комуниста (239). Туђман као први човјек државе након осамостаљења је и сам био члан комунистичке партије као и многи други чланови новооформљене ХДЗ. Према истраживању из 2008. године утврђено је да је од 298.000 чланова СКХ-а, према подацима из 1989, 46.000 постало члановима СДП-а, а већина, њих 97.000, учланило се у ХДЗ-у (Pickering and Baskin 2008, 528).

Идентитет се развија, осим кроз друштвени живот, и кроз наративе, а два битна наратива за развој националног идентитета су наративи идентитета и историјски наративи, који нису међусобно искључиви (Wilmer 2005, 77). Како Вилмер (*Wilmer*) појашњава наративи идентитета често су „етнички”, но и вјерски идентитет неријетко утиче те формира и политичке идентитете (77). То је био случај и са Хрватском, будући да је улога Католичке Цркве била од изразитог значаја приликом стварања државе. Деведесетих

је вјера постала главна ставка не само вјерског идентитета што је самоподразумијевајуће, већ се инкорпорирала и у национални идентитет (Grozdanov and Zelič 2023, 160). Грозданов и Зелич објашњавају да је процес стварања вјерско-политичких процеса био круцијална промјена на политичкој сцени Хрватске, која је имала исходиште у невладиним организацијама и иницијативама које су затим дале подстицај за оснивање политичких странака као што су Мост, а затим и ДП-а (160).

ДОМОВИНСКИ ПОКРЕТ И ЕКСТРЕМНА ДЕСНИЦА У ХРВАТСКОЈ

Једна од најновијих етапа у развоју национализма у Хрватској свакако је стварање Домовинског покрета, крајње десне странке. Један мото, односно 10 домовинских стубова преображаја Хрватске Домовинског покрета гласи: *Дух хрватских бранитеља је Домовински дух; Све за Хрватску, Хрватску низајмо!* (DP n.d.a). По овој крилатици видљиво је да ДП његује политику Фрање Туђмана који је аутор изјаве „Увијек и све за Хрватску, а нашу једину и вјечну Хрватску ни за што!” (Crodex 2022). Иако је од рата прошло 30 година политичка десница у Хрватској све је јача те, иако је ДП десна рука ХДЗ-е, та странка је још десније оријентисана од странке оснивача и покровитеља. Ако се погледа политички програм ДП-а, то је више него очигледно.

Девети стуб програма тиче се националне сигурности и спољне политике у домовинском духу, а дио тог стуба је и захтјев да Србија испуни све услове уколико жели ући у Европску унију, а поготово исплату ратних одштета хрватским бранитељима, логорашима, страдалима и свим породицама погинулих; поред тога захтјева се и проналазак „наших” несталих као нулта тачка за нормализацију и успоставу дугорочних односа (DP n.d.a, 28). Овдје се намеће питање ко су то „наши” нестали. Наиме, претпоставка је да се односи на нестале Хрвате премда се и дан данас води велики број несталих Срба за вријеме ратних дешавања током рата деведесетих. Значајан дио политичког програма ДП-а односи се на јачање домовинског духа у циљу преображаја Хрватске. Када је ријеч о односима са Србијом у ДП-у сматрају да је нужно оснивање повјереништва за вршење кроатолошке анализе уџбеника и публикација у Србији, као и приручника српске националне мањине

у Хрватској. Циљ кроатолошке анализе, како је појашњено, јесте израда извјештаја који ће указати на очите грешке и кривотворења, те спријечити својатање хрватских културних садржаја, као на примјер дубровачке књижевности (13). Остали захтјеви тичу се негирања хрватског језика, рехабилитације четништва, промовисање идеологије српског свијета, коју изједначавају са идеологијом велике Србије, а која има територијалне аспирације на Хрватску. Изражена је и критика која се тиче финансирања културних и осталих садржаја националних мањина, чиме је доведено до тога да се: „новцем хрватских порезних обвезника усред Хрватске тискају великосрпски памфлети” (DP n.d.a, 28). Под великосрпским памфлетима вјеројатно се подразумевају новине српске националне мањине *Новости*, у којима иначе пишу углавном хрватски аутори. Такав стави имају и Хрватски суверенисти, попут Хрвоја Зекановића који је изјавио: „Хоће ли и културне удруге које су финансиране на овај начин, конкретно СНВ, сносити терет ове кризе и хоће ли и даље милијуни куна одлазити тој и сличним удругама које шире говор мржње? Не могу схватити да хрватска држава данас финансира српске Новости преко СНВ-а Милорада Пуповца, а шири се експлицитан говор мржње...о томе говори данашња коалиција која управља Хрватском, ја сам је назвао на онај прави начин, хрватско-српска трговачка коалиција, а с обзиром на оно што се догађало неки дан у Јасеновцу проширио сам назив на хрватско-српска-ромска трговачка коалиција” (Zagorac 2020).

Све је то допринијело, наводи се, нарушавању достојанства Домовинског рата. Када је ријеч о смањењу права српске националне мањине поготово у крајевима гдје је она била изражена и у којима је имала право на двојезичност ДП је ту остварио свој циљ. То је видљиво из горе споменутог примјера мијењања статута града Вуковара. У политичком програму спомиње се и „експлицитан несразмјер” броја припадника српске националне мањине у упоредби са бројем саборских посланика, управо зато је један од циљева ДП-а смањење броја посланика српске националне мањине која тренутно има 3 мјеста у Сабору (DP n.d.a, 54).

Домовински покрет наравно није једини примјер екстремне деснице у Хрватској, али је један од најуспјешнијих, други примјери странака екстремне деснице које су старије, су Хрватска странка права, Хрватска чиста странка права, Аутохтона -Хрватска странка права, а од млађих Хрватски суверенисти и Мост. Миро Буљ, члан

Мост-а, те тренутни градоначелник Сиња, прошле године је забранио изложбу о обичајима Срба у галерији у том граду позвавши се да је потребно водити рачуна о поштовању Домовинског рата (Index 2024). Тешко је направити рационалну повезницу између изложбе која представља народне обичаје Срба с ратом, но изгледа да је то довољно добар разлог, будући да је уважен. Овакви догађаји нису ријеткост у Хрватској, а један од рецентнијих примјера је из 2025. године, када је отказан концерт Момчила Бајагића Бајаге у Солину, на иницијативу бранитељских удружења, под оптужбом да је пјевач дизао морал четницима у Книну за вријеме рата (Dedakin 2025). Сличан случај забиљежен је и поводом планираног концерта Лепе Брене на Крку исте године. Иако су бранитељска удружења такође захтијевала његову забрану, за разлику од Бајагиног концерта, он је ипак одржан упркос израженом противљењу (Index 2025b).²

Посебну забринутост ДП види у наставним програмима за средње школе, прије свега у уџбеницима из историје, како у националном програму тако и у програму националних мањина, за које сматрају да чине непоправљиву штету читавом хрватском народу и његовој будућности. Разлог за то је, како наводе, што се у тим уџбеницима износе неистините информације и не приказују се права слика Хрватске у Другом свјетском рату, у периоду комунистичке диктатуре и након рата деведесетих, а наглашавају и да српска национална мањина учи искривљену историју чиме и сама трпи штету (DP n.d.a, 61). Такође, треба имати у виду да је у Хрватској обавезна посјета Вуковару за све ученике осмих разреда основне школе док то није на примјер случај са Јасеновцем или неким другим логором односно мјестом страдања из Другог свјетског рата или мјестом страдања неког народа осим Хрвата. У склопу пројекта, који обухвата учење о вриједностима Домовинског рата и значаја Битке за Вуковар у формирању самосталне Републике Хрватске, поред обавезне посјете Вуковару, покренути су и пилот-пројекти: „Посјет ученика осмих разреда Карловцу”, „Посјет ученика осмих разреда Пакрацу, Липику и Окучанима” и „Посјет ученика осмих разреда Книну” (Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar [MCDRVU] n.d.).

² За више о недавним неслагањима на релацији Хрватска-Србија и потраћености у медијима погледати (Subotić 2025, 37–38).

Пецинис (*Petsinis*) тврди да се евроскептицизам ДП-а састоји од политичке и социокултурне компоненте, у којима се залажу за суверенитет Хрватске и повратак Европе хришћанским културним темељима, а оно што ДП чини другачијим од других крајње десних странака у Европи јесте да не траже алтернативне незападне партнере (*Petsinis 2025, 11*). У Хрватској је велика повезаност између десно оријентисаних странака и Хрватске католичке цркве што је тренд који траје од деведесетих. Налазе овог истраживања потврђује и анализа коју је спровела М. Љубичић, а која показује да је у периоду од 2014. до 2018. године повећан број инцидента који су резултат мржње према Србима, укључујући и физичко насиље (*Ljubičić 2020, 415*), резултати анализе указују и да су Србима у Хрватској ускраћена и бројна уставна те грађанска права (*418*).

НЕОУСТАШТВО

Насљеђе социјализма још увијек постоји у садашњој парламентарној републици која тврди да има демократске вриједности, а то се директно показује кроз начине на које те вриједности „живи”. Једна од кључних компоненти новог хрватског идентитета, осим позиционирања земље као првенствено европске, а не балканске, јесте демократија, уз поштовање људских права. Међутим, када се погледају чињенице, то се не чини сасвим истинитим. Још 1991. године, у раздобљу када је социјализам управо престао постојати у Хрватској, Месић се, говорећи о постсоцијализму, питао каква ће бити улога цивилног друштва у њему, када су људска права и слободе занемарени, њихови заговорници недовољно бројни, а правни оквир недостатан (*Mesić 1991, 312*).

Имамо и примјер из ове године који оправдава његову забринутост; то је концерт хрватског пјевача Марка Перковића Томпсона, који је познат по својим изразито десничарским ставовима и величању усташког покрета. Његови текстови су шовинистички и изражавају мржњу према Србима, а карактерише их употреба усташких симбола, што се преноси и на понашање публике на концертима. Пјесме с таквим елементима редован су дио његовог репертоара, све уз подршку и допуштење државе. Најновији велики концерт, одржан 5. јула 2025. године, посјетило је 504.000 посјетитеља (*Dnevnik.hr 2025*), иако га је Европска комисија

осудила (Čilić 2025), добро је прихваћен од домаће јавности и политичара. Чак је и предсједник Андреј Пленковић коментарисао да је *За дом спремни*, усташки поздрав, саставни дио Томпсоновог репертоара те да је концерт „постигнуће на које сви заједно можемо бити поносни” (Index 2025a). Јавно изјавити то и допустити концерт требало би бити немогуће у земљи која заиста штити људска права, демократију и једнакост, имајући на уму да је дио једне од његових пјесама: „Јасеновац и Градишка Стара, то је кућа Максових месара... У Чапљини, клаоница била, пуно Срба Неретва носила” (Babić 2003). Тешко је градити демократију и његовати демократске вриједности на подручју гдје су националистичке, чак шовинистичке тенденције јаке и подржане од стране службене политике.

НОВИ-СТАРИ ОБРАСЦИ

Иако се Хрватска дистанцира од социјалистичког наслеђа, његове праксе и *modus vivendi* још увијек су дубоко укоријењени у земљи, а очитују се путем негације истог уз помоћ националистичке и ратне реторике. Држава и политичари, људи на власти, главни су ауторитети који одлучују ко ће добити посао или неку другу финансијску корист. Још једна сличност са социјалистичком Југославијом је статус бораца и учесника рата. У данашњој Хрватској друштвени слој хрватских бранитеља, учесника Домовинског рата, висок је и они заједно са својим породицама уживају многе погодности, посебно материјалне. Готово сваки дан присутни су и у медијима, било када је ријеч о разним ратним годишњицама или учешћу у креирању политике. Иста метода, али у мањој мјери, кориштена је у Југославији с партизанима и учесницима Народнослободилачке борбе. Клијентелизам је такође још увијек присутан, али опет, као што је случај и с ратницима још у већој мјери. Клијентелизму, који је стара пракса, придружила се корупција и приватизација која је проведена полулегално. Оне представљају продукте значајне друштвено-политичке и економске трансформације која се догодила након распада Југославије. На самом почетку државе, стари оквири били су видљиви, а касније су додатно ојачани непотистичким и клијентелистичким моделом. Приватизација кроз коју је овај клијентелистички модел успио је то омогућила. Иако корупција која је успиједила након приватизације

није специфична само за Балкан, оvdје је постала очигледна јер је било мање ограничења.

Пријелаз из социјализма у капитализам, обиљежен приватизацијом, није увео „регуларни” облик капитализма, већ нешто што Бићанић и Франичевић називају „клијентелистичким/ ортачким капитализмом” (Bićanić and Franičević 2003, 16), термин који описује капиталистичку економију темељену на кронизму, клијентелизму и популизму (Švarc 2017, 6–7). Држава се користи као инструмент привилегованим друштвеним групама, које су свој статус стекле захваљујући блиским породичним везама, етничком поријеклу или социоекономским везама (7). Држава користи као инструмент привилеговане друштвене групе које су свој статус стекле захваљујући блиским породичним везама, етничком поријеклу или социоекономским везама (7). Ова верзија капитализма успјешно је проведена и због наслеђеног социјалистичког менталитета, који је такође погодовао непотизму и недостатку конкурентности, што је елемент традиционалног капитализма слободног тржишта. Шимић Бановић је у свом истраживању показала да је превладавајућа култура у Хрватској колективистичка, гдје људи немају пуно повјерења у државне институције и правне ресурсе, стога је у широки јавни дискурс ушао појам ухљеб, који означава особу која ужива привилегију због личних и друштвених веза, али не нужно због властитих способности (Šimić Banović 2018, 5). Како је навела Шимић Бановић: „Ухљеб пружа робусну илустрацију укоријењености друштвених односа у економском понашању постсоцијалистичких друштава, у овом случају Хрватске” (Šimić Banović 2018, 15). Овај феномен представља испреплитање приватног и државног те социјалистичког наслеђа.

Очито је да нове тактике доласка и останка на власти, осим клијентелизма, укључују и национализам и европеизацију, уз критизирање претходног режима називајући га ауторитарним и диктаторским. Садашњи политички систем, иако је прошло тридесет година од рата, није само прекид са социјализмом, већ хибридни производ постсоцијалистичког прилагођавања, обликован прошлим наслеђем и садашњим геополитичким савезима. Иако је Хрватска чланица ЕУ, процес ка том путу није имао потпуно одобравање јавности. Само 43,51% хрватских бирача судјеловало је на референдуму о чланству Хрватске у Европској унији 2012. године, од чега је 66,27% гласало за улазак Републике Хрватске

у Европску унију, док је 33,13% гласало против (Deloy and Levy 2012). Индикативно је да ни половина бирача није искористила своје бирачко право. Приступање ЕУ-и ипак је било важно за формирање идентитета и побољшање економских изгледа. Кабада (*Cabada*) чланство у ЕУ-и види као један од начина за спајање са Западом и рјешавање несигурности регије источне-средње Европе (*Cabada* 2020, 10).

Постсоцијализам није очит само у економским и политичким односима, већ и у културној сфери. Фалски (*Falski*) и Равски (*Rawski*) тврде да постоји барем дјелимичан континуитет у улози државе у културној политици, те постоји сличност у истој између Југославије и данашње Хрватске (*Falski and Rawski* 2017, 285–286). Држава је главни финансијер културних институција и разних програма, док је национална идеологија играла доминантну улогу у хрватској културној политици током југословенског и постјугословенског раздобља, што се одражава у разним законским актима и кроз постојање различитих институција (297–298). Најбољи примјер за то је финансирање културних садржаја који су повезани са ратом, било у виду филмова, серија, музеја. Усмјеравање културне политике кроз ратни наратив видљиво је у начину на који се бирају, одобравају и финансирају пројекти, чиме се обликује колективно памћење и идентитет. Посебно су филмови и телевизијске серије које тематизују Домовински рат добиле значајну институционалну подршку, чиме се јача доминантни историјски дискурс. Музеји и меморијални центри такође служе као простори у којима се рат презентира кроз перспективу жртве и побједника. Тиме се подстиче стварање културног канона у којем Домовински рат заузима средишње мјесто што га је у Југославији имао Други свјетски рат, док се антифашистичко наслеђе ревидира или потискује. Овакав приступ има утицај не само на културну продукцију, него и на њену рецепцију, а уједно обликује и шире друштвене наративе, при чему култура постаје важан инструмент легитимизације политичких идеологија и националног идентитета у савременој Хрватској.

ЗАКЉУЧАК

Показано да се хрватски национални идентитет, поготово онај колективни, у великој мјери ослања на рат као средишње референтно искуство, те на ратни дискурс, који се темељи на

историјском ревизионизму и национализму. Претпоставка од које је пошао рад да се упркос временском одмицању национализам и са њиме ратни наратив не смањују, образложена је дјеловањем споменутог ревизионизма, али и одржавањем на власти постојећих десно оријентисаних странака, те стварањем нових крајње десних странака, као што су Домовински покрет, Хрватски суверенисти и Мост. Ове нове странке су преузеле и надоградиле реторику водеће странке у држави Хрватске демократске заједнице. Важну улогу у таквом развоју имало је и социјалистичко наслеђе, које, иако формално одбачено, наставило је обликовати политичке, културне и друштвене обрасце, те стално репродуковање дискурса рата, само мијењајући његову форму, али не и суштину.

Рат, који служи за одржавање бинарне опозиције „ми–они”, при чему су Срби и Србија конструисани као трајни антагонисти интерпретира се не само као историјски догађај, него као темељни идентитетски мит који легитимизује политичке пројекте, јачање национализма и етничку хомогенизацију друштва. За одржавање таквог наратива и његову институционализацију централну улогу су имале политичке странке које припадају десници, док институције, образовни систем, медији и културна политика додатно учвршћују селективно колективно памћење. Посебна се пажња притом посвећује ревизионизму Другог свјетског рата, односу према антифашистичком наслеђу, положају српске националне мањине, те нормализацији екстремно националистичке и неоуштакше симболике у јавном простору. Умјесто пада национализма и ратне реторике, уочава се њихов континуитет, због тога што ратни наратив служи као кључни инструмент политичке легитимације и друштвене мобилизације.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Babić, Matija. 2003. „Thompson - domoljub ili fašist? Konačan odgovor je...” *Index*. 28. decembar 2003. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/thompson-domoljub-ili-fasist-konacan-odgovor-je/178032.aspx>.
- Bićanić, Ivo, and Vojmir Franičević. 2003. “Understanding Reform: the Case of Croatia.” *Working papers* 33.

- Biondich, Mark. 2015. "Nationalism and Populism in the Balkans: The Case of Croatia." In *Transformations of Populism in Europe and the Americas: History and Recent Tendencies*, eds. John Abromeit, York Norman, Gary Marotta and Bridget María Chesterton, 51–67. Bloomsbury Publishing. doi: 10.5040/9781474225243.ch-004.
- Bozanić, Josip, Vlado Košić, Vjekoslav Huzjak, Bože Radoš, Milan Stipić, Ivan Šaško, i Mijo Gorski [Bozanić i dr.]. 2022. „Otvoreno pismo biskupa Zagrebačke crkvene pokrajine patrijarhu Srpske pravoslavne crkve.” *Zagrebačka nadbiskupija*. 27. jul 2022. <https://www.zg-nadbiskupija.hr/dokumenti/aktualnosti/otvoreno-pismo-biskupa-zagracecke-crkvene-pokrajine-patrijarhu-srpske-pravoslavne-crkve>.
- Cabada, Ladislav. 2020. "East-Central Europe Searching for (European) Values: How to Be More Than the "Proud Periphery"?" In *Europe Thirty Years after 1989*, ed. Tomas Kavaliauskas, 7–26. Leiden: Brill.
- Čilić, Una. 2025. „EU o Thompsonovom koncertu u Zagrebu: <Osudujemo svaki izraz fašizma>.” *Slobodna Evropa*. 8. jul 2025. <https://www.slobodnaevropa.org/a/thompson-osude-hrvatska-koncert-/33467407.html>.
- Crodex. 2022. „Tuđman: "Uvijek i sve za Hrvatsku, a našu jedinu i vječnu Hrvatsku ni za što!"” 14. maj 2022. <https://crodex.net/tudmanuvijek-i-sve-za-hrvatsku-a-nasu-jedinu-i-vecnu-hrvatsku-ni-za-sto/>.
- Damčević, Katarina. 2023. *Spremni za ratove sećanja: slučaj spomen-ploče HOS u Hrvatskoj*. Beograd: Fond za humanitarno pravo.
- Dedakin, Irena. 2025. „Kome u Hrvatskoj smeta Momčilo?” 17. jul 2025. *Nova.rs*. <https://nova.rs/zabava/showbiz/zasto-bajagu-zabranjuju-u-hrvatskoj/>.
- Deloy Corinne, and Helen Levy. 2012. "The Croats approve their country's entry into the European Union." *Foundation Robert Schuman*. 23. januar 2012. <https://www.robert-schuman.eu/en/monitor/1346>.
- Dnevnik.hr. 2025. „Objavljen točan broj posjetitelja na Thompsonovu koncertu: Ovo će se pamtiti.” 5. jul 2025. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/objavljen-tocan-broj-posjetitelja-na-thompsonovu-koncertu-ovo-ce-se-pamtiti---922766.html>.
- Domovinski pokret [DP]. n.d.a. „O nama.” Posljednji pristup 10. septembar 2025. <https://dp.hr/onama/>.

- Domovinski pokret [DP]. n.d.b. „Politički program.” Posljednji pristup 10. septembar 2025. <https://dp.hr/wp-content/uploads/2024/03/Politicki-pogram-Domovinskog-pokreta.pdf>
- Falski, Maciej, and Tomasz Rawski. 2017. “Cultural Politics in (Post) Socialist Croatia: The Question of (Dis)Continuity.” In *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia*, eds. Dijana Jelača, Maša Kolanović and Danijela Lugarić, 285–302. Cham: Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-3-319-47482-3_16.
- Goldstein, Ivo, and Slavko Goldstein. 2002. “Revisionism in Croatia: The Case of Franjo Tudman.” *East European Jewish Affairs* 32 (1): 52–64. doi:10.1080/13501670208577963.
- Grozdanov, Zoran, and Nebojša Zelič. 2023. “From Catholic Church to Religious–Political Movements: Religious Populism’s Coming of Age in Croatia.” In *The Christian Right in Europe: Movements, Networks, and Denominations*, ed. Gionathan Lo Mascolo, 159–170. Bielefeld: transcript Verlag. doi:10.1515/9783839460382-009.
- Hall, Stuart. 2011. “Introduction: Who Needs ‘Identity’?” In *Questions of Cultural Identity*, eds. Stuart Hall and Paul du Gay, 1–17. London: SAGE Publications Ltd. doi: 10.4135/9781446221907.n1.
- Hann, Chris. 2004. “Farewell to the socialist ‘other’”. In *Postsocialism: Ideals, ideologies, and practices in Eurasia*, ed. C.M. Hann, 1–12. London: Routledge.
- Hayden, Robert. 2004. “Intolerant sovereignties and ‘multi-multi’ protectorates: Competition over religious sites and (in)tolerance in the Balkans.” In *Postsocialism: Ideals, ideologies, and practices in Eurasia*, ed. C.M. Hann, 159–179. London: Routledge.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija [HINA]. 2022. „Ukinuta dvojezičnost u Vukovaru: ‘Ovim je okončano desetogodišnje nasilje nad ćirilicom i srpskim jezikom.’” *Jutarnji list*. 29. decembar 2022. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ukinuta-dvojezicnost-u-vukovaru-ovim-je-okonceno-desetogodisnje-nasilje-nad-cirilicom-i-srpskim-jezikom-15290859>.
- Hrvatska demokratska zajednica [HDZ]. 2019. „Predsjednica. Zato što vjerujem u Hrvatsku!” 2.10.2019. <https://www.hdz.hr/article/1147/predsjednica-zato-sto-vjerujem-u-hrvatsku>.
- Hrvatska demokratska zajednica [HDZ]. 2020. „SDP-ovo korištenje ljudske nesreće u predizborne svrhe ispod je svake razine.” 7. maj 2020. <https://hdz.hr/article/1711/sdp-ovo-koristenje-ljudske-nesrece-u-predizborne-svrhe-ispod-je-svake-razine>

- Hrženjak, Juraj, ur. 2002. *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj: 1990-2000*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca Hrvatske.
- Humphrey, Caroline. 2004. "Does the category 'postsocialist' still make sense?" In *Postsocialism: Ideals, ideologies, and practices in Eurasia*, ed. C.M. Hann, 12–15. London: Routledge.
- Index. 2024. „Gradonačelnik Sinja zabranio izložbu o običajima Srba.” *N1.rs*. 2. septembar 2024. <https://n1info.rs/region/gradonacelnik-sinja-zabranio-izlozbu-o-obicajima-srba/>.
- Index. 2025a. „Plenković: „Za dom spremni” je integralni dio Thompsonovog repertoara.” 7. jul 2025. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/plenkovic-za-dom-spremni-je-integralni-dio-thompsonovog-repertoara/2687848.aspx>.
- Index. 2025b. „Udruge branitelja se bunile, no Lepa Brena ipak je nastupila na Krku.” 19. jul 2025. <https://www.index.hr/magazin/clanak/foto-udruge-branitelja-se-bunile-no-lepa-brena-ipak-je-nastupila-na-krku/2691641.aspx>.
- Jović, Dejan. 2017. *Rat i mit: Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*. Zagreb: Fraktura.
- Ljubičić, Milana. 2020. "The Right to Dignity in Practice: A Case Study on the Social Position of Serbs in Croatia." In *Yearbook Human Rights Protection the Right to Human Dignity*, ed. Zoran Pavlović, 405–420. Novi Sad: Provincial Protector of Citizens – Ombudsman; Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade.
- Martin, Dominic. 2021. "Postsocialism." In *The Open Encyclopedia of Anthropology*, ed. Felix Stein. Facsimile of the first edition in *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*. doi:10.29164/21postsocialism.
- Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar [MCDRVU]. n.d. „Posjet učenika osmih razreda Vukovaru - MCDR Vukovar.” Posljednji pristup 10. septembar 2025. <https://www.mcdrvu.hr/skolski-program/posjet-osmih-razreda-vukovaru/>.
- Mesić, Milan. 1991. „Civilno društvo i postsocijalizam.” *Revija za sociologiju* 22 (3-4): 307–314.
- Petsinis, Vassilis. 2025. "Croatia's 'New' National Conservatives: The 'Homeland Movement.'" *European Politics and Society* August: 1–14. doi:10.1080/23745118.2025.2546798.
- Pickering, Paula M., and Mark Baskin. 2008. "What Is to Be Done? Succession from the League of Communists of Croatia." *Communist*

- and Post-Communist Studies* 41 (4): 521–540. doi: 10.1016/j.postcomstud.2008.09.001.
- Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske. n.d. „Tuđman je doslovno bio Titov vojnik. Divio mu se, ovako je govorio o njemu.” Posljednji pristup 10. septembar 2025. <https://sabh.hr/tudman-je-doslovno-bio-titov-vojn-ik-divio-mu-se-ovako-je-govorio-o-njemu/>.
- Sekulić, Duško. 2016. „Ljevica i desnica u Hrvatskoj.” U *Vrijednosti u hrvatskom društvu*, ur. Duško Sekulić, 137–168. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. London: Penguin Books.
- Subotić, Milovan. 2025. “Confronting identities in the Balkans as a security challenge.” *The Policy of National Security* 30 (3): 23–48. doi: 10.5937/pnb30-58582.
- Šimić Banović, Ružica. 2018. “Uhljeb – a post-socialist homo croaticus: a personification of the economy of favours in Croatia?” *Post-Communist Economies* 31 (3): 279–300. doi: 10.1080/14631377.2018.1537708.
- Švarc, Jadranka. 2017. “A socio-political approach to exploring the innovation culture in post-socialist countries: the case of Croatia.” *Post-Communist Economies* 29 (3): 359–374. doi: 10.1080/14631377.2017.1315001.
- Tuđman, Franjo. 1989. *Bespuća povijesne zbiljnosti: Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tuđman, Franjo. 1998. „Nikad više 12% Srba! – Franjo Tuđman, predsjednik RH na otvaranju Ratne škole «Ban Josip Jelačić» u Zagrebu.” *Novi List*. 15. decembar 1998.
- Vasilić, Veronika. 2025. „Memorijalizacija koncentracijskih logora iz Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj.” U *Genocid nad slovenskim narodima u XX veku*, ur. Zoran Milošević i Dajana Lazarević, 453–464. Beograd: Institut za političke studije. doi: 10.18485/ips_genocid_slavyan_xx.2025.ch26.
- Wilmer, Franke. 2005. *The Social Construction of Man, the State and War: Identity, Conflict, and Violence in Former Yugoslavia*. New York, London: Routledge.
- Zagorac, Nikol. 2020. „'Nacionalisti su obične budale, glupi su, a nisu toga svjesni'.” 24. april 2020. *24sata*. <https://www.24sata.hr/news/nacionalisti-su-obicne-budale-glupi-su-a-nisu-toga-svjesni-689133>.

- Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, NN 110/19, 72/25.
- Zakon o praznicima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, „Službeni list SFRJ”, br. 6/1973, Narodne novine br. 14/1991.
- Zanki, Josip, and Nevena Škrbić Alempijević. 2020. “Croatia after 1989: Memories of Socialism in Post-socialist Times.” In *Europe Thirty Years after 1989*, ed. Tomas Kavaliauskas, 91–104. Leiden: Brill.
- Zebić, Enis. 2013. „U Vukovaru razbijene i skinute dvojezične ploče.” *Radio Slobodna Evropa*. 2. septembar 2013. <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-vukovaru-razbijene-i-skinute-dvojezicne-ploce/25093378.html>.
- 035portal. 2025. „Bošnjaci konačno dobili spomen-ploču u Staroj Gradiški.” 5. februar 2025. <https://035portal.hr/vijest/politika/clanak/33940.html>.

*Veronika Vasilic***Institute for Political Studies, Belgrade*

THE PARADOX OF DISTANCE: THE EVOLUTION OF CROATIAN NATIONAL IDENTITY AND WAR NARRATIVE AFTER THE BREAKUP OF YUGOSLAVIA**

Resume

The paper deals with the thesis that contemporary Croatian national identity relies heavily on war and war discourse, which is deeply imbued with nationalist interpretations of history. In this discourse, Serbs play the role of antagonists, who are still perceived as the “other”, i.e. permanent enemy in a symbolic and political sense. War and nationalism in this context have been inextricably linked since the breakup of Yugoslavia, and their presence in the public space has not only not weakened with the passage of time, but has shown continuity and a tendency to strengthen, without serious questioning within the dominant political and social discourse. An additional impetus to this development was given by the rise of new right-wing and far-right political parties, like Homeland Movement (Domovinski pokret), Croatian Sovereignists (Hrvatski suverenisti) and Bridge (Most), who took over the fundamental elements of the nationalist and war rhetoric of the Croatian Democratic Union, and further radicalized and articulated them. Thus, the war narrative did not remain exclusively a historical event, but became an active political resource used to mobilize voters, legitimize political demands and redefine relations towards minorities and neighboring states, which is accompanied by historical revisionism. It is particularly significant that such a discourse is institutionalized through legislative decisions, educational programs, memorial practices and cultural policy, which ensures its long-term reproduction. Despite the considerable time gap since the end of the war, the war and nationalist narrative shows no signs

* E-mail address: veronika.vasilic@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0005-2488-5485.

** This paper was presented at the conference "Perspectives of Political Sciences in Contemporary Society IV", held on December 4–5, 2025, organized by the Institute for Political Studies, Belgrade.

of weakening, but is increasingly successfully transmitted to generations that did not experience the war. This points to the fact that the war functions as a fundamental identity myth, which maintains the logic of permanent conflict, and thus hinders the development of a plural and inclusive society.

Keywords: Republic of Croatia, identity, nationalism, war narrative, political parties.

* Овај рад је примљен 25. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. марта 2026. године.

*Радосав Туцовић**

Институт за савремену историју, Београд

*Давор Ступић***

Институт за новију историју Србије, Београд

ЗЛОЧИН У СКЕЛИ 1941: ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈСКИХ ЧИЊЕНИЦА И ДРУШТВЕНОГ НАРАТИВА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ***

Сажетак

Злочин који је 15. августа 1941. године у селу Скела извршио 64. резервни полицијски батаљон немачке Полиције поретка представља један од првих масовних злочина над цивилним становништвом у окупираној Србији. Стрельано је 42 притвореника из логора на Бањици и 14 локалних мештана, док је велики део села запаљен. Немачки окупатор је овим злочином желео да створи пример одмазде и да застрашивањем спречи будуће нападе на своје снаге, па је вест о злочину била истакнута на радију, у новинама и на плакатима. Истраживачко питање рада гласи: на који начин сећање на злочин у Скели обликује локални идентитет и како се у том процесу преплићу чињенице и митови? Полазна хипотеза је да је, иако засновано на стварном страдању, сећање на злочин

* Имејл адреса: radosav.tucovic@isi.ac.rs; ORCID: 0000-0002-7129-0434.

** Имејл адреса: davorstipic89@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8153-7536.

*** Овај рад представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд.

подложно митологизацији и политичкој инструментализацији, што доводи до стварања наратива који одступају од историјских чињеница. У раду се анализирају меморијалне праксе, подизање споменика, именовање улица и комеморативни ритуали. Посебна пажња посвећена је наративу да је Скела „прво село које је горело у Србији”, који, иако нетачан, траје до данас. Закључак је да култура сећања на злочин у Скели има значајно место у локалној култури сећања, али да су вести о њему стигле и до глобалних институција посвећених меморијализацији злочина и страдања током Другог светског рата, као што је Топографија терора у Берлину.

Кључне речи: Други светски рат, Окупирана Србија, Социјалистичка Југославија, Култура сећања, Злочини, Скела.

ИСТРАЖИВАЊЕ И МЕТОДОЛОГИЈА

Ово истраживање представља историографски преглед злочина у селу Скела и његове касније меморијализације, и базирано је на различитим историографским изворима, углавном данас похрањеним у Архиву Југославије, Државном архиву Северне Рајне – Вестфалије, као и Народној библиотеци Србије. У прворазредне историографске изворе спадају пре свега документа настала крајем Другог светског рата, деловањем Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, која је на терену утврдила чињенице о злочину, идентификовала жртве и прикупила преко стотину пријава ратне штете, од породица које су злочин претрпеле. Такође, у истраживању су коришћени послератни судски списи, који се тичу утврђивања одговорности лица која су злочин наредила, као и документа везано за послератну меморијализацију злочина. Веома значајни извори јесу и новински чланци, који су током и након Другог светског рата пренели вест или подробније реконструисали поменути злочин. Поред свега наведеног, један од аутора, др Радосав Туцовић, обавио је 28. априла 2025. године укупно шест интервјуа, са потомцима жртава, али и са људима који су слушали приче од очевидца злочина. Селекција је направљена примарно по основу сродства, где у четири случаја интервјуисане особе представљају у првом или другом колону

наследнике жртава. Интервјуи су једнообразно структурисани, базирајући се на преиспитивање хронологије познате из других извора, даљу реконструкцију догађаја, као и на породичну историју и сећање. Интервјуи су рађени усмено, снимљени у електронској форми и чувају се у дигиталној архиви аутора.

Истраживање је засновано на историографском методолошком приступу, базираном првенствено на проналаску и употреби примерних историјских извора и њиховој широј контекстуализацији на основу историографске и теоријске литературе, као и на микроисторијском методолошком обрасцу усмереном на проучавање мањих, локалних догађаја који би могли да послуже као парадигма за проучавање ширег контекста. С обзиром на различиту природу извора, они су у складу са методологијом историографије укрштени и стављени у шири контекст догађаја, да би се објасниле околности и мултипликоване последице једног злочина. Други део истраживања представља истраживање чувања сећања на овај злочин. Тако су реконструкције судских процеса анализирани углавном на основу штампе, немачке литературе, али и извора из тамошњих архива. Сећање на овај злочин разматрано је из угла штампе и периодике, које су му посветиле значајну пажњу. Када говоримо о меморијализацији у простору, значајно место заузимају споменици, који су посвећени овом злочину и дан данас се налазе у селу. Такође, размотрени су ставови у литератури, која све до краја 1990-их година није имала јасно изграђену реконструкцију злочина у Скели. Поврх свега, анализа усменог предања представља такође веома важан сегмент истраживања и базирана је углавном на општа места, али и одређене специфичности и околности везано за страдање њихових предака појединачно.

У свом теоријском приступу рад је превасходно базиран на типологији облика сећања коју је дала Алаида Асман (*Aleida Assmann*) (Asman 2015, 72). С обзиром да је сећање на злочин у Скели и чувано и конструисано на различитим нивоима, личном и колективном, локалном и републичком, као и путем различитих меморијалних пракси, од подизања споменика до историографских истраживања, ова типологија послужила је да се објасне контексти и системи генерисања послератне перцепције овог злочина. Полазећи од схватања Мориса Албваша (*Maurice Halbwachs*) да колективно сећање настаје када се сећања различитих појединаца и друштвених група међусобно преплићу и организују кроз друштвене оквире,

коришћење модела Алаиде Асман о четири облика сећања, омогућило је, као прво да се комплексна друштвена мрежа сећања на злочин у Скели рашчлани на појединачне комуникативне, политичке и културне аспекте сећања, у зависности од тога који актери стоје иза њиховог креирања и да се потом, као друго, квалитативно процени садржај сваког од ових аспеката (Kuljić 2006, 97; Halbwachs 1980, 50–55).

КУЛТУРА СЕЋАЊА НА ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

У социјалистичкој Југославији, култура сећања на Други светски рат и антифашистичку борбу је представљала основу политичког идентитета нове државе, али истовремено и темељ на коме је Комунистичка партија Југославије (КПЈ) заснивала легитимитет сопственог права на власт. Управо због тога су, у послератним деценијама и партија и држава улагали огромне напоре да у југословенском друштву афирмишу сопствену верзију историје Другог светског рата, па је евоцирање успомена на партизане-борце, рат и револуцију, али и цивилне жртве постало кључни елемент који је у свести југословенских грађана обликовао слику новије прошлости. Очување и развијање револуционарних и антифашистичких тековина проистеклих из Народноослободилачке борбе (НОБ) одвијали су се у различитим сферама јавног живота – од образовања, науке и публицистике, преко политичких манифестација, подизања споменика, одржавања комеморација и обележавања годишњица и јубилеја па до културе и уметности. Колико се пажње посвећивало конструисању културе сећања на Други светски рат показују и процене према којима је од 1945. године па до касних осамдесетих година на тлу Југославије подигнуто око 30 000 различитих споменика посвећених људима и догађајима из револуције и НОБ (Horvatinčić i Žerovc 2023, 13), док је у периоду од 1947. до 1980. снимљено нешто више од 200 играних филмова који су говорили о партизанској борби и рату, што је чинило око 40% домаће филмске продукције у датом периоду (Lajbenšperger 2019, 395) Кључне друштвене функције културе сећања на Други светски рат јесу биле да се потпомогне постреволуционарна трансформација друштва, да се пружи оптимистична визија изградње социјалистичке будућности, али и да се, кроз афирмацију

визуелних симбола југословенског социјализма, исконструираше нови идентитет читаве заједнице. (Manojlović Pintar 2014, 355, 373).

Званичну политику сећања креирали су партија и држава док је на терену она спровођена кроз активност различитих друштвено-политичких организација од којих су најзначајније биле Савез бораца (СУБНОР) и Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ) који су у пракси држали монопол над историјским памћењем. У самом центру колективног сећања на тешке ратне године, као централни и главни мотиви колективне свести али и политичке пропаганде стајали су личност маршала Тита и партизански покрет и његове активности што говори о томе да је југословенска култура сећања на Други светски рат преваходно била обликована кроз наратив отпора, борбе и херојства, док су остали аспекти ратне историје попут цивилног страдања имали секундарну улогу. Томе у прилог сведоче и планови Савеза бораца из педесетих година за подизање споменика на најважнијим местима из периода рата, где се може видети да су апсолутни приоритет при меморијализацији имале локације које су биле везане за кретање и делатност руководства КПЈ и Главног штаба Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) попут Титовог Ужица, Дрвара, Јајца, Столица, Виса, Сутјеске итд. (Архив Југославије (АЈ), 297 – I, К – 81; АЈ, 297 – I, К – 2) Са друге стране, логори и остала места страдања Југословена у земљи и иностранству нису представљала приоритет за државне институције и Савез бораца, а поједина места сећања повезана са цивилним страдањем као што су Јасеновац и Маутхаузен, представљали су редак изузетак.

Најчешћи праксе одавања поште и чувања сећања на цивилне жртве рата били су подизање споменика и одржавање комеморација на местима страдања. Ипак број оваквих локација где је сећање на страдање било доминантно у односу на наратив о отпору и борби је био ограничен, поготово ако узмемо у обзир да су бројни логори и стратишта на којима су убијани цивили, у култури сећања након рата били интерпретирани у контексту револуције и антифашистичке борбе за шта су најбољи пример логори Бањица, Сајмиште и Црвени Крст, као и стратишта у Јајинцима и Јабуци поред Панчева. Ипак, најзначајнији и највећи симболи фашистичког терора и страдања цивила су била пре свега места на којима су у току рата почињени највећи ратни злочини као што су крагујевачке Шумарице и логор Јасеновац који су временом стекли општепрепознатљив статус

заједничког места сећања свих Југословена. За разлику од њих постојао је и читав низ мањих места, локалног карактера која су имала значај углавном на регионалном нивоу, у оквирима заједнице која је ту живела. Село Скела код Обреновца, у коме се десио један од првих масовних злочина у окупираној Србији, представља типичан пример управо оваквог места сећања које је остало ван домаћаја колективног, југословенског памћења, али које је кључно обликовало судбину локалног простора.

ЗЛОЧИН У СКЕЛИ

Планови нацистичке Немачке пред инвазију на Југославију и Грчку карактерисали су Југоисток Европе углавном као допунски економски простор. Тако су немачки привредни идеолози на Балкану углавном видели прилику за експлоатацију хране, различитих сировина, превасходно племенитих метала, као и радне снаге. Истовремено, за Ђердап је планирана највећа хидроцентрала у Европи, док је простор Балкана и Балканског Подунавља посматран као природна заштита Немачкој са истока. (Ristović 2005, 61) Управо географски аспект диктирао је потребу Трећег рајха да се простор Југоистока, укључујући и Србију као главну раскрсницу путева на Балкану, са гео-стратешког аспекта интегрисе кроз потпуну употребу копнених, железничких и пловних путева (Mitrović 1977, 7–8).

Да би се ови макропланови реализовали, паралелно са јасним намерама реалполитичких погледа из врха Трећег рајха, као и расистичког елемента нацистичке идеологије, Југославија је укинута, а створен посебан ентитет који се у данашњој науци назива окупирана Србија. Он је обухватао централни део некадашње Краљевине Србије, са додатком српског Баната (Marjanović 1963, 22–23). На овом простору успостављен је врло строг војни окупациони режим, са читавим низом немачких окупационих институција (Kreso 1979, 70–78). Њихов главни задатак био је управо да заштите примарне немачке интересе – одрже мир, сузбију отпор, омогуће разгранат саобраћај и несметану експлоатацију. Немачки окупатор такође је донео веома строге уредбе које су предвиђале вршење репресалија, као одговор на евентуалну појаву различитих видова отпора, што је након првих егзекуција довело до умиривања ове територије (Glišić 1970, 35–40).

Међутим, велике промене уследиле су након напада Немачке на Совјетски савез. То је на локалном простору значило веома брзо организовање комуниста, усклађених са генералном политиком Коминтерне. Тако су створени борбени одреди и већ током јула 1941. године извршене прве озбиљније акције. Први створени одреди усредсредили су се на вршење диверзија различитог обима, углавном на путним правцима, што је значајно угрожавало немачке експлоатационе интересе на овом простору (Dević 2022, 109–117).

У таквим околностима на попришту догађаја током јула 1941. године појавило се посавско село Скела које се налази на Сави, у околини Обреновца, отприлике на пола тада главног путног правца од Шапца до Београда. У овом селу партизани су током лета извршили неколико диверзија, дестабилизујући окупациону управу и угрозивши важан магистрални пут (Војјић 1987, 90, 113–118). Међутим 14. августа 1941. године путујући из Шапца према Обреновцу и Београду, управо у Скели зауставио се аутомобил 64. резервног полицијског батаљона. Поручник Ото Ерман (Otto Ehrmann) и његова три пратиоца, полицијска наредника, напустили су аутомобил и провели неко време у локалној кафани. Извори говоре да су се том приликом понели бахато и провоцирали у кафани присутне мештане. Становници села су овакав поступак Немаца пријавили Посавском партизанском одреду, јасно сугеришући да су немачки полицајци најавили повратак у поподневним часовима. Партизани су то искористили и у Скели поставили заседу за небрањен немачки аутомобил (Пић 1951, 23–27; Војјић 1987, 118).

Немачки извештаји бележе да је полицијски аутомобил упао у заседу у 16 часова и 50 минута, и да су том приликом „бандити отворили митраљеску ватру на аутомобил“ у коме су се налазили поручник Ерман и тројица наредника. Запаљено возило је крај друма, нешто касније током дана пронашла немачка патрола. Лешеви поручника Ермана и једног наредника извучени су из оближње Саве, док лешеви друга два наредника нису ни пронађени (Zbornik NOR, I-1, dok. br. 128, 134).

Већ исте вечери војни заповедник Србије, генерал Хајнрих Данкелман протумачио је овај напад као тешко угрожавање немачког окупационог система и саобраћаја, доневши, заједно са најближим сарадницима, одлуку да се село Скела казни спаљивањем. Уз то, предвиђено је да се на лицу места стреља 50 талаца из логора на Бањици. Вест о паљењу Скеле и одмазди у том селу требало

је проширити путем плаката, новина и радија, тако да застраши становништво читаве окупиране Србије. Одмазда је поверена 64. резервном полицијском батаљону, који је у заседи и изгубио официра и три подофицира, чиме је овај злочин добио и елемент освете (AJ, 110–585–182; Zbornik NOR, I–1, dok. br. 128).

Тако је 15. августа око 8 ујутру у Скелу из правца Обреновца и Београда пристигла колона немачких возила. Полицајци су најпре поставили обезбеђење и логистику у селу, а затим позвали уплашено и одбегло становништво да се врати назад у село, обећавајући да им животи неће бити угрожени. И након што се део становника села вратио из збega, око подне је започела одмазда. Немачки полицајци су палили све пред собом – општинске зграде, стамбене објекте, зграде за смештај стоке и сточне хране, друге помоћне објекте, сена, сламе, пољопривредни алат, покућство, и практично све што им се нашло на путу (AJ, 110–477–714 до 987). Поврх свега, веома близу места страдања поручника Ермана и његове пратње стрељано је 42 притвореника логора на Бањици, као и још 14 мештана мушког пола, који су ухваћени у селу (AJ, 110–477–716; AJ, 110–477–719; Tucović 2025, 94–96). Већ наредног дана вести о овој одмазди проширене су управо како је и било предвиђено – преко плаката, новина и радија (NBS, Zbirka plakata, 184/67, *Novo vreme*, 1941). Веома брзо, вест о паљењу Скеле и тамошњем злочину проширила се окупираном Србијом, остављајући, по свему судећи, веома снажан утисак чак и на становништво десетинама километара удаљено, које је и деценијама касније памтило помен овог злочина (Tucović 2025, 85–94).

Међутим, самим објавама о злочину створена је подлога за наратив који ће бити изграђен наредних деценија. Наиме, у самој објави директно се наводи да је спаљено 350 кућа. То ипак није истина, с обзиром да у послератним пријавама ратне штете бележимо 138 случајева паљења главних стамбених зграда домаћинства. Самим тим, упориште нема ни тврдња да је село у целини спаљено. Све напред изнесено наводи нас на закључак да је крајем рата о овом злочину била веродостојно позната само информација о паљењу села и стрељању извесног броја талаца, што је аутоматски дало простор за изградњу наратива који се временом развио, а затим и укоренио.

КУЛТУРА СЕЋАЊА НА ЗЛОЧИН У СКЕЛИ

Након завршетка рата, колективно и индивидуално сећање на трагичне догађаје у Скели из августа 1941. године чувани су и конструисани у различитим сферама друштвеног деловања на неколико различитих начина: кроз судске процесе против одговорних за злочин, затим путем штампе, историографије, кроз подизање споменика и давање имена улицама, као и кроз формирање специфичне локалне, траумом оптерећене усмене културе сећања на злочин која је у себи обједињавала сећање очевидаца, али и подсећање њихових потомака из друге или треће генерације и која је, као таква временом преживљавала комплексне модификације.

СУЂЕЊА ПОЧИНИОЦИМА ЗЛОЧИНА

Након рата, на неколико одвојених судских процеса осуђени су главни налогодавци и организатори злочина у Скели. Наиме, прво је 27. фебруара 1947. године започело суђење једној групи дужносника немачке окупационе управе у Србији, међу којима је био и мајор Адолф Јостен, ратни командант 64. резервног полицијског батаљона и вероватно командант током извршења овог злочина. Бранио се ставом да није био присутан у Скели и да је по вестима о одласку батаљона на терен због одмазде, у ствари зауставио стрељање цивила. Без обзира на то, осуђен је 9. марта 1947. године на смрт стрељањем, након чега је одбијена и његова жалба. Када је смртна казна извршена, није познато (*Borba* 1947a; *Borba*, 1947b; *Borba* 1947c; AJ, 110–828–777 do 797).

Суђење генералу Хајнриху Данкелману, бившем војном заповеднику и директном налогодавцу злочина у Скели, почело је 22. октобра 1947. године. Оптужени је себе покушао да представи као професионалног војника, који није одговоран за појединачне злочине, укључујући и злочин у Скели. Међутим, пресуда је изречена 31. октобра 1947. године и Данкелман је осуђен на смрт стрељањем. Молбе за помиловање су одбијене, а када је пресуда извршена, није познато (*Borba* 1947d; *Borba* 1947e; AJ, 110, F–828–168).

Такође, на одговорност је позван и део директних извршилаца злочина у Скели. Како пише Стефан Клемп, најмање 25 припадника овог батаљона је изручено Југославији, осуђено на вишегодишњу робију, али и касније пуштено на слободу (Klemp 2001, 221–222;

Klemp 2005, 165). Међутим, Јавно тужилаштво у Дортмунду је почетком 1960-их покренуло судски процес против припадника 64. резервног полицијског батаљона. Идентификована су 354 бивша припадника ове јединице, испитано њих 150, док је коначно оптужено укупно 83. Саслушани су се негативно изјаснили о кривици везано за злочине, укључујући и злочин у Скели, углавном негирајући своје учешће у егзекуцијама. Истрага је утврдила и директну кривицу све три чете овог батаљона, док ипак није било могуће утврдити директне извршиоце стрељања у Скели (LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3611; LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3616; LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 2071). Међутим, услед много нејасних и контроверзних разлога, процес је на крају прекинут, по основу застарелости. Тако да ова истрага никада није добила свој коначни епилог. Док су бивши припадници поменутог батаљона наставили да живе мирно, па чак и да се редовно састају и евоцирају заједничке ратне успомене (Klemp 2001, 213–222; Klemp 2005, 158–166).

ШТАМПА И ПЕРИОДИКА

Хронолошки посматрано, прве конкретније информације о страдању становника Скеле, шира јавност у Југославији је након завршетка рата могла да добије преваходно путем новина. Партизанска заседа, а потом и одмазда немачких снага представљали су само једну изоловану епизоду из Народноослободилачког рата о којој су грађани Југославије понеку информацију могли спорадично да пронађу у не претерано бројним текстовима на страницама домаће штампе. Први новински извештаји ове врсте фокусирали су се не само на злочин, већ и на послератну обнову села, као и на успехе локалних омладинаца и чланова Народног фронта и Антифашистичког фронта жена. Међутим, занимљиво је да се већ у овим првим репортажама објављеним 1945. и 1946. године, могу уочити прве мисинтерпретације и нетачни подаци који ће касније постати опште место поготово у усменој, локалној култури сећања на догађаје из августа 1941. године. Прва нетачна тврдња ове врсте јесте да је село Скела било прво село у Србији спаљено од стране окупатора. Новински чланци након рата често су потенцирали ову сензационалистичку тврдњу (Borba 1946; Seljačka borba 1945), да би се она касније као показатељ локалног

доприноса Народноослободилачког борби, а самим тим и ствар престижа, усталила и у локалној усменој култури сећања. Међутим, домаћа историографија је утврдила да прво село које су спалили припадници окупационих снага није била Скела већ Доњи Добрић у близини Лознице које су у једној од првих акција одмазде Немци спалили 21. априла 1941. године (Glišić 1970, 34), дакле скоро четири пуна месеца пре масакра у Скели.

Други нетачан податак који се провлачио кроз домаћу штампу у овом периоду јесте прича о два разарања Скеле у току Другог светског рата. Наиме, у овим новинским чланцима могло се прочитати да је Скела било село које је осим овог страдања у августу 1941. године, још једном потпуно уништено у октобру 1944. године, од стране дела припадника корпусне групе Штетнер која се, у жељи да пређе реку Саву, повлачила пред јединицама Народноослободилачке војске Југославије и Црвене армије од Београда према Шапцу. Они су у село стигли 20. октобра 1944. и судећи према пријавама ратне штете које је начинила Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, село је опљачкано и нанета му је мања материјална штета али свакако није спаљено до темеља и нарочито није било ликвидације његових становника као у августу 1941. године (АЈ, 110–477–729 до 987). На основу тога можемо закључити да су поједини новински написи попут оног из листа Борба од 7. марта 1946. године, да је Скела два пута спаљена до темеља били претерани (Borba 1946).

Ипак било је и оних репортажа попут чланка из новина Сељачка борба из октобра 1945. године где је опис другог страдања био реалнији. У овом чланку се наводи да су Немци село “приликом повлачења опет опустошили и опљачкали, чак су скидали прозоре и врата, трпали у камионе и одвлачили преко Саве” (Seljačka borba 1945) што није било нетачно ако се узме у обзир да је у својој пријави штете локални кафеџија Никодин Џеваџић изјавио да су му Немци са различитих зграда скинули и однели укупно 16 врата (АЈ, 110–477–748). Занимљиво је и да су углавном навођени тачни подаци везани за број убијених, што значи да, бар када је штампа у питању, није било преувеличавања броја цивилних жртава које је, генерално посматрано, било типично за југословенску културу сећања (Miletić 1995, 207–208; Bajford 2011, 64; Lajbenšperger 2019, 88). И у наредним годинама, спорадично и ретко, могли су се, у домаћој штампи, пронаћи чланци који су говорили о

страдању Скеле. У њима су, најчешће, или преношени извештаји са суђења одговорнима за злочин о чему је већ било речи или су препричавани догађаји из Скеле из августа 1941. године, понекад са извесним разликама у појединим детаљима, али суштина свих ових текстова била је иста – да је Посавина била један од центара устанка, да је због тога локално становништво сурово кажњено што је за последицу имало ојачану опредељеност народа према Народноослободилачком покрету и пораст анимозитета према домаћим колаборационистима.

СПОМЕНИЦИ И СЕЋАЊЕ У ЈАВНОМ ПРОСТОРУ

Вероватно најбитнија пракса колективног памћења која је омогућавала да имена и ликови жртава не буду заборављени била је материјализација и уобличавање историјског памћења у јавном простору. Овакве праксе најчешће су подразумевале изградњу споменика, давање меморијалних назива улицама, фабрикама, школама и другим институцијама, што је омогућавало да се у свести грађана, на дневном нивоу, изнова буди успомена на имена појединих личности, историјске догађаје или националне традиције.

Прво спомен-обележје жртвама злочина у Скели подигнуто је 1951. године над масовном гробницом, неколико десетина метара удаљеној од места самог стрељања (Borba 1951). Почетак педесетих година представљао је време у коме је значајан део естетике и иконографије меморијалне архитектуре у Југославији и даље био под великим утицајем совјетског соцреализма (Kadijević 2008, 85) што се може приметити и на овом меморијалу. Споменик има форму преломљеног зида на чијим странама се налазе два бронзана рељефа моделирана у соцреалистичком маниру које је израдио вајар Божидар Обрадовић. Већи рељеф, на предњој страни споменика, приказује стрељање талаца, док други, мањи који се налази на бочној, источној страни даје приказ саме заседе и ликвидације поручника Ермана и његових пратилаца. Такође, на предњој страни споменика се налази и натпис: „На овом месту 14. августа 1941. године борци Посавског партизанског одреда убили су немачког команданта града Шапца и његову оружану пратњу. Дан касније Немци су за одмазду стрељали 56 родољуба из Београда и Скеле, а село Скелу спалили. Народ овог краја одаје

признање палим жртвама велике борбе за слободу и независност наше отаџбине“ (Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda 2008). Овде се може уочити и једна од погрешних интерпретација које су накнадно интегрисане у културу сећања на злочин у Скели. Као што се може уочити, у натпису је наглашено да је на том месту од стране партизана убијен командант града Шапца, међутим оно што је са сигурношћу утврђено јесте да поручник Ерман, на кога се мислило али чије име није експлицитно наведено на споменику, није био командант Шапца, већ командант треће чете 64. резервног полицијског батаљона. Оваква верзија према којој је поручник Ерман као највише рангирани међу убијеним Немцима, заправо био командант града Шапца и касније је често могла да се сретне у јавном дискурсу (4. јул 1968).

Друго спомен-обележје подигнуто је 1970. године у самом центру села, испред локалне школе с тим што овај споменик није био посвећен само жртвама масакра из августа 1941. године већ и осталим становницима Скеле који су изгубили своје животе у току рата, од чега је значајан број њих погинуо борећи се у партизанским редовима. У самом селу створена је специфична локална форма историјског памћења коју нису обликовали само држава и друштвено-политичке организације, нарочито не оне са виших нивоа одлучивања односно републичког или федералног, већ су кључног удела у њеном креирању имали сродници жртава што је резултирало културом сећања која, у свом односу према жртвама није била генерализована већ је увек истицан појединачни идентитет сваке од њих. То се може приметити управо на овом споменику из 1970. године на ком је наглашено да су га изградили “родитељи, рођаци, грађани и друштвено-политичке организације у Скели”, и где је појединачни идентитет жртава додатно истакнут постављањем њихових фотографија на споменик. Истовремено култура сећања у јавном простору ојачана је и давањем имена улицама у селу по становницима који су убијени у масакру. Главна сеоска улица названа је Улица 56 родољуба, док је још неколико улица названо по жртвама из самог села, као што су улице браће Змијанац, Сретена Јеринића и Љубомира Пантелића у чему се још једном може уочити индивидуални приступ сећању на жртве. Свакако оно што је утицало на овакав индивидуалистички карактер локалне културе сећања није само чињеница да су је у великој мери формирали људи који су са убијенима имали личну везу, већ и

релативно мали број жртава из села, што је отварало простор да се у јавним облицима комеморације свакој од њих посвети извесна пажња.

Поред свега наведеног, веома упечатљива фотографија злочинаца, који позирају над телима жртава и изгорелом кућом у позадини, начињена у Скели 15. августа 1941. године, добила је своје место у сталној поставци *Топографије терора* у Берлину. Међутим, штур опис који је прати говори у прилог претпоставке да је то производ чињенице да је ова фотографија у поставку уврштена због своје садржине, на којој се јасно виде жртве, злочинци, као и последице извршеног злочина, значајно више него што је као сврху имала практичну меморијализацију злочина у Скели.

ИСТОРИОГРАФИЈА

У деценијама након Другог светског рата, историографија Социјалистичке Југославије посветила је извесну пажњу злочину у Скели. Заправо, литература која се тиче 1941. године, устанка у Србији и борбе против окупатора, у извесном облику помиње ову одмазду. Међутим, видљиве су очигледне контрадикторности у различитим текстовима, без квалитетног разјашњења чак и броја жртава. Тако монографија *Обреновац и околнина*, овом злочину посвећује извесну пажњу, међутим, потпуно нејасно лицитира бројкама, наводећи читаоца на погрешан закључак о укупно 100 стрељаних људи (Obrenovac i okolina 1963, 134). Венцеслав Глишић, као највећи стручњак за нацистичке злочине у свом веома значајном делу пише о 65 жртава злочина у Скели (Glišić 1970, 49). Сима Беговић у својој књизи о Логору на Бањици прецизно наводи 42 жртве доведене са Бањице, потпуно се на њих фокусирајући, без посвећивања икакве пажње преосталим локалним жртвама (Begović 1989, 124–126). Тек је на самом крају века, Бранислав Божовић у својој књизи у потпуности разјаснио број жртава, начелно реконструишући догађаје тог дана у Скели (Božović 1998, 289).

Међутим, ове нелогичности у литератури додатно добијају на негативном значају ако се из докумената види да је већ Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача детаљно реконструисала ток злочина, број жртава, па чак и њихова имена. Све то било је припремљено и делимично презентовано у јавности већ током помињаних судских процеса 1947. године.

Међутим, у литератури је број жртава овог злочина начелно разјашњен тек пуних 50 година касније.

Усмено предање о злочину

Када говоримо о усменом предању, интервјуи са потомцима жртава нуде неколико значајних закључака. Пре свега оно што је очигледно живо и активно преношено потомцима јесу детаљи који говоре о стрељању жртава – где су жртве прикупљене, како су одведене на стрељање, како су стрељане. Вероватно најупечатљивије се данашњи потомци кроз колективно памћење сећају прича о уништењу села, паљењу кућа, штала, имовине, као и разних других детаља.

Поред тога, јако је уочљив индивидуализам и специфичност сваке приче појединачних жртава, које потомци јасно и упечатљиво памте. Тако рецимо једна породица памти да је талац одведен на стрељање док је његов син све то посматрао са тавана (Intervju sa Olgom i Nadom Dževadžić, 28.4.2025). Друга породица памти да се њихов предак вратио по нешто до своје продавнице, где је убрзо ухваћен, а затим и стрељан (Intervju sa Živislavom Jerinićem, Skela, 28.4.2025). Такође, трећа породица памти да је њихов предак пар недеља пре стрељања окрпио гуму једном немачком војничком или полицијском аутомобилу управо у Скели. У знак захвалности, Немци су му поклонили књигу на немачком, али то ипак није изменило његову коначну судбину – стрељан је у групи (Intervju sa Anđelkom Nešić rođenom Zmijanac, Skela, 28.4.2025).

Као својеврстан образац у неколико интервјуа појављује се прича да су упозорења о одмазди стизала са више страна, али да их касније жртве из различитих разлога, наивности, храбрости или равнодушности нису уважиле. (Intervju sa Olgom i Nadom Dževadžić, Skela, 28.4.2025; Intervju sa Anđelkom Nešić rođenom Zmijanac, Skela, 28.4.2025) Дијаметрално супротно томе, у једном случају, син тада актуелног мештанина Скеле испричао нам је да се његов отац тог јутра случајно нашао у шуми, што му је спасило живот (Intervju sa Milenkom Zazićem, Skela, 28.4.2025).

ЗАКЉУЧАК

Злочин почињен у селу Скела у послератној култури сећања није стекао онај значај који су имали злочини у Крагујевцу, Новосадска рација или логор Јасеновац који су сви заједно постали најзначајнији симболи цивилног страдања у овом делу Европе. Због тога је, глобално посматрано ова трагедија у колективном памћењу Србије и Југославије остала сасвим маргинализована, па је сећање неговано углавном на локалном нивоу што је за последицу имало и чињеницу да је велики број грађана и данас веома слабо обавештен о масакру у Скели.

Упркос томе што су све кључне чињенице везане за догађаје у Скели из августа 1941. године биле прилично прецизно утврђене на суђењима одржаним 1947. године, може се приметити да је касније развијена култура сећања обиловала значајним бројем фактографски нетачних података попут преувеличавања броја жртава, идеје да је Скела било прво спаљено село у окупираној Србији или тврдње да је у заседи убијен командант града Шапца, што је чак било истакнуто и на споменику посвећеном жртвама чиме су овакве нетачности постале део и званичне политике сећања. Може се рећи да је, коначно, већина нејасноћа везаних за злочин разрешена више од пола века након завршетка рата, захваљујући књизи Бранислава Божовића Београд под Комесарском управом *1941. године*, док су неке ситније непознанице везане углавном за друго страдање села из 1944. разрешене у најновијим истраживањима

Сећање на злочин у Скели остало је сегмент колективне културе сећања који је имао значај искључиво на локалном нивоу у делу Србије где се злочин догодио. Ови локални наративи су се углавном развили кроз усмено сећање становника села и као такви према класификацији Алаиде Асман спадају у комуникативни облик сећања што значи да су нераскидиво повезани са личним искуством и међугенерациском интеракцијом. (Asman 2015, 72). Са друге стране, за разлику од индивидуалног и комуникативног сећања, које је најчешће остајало затворено у кругу породица жртава или локалне заједнице у селу, у јавном простору је конструисано, оно што је Алаида Асман означила као политичко сећање, које су државне институције и друштвено-политичке организације, попут Савеза комуниста и Савеза бораца, обликовале у складу са сопственим начелима политике сећања, стварајући или

оживљавајући, при том, митске архетипове (Asman 2011, 43). Ако се упореде ова два облика сећања на исти догађај, примећује се разлика у њиховом садржају као и у фактографским тачкама на које су ови наративи фокусирани. Комуникативно сећање породица и локалне заједнице, како се може приметити из спроведених интервјуа и материјала Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, било је највећим делом усмерено лични губитак и осећај трауме и углавном је садржало интимне детаље и личне приповести о животима и судбинама жртава.

Овакво сећање није било фокусирано на шири војно-политички контекст рата који се одвијао, већ на сам злочин и конкретне догађаје на терену које су локални становници искусили или о којима су чули. Насупрот оваквом индивидуалном, односно како га је Албваш назвао аутобиографском сећању појединаца и групном комуникативном сећању локалне заједнице, званично политичко сећање које су креирали партија и држава, стављало је нагласак на отпор, партизанску борбу и херојство локалних партизана и стрељаних жртава, што се може уочити у соцреалистичкој естетици споменика, подигнутог над заједничком гробницом, у којој су били наглашени борба и херојство, као и по садржају новинских текстова које су објављивали београдски листови попут Борбе и Сељачке борбе који су били под партијском контролом. Дакле, може се закључити да ови наративи нису супротстављени и не негирају један други, већ се међусобно допуњују сагледавајући трагедију из различитих перспектива.

Све ово заједно културу сећања на злочин у Скели чини само једном епизодом у мору других ратних догађаја и епопеја на југословенском тлу, која није битније утицала на обликовање целокупне југословенске културе сећања на рат и страдање у току социјалистичког периода, али која савременој науци може добро да послужи као релевантна студија случаја за проучавање нацистичких ратних злочина у окупираној Европи.

РЕФЕРЕНЦЕ

Arhiv Jugoslavije (AJ), 297–I, K–81, “Izveštaj o radu Odbora za obeležavanje i uređivanje istorijskih mesta iz NO rata od formiranja do kraja 1958. godine”

- AJ, 297–I, K–2, “Izveštaj o radu organizacije Saveza boraca NOR-a od III kongresa”, 28.1.1958, 1
- AJ, 110–585–182, “Saslušanje dr Georga Kiessela”, 30.7.1946.
- AJ, 110–477–729 do 987, Selo Skela – masovno ubistvo u grupi i pričinjena šteta na dan 15.8.1941.
- AJ, 110–477–714 do 987, Skela
- AJ, 110–477–716, Skela, 15.8.1941
- AJ, 110–477–719, 15.8.1941.
- AJ, 110–477–748, Iskaz Nikodina Dževadžića, 27.4.1945.
- AJ, 110–828–777 do 797, Presuda Vojnog suda III armije, 9.3.1947.
- AJ, 110, F–828–168, Vojni sud za grad Beograd.
- Asman, Alaida. 2015. “Sećanje individualno i kolektivno” *U Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, ur. Michal Sladaček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović-Trifunović, Beograd: Zavod za udžbenike. (Asman 2015)
- Asman, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Bajford Jovan. 2011. *Staro sajmište: Mesto sećanja, zaborava i sporenja*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Begović, Sima. 1989. *Logor Banjica 1941–1944*. I–II. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Božović, Branislav. 1998. *Beograd pod komesarskom upravom 1941*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda.
- Bojić, Milosav. 1987. *Posavski partizanski odred: Posavina i Tamnava u oružanom ustanku*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Borba*. 1947a. „Danas počinje suđenje Turneru“, februar 27, 8.
- Borba*. 1947b. „Optuženi ratni zločinci rukovodili su streljanjima rodoljuba u Skeli, Šapcu i Nišu“, Mart 2.
- Borba*. 1947c. „Devet nemačkih ratnih zločinaca je osuđeno na smrt, ostala trojica su dobila vremenske kazne“, mart 10.
- Borba*. 1947d. „Dankelman nije mislio na međunarodno pravo“, Oktobar 23.
- Borba*. 1947e. „Pravedna, zaslužena kazna stiže organizatore masovnih pokolja naroda u Srbiji, Banatu i Makedoniji“, Novembar 1.
- Borba*. 1947. „Spaljenom posavskom selu Skeli treba obezbediti plan za izgradnju“, Mart 7.
- Borba*. 1951. „U Skeli otkriven spomenik streljanim rodoljubima“, Novembar 5.

- Glišić, Venceslav. 1970. *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1944*. Beograd: Prosveta.
- Dević, Nemanja. 2022. *Za partiju i Tita: Partizanski pokret u Srbiji 1941-1944*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. 2008. *Mesta stradanja žrtava fašističkog terora na području grada Beograda*.
- Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, I-1. 1964. Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA, dok. br. 128, Izveštaj šefa nemačke okupacione uprave u Srbiji, 15.8.1941.
- Ilić, Dragoslav. 1951. *Odmazda*. Beograd: Prosveta.
- Kadijević, Aleksandar. 2008. „O sočrealizmu u beogradskoj arhitekturi i njenim oprečnim tumačenjima“, *Nasleđe* (IX): 75–88.
- Klemp, Stefan. 2001. „50 Kommunisten aufgehängt, 350 Häuser niedergebrannt“: Der Einsatz des Reserve-Polizei-Bataillons 64 auf dem Balkan 1941–1943“, in: *Im Auftrag: Polizei, Verwaltung und Verantwortung, Begleitband zur gleichnamigen Dauerausstellung – Geschichte Villa ten Hempel*, (hg. Alfons Kenkmann, Christoph Spieker), Essen 2001.
- Klemp, Stefan. 2005. „Nicht ermittelt“: *Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz: Ein Handbuch*, Essen: Klartext.
- Kreso, Muharem. 1979. *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Lajbenšperger, Nenad. 2019. „Žrtve Drugog svetskog rata u politici jugoslovenske države (1945–1980)“. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Westfalen (LA NRW, Abt. Westfalen), Münster, Q 234 Nr. 3611, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 14/64 – 7.12.1964.
- LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3616, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 15/64, 8.12.1964.
- LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 2071, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von

- nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 50/61, 1.12.1964.
- Manojlović Pintar, Olga. 2014. *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918 – 1989*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa
- Marjanović, Jovan. 1963. *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Miletić, Antun. 1995. „O bilansu smrti u koncentracionom logoru Jasenovac (1941-1945)“ u: *Genocid nad Srbima u Drugom svetskom ratu*, ur: Radovan Samardžić, Beograd: MŽG-SKZ. (Miletić 1995)
- Mitrović, Andrej. 1977. „Ergänzungswirtschaft: The theory of an integrated economic area of the Third Reich and Southeast Europe, 1933–1941“, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945* (ur. Života Anić), Belgrade 1977, 7-45.
- Narodna biblioteka Srbije (NBS), Zbirka plakata, 184/67, „Selo Skela je spaljivanjem sravnjeno sa zemljom“; „Saopštenje – Selo Skela je spaljivanjem sravnjeno sa zemljom“.
- Obrenovac i okolina*. 1963. (ur. Mihailo Maletić), Beograd: Narodna knjiga.
- Ristović, Milan. 2005. *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tucović, Radosav. 2025. „Zločin u Skeli 1941: studija slučaja nacističke represivne politike u Srbiji“, *Vojno-istorijski glasnik*, 2/2025, 85–103.
- Seljačka borba* 1945. „U Skeli selu koje je okupator prvo popalio u Srbiji“, Oktobar 25.
- Novo vreme*. 1941. „Saopštenje – Selo Skela je spaljivanjem sravnjeno sa zemljom“, Avgust 16.
- Halbwachs, Maurice. 1980. *The Collective Memory*. Harper Colophon Books.
- Horvatinčić, Sanja, Žerovc, Beti. 2023 “Yugoslav Monuments dedicated to the Antifascist Resistance, the Peoples Liberation Struggle, and a Revolution – Introduction.” In *Shaping Revolutionary Memory. The Production of Monuments in Socialist Yugoslavia*, eds. Sanja Horvatinčić and Beti Žerovc 13–19.
4. jul 1968. „Erman je pao“, Februar 20.

Radosav Tucović*

Institute for Contemporary History, Belgrade

Davor Stipić**

Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

THE CRIME IN SKELA 1941: BETWEEN HISTORICAL FACTS AND NARRATIVES IN SOCIALIST YUGOSLAVIA***

Resume

The crime in the village of Skela was committed on August 15, 1941 by members of the 64th Reserve Police Battalion. It was an act of reprisal, but at the same time also an act of revenge for the deaths of one officer and three non-commissioned officers of the same battalion, who had been killed in the village the previous day. The reprisal was ordered by the Military Commander of Serbia, General Dankelmann, together with his closest associates, and it was decided that news of the crime should be publicly announced through all available communication channels. The aim was to intimidate the local population across the entire occupied territory and thereby deter further attacks on German soldiers and police personnel.

Unlike other crimes committed in the autumn of 1941, this crime did not acquire a central place in the national culture of memory, but remained confined exclusively to the local context. The main facts concerning the crime were established during two trials held in 1947; nevertheless, over time, a wide range of inaccuracies and even serious errors emerged in collective memory. In historiography, the basic factual framework of the crime was established more than half a century later, in the late 1990s. By contrast, the culture of memory assumed various forms, with differing degrees of accuracy. Numerous articles addressing this crime were published in the press; however, they often contained

* Email address: radosav.tucovic@isi.ac.rs; ORCID: 0000-0002-7129-0434.

** Email address: davorstipic89@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8153-7536.

*** This paper was presented at the conference "Perspectives of Political Sciences in Contemporary Society IV," held on December 4–5, 2025, organized by the Institute for Political Studies, Belgrade.

erroneous data, which clearly contributed to a distorted narrative based on incorrect assumptions. In the village itself, two significant monuments were erected, directly marking and preserving from oblivion both the site of the reprisal and the names and faces of the murdered villagers. In addition, streets in the village were named after the victims, while the main village street was dedicated to all those who perished in the massacre. Finally, oral tradition remains alive to this day, focusing primarily on the general narrative of the burning of the village and the execution of hostages, as well as on individual stories of the victims, preserved from oblivion by their descendants.

Keywords: World War Two, Occupied Serbia, Socialist Yugoslavia, Culture of Memory, Crimes, Skela.

* Овај рад је примљен 28. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. марта 2026. године.

*Синиша Симикић**

*Факултет политичких наука
Универзитет у Бањој Луци*

РАЦИОНАЛНОСТ ДРЖАВА У МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ: СТВАРНОСТ ИЛИ ИЛУЗИЈА?

Džon Miršajmer i Sebastijan Rozato.
2024. *Razum i moć: kako države misle*. Podgorica: CID, 318 стр.

Један од најзначајнијих теоретичара међународних односа Џон Миршајмер (*John Mearsheimer*) заједно са Себастијаном Розатом (*Sebastian Rosato*) објавио је књигу која је значајан допринос анализи начина доношења одлука у међународној политици. Књига је изворно објављена на енглеском језику 2023. године под називом *How States think – The Rationality of Foreign Policy*, у издању Јејл универзитета (*Yale University*). Превод на српски језик услиједио је годину касније у издању подгоричке издавачке куће ЦИД под називом *Разум и моћ: како државе мисле*. Џон Миршајмер је професор међународних односа на Универзитету у Чикагу (*The University of Chicago*) док је Себастијан Розато професор теорија међународних односа на Универзитету Нотр Дам (*University of Notre Dame*). Књига коју су заједно написали сачињена је од девет поглавља, а уз њих су предговор као и биљешке и регистар имена. Полазно питање, којим аутори уводе читаоца у

* Имејл адреса: sinisa.simikic@fpn.unibl.org; ORCID: 0009-0004-3945-2546.

књигу, јесте да ли су државе рационални актери у међународној политици? Недуго затим, у првом поглављу, аутори постављају основну хипотезу ове књиге, а то је да је држава рационалан актер уколико се њене одлуке заснивају на кредибилној теорији и кроз постојане промишљене дебате. Занимљиво је што књига започиње анализом рационалности одлуке Русије за напад на Украјину, фебруара 2022. године. Миршајмер је и у овој књизи поновио став раније изнијет у више својих радова да је Русија извела „превентивни самоодбрамбени рат”. Зашто је то самоодбрамбени рат Миршајмер објашњава тврдећи да се Русија понашала у складу са теоријом равнотеже снага „посматрајући напоре Запада да начине бедем на руској граници као егзистенцијалну пријетњу” (стр. 7). Како то не би дозволила, а такође у складу са теоријом реализма, у сврси опстанка државе Русија је покренула војну кампању. С тим у вези, одлука о нападу на Украјину за ауторе је сасвим рационална. Сукоб у Украјини је пресудно и утицао да аутори интензивирају рад на завршетку књиге коју су започели за вријеме пандемије ковид 19. Жеља да се објасни да напад Русије на Украјину није био нерационална одлука и да се кроз више исто-

ријских примјера преиспита рационалност државничких одлука кумовали су томе да књига буде одштампана 2023. године. У истом поглављу аутори износе највећи проблем с којим се сусрећу државе у међународној политици, а то је неизвјесност. Међународна политика је простор у коме је недостатак информација перманентно стање, јер су многи подаци недоступни, а они који су добијени нису увијек поуздани да би се беспоговорно на њих могло ослонити. Поред тога, државе обитавају у анархичном систему међународних односа у коме не постоји врховна власт која би их заштитила. Управо то утиче на рационално понашање држава јер због одсуства врховне власти међународна политика представља опасан посао и свака држава ће због свог опстанка рационално доносити одлуке. Претпоставка да је државама опстанак примарни циљ чини основу рационалности држава у међународној политици. Наведени принципи представљају конзистентан наставак Миршајмерових претходних теза изнијетих у књигама *Трагедија политике великих сила* и *Велика заблуда*. У другом поглављу које носи назив *Стратешка рационалност и неизвјесност* аутори анализирају на који начин извршни органи државе прикупљају информације

и врше процјене за доношење политичких одлука. Да би читалац схватио комплексност датог проблема приликом одабира политичке одлуке аутори наводе неколико историјских примјера. Један од примјера јесте однос Сједињених Америчких Држава према Европи након Другог свјетског рата. Између више опција које су им стајале на располагању САД су се одлучиле на останак у Европи, јер је процјена на основу расположивих информација ишла у прилог управо тој опцији. У коначници у овом поглављу аутори дефинишу стратешку рационалност држава као „начин на који креатори политике и државе разумијевају своју ситуацију и одлучују о модусу свога напредовања у неизвјесном свијету.” Треће поглавље представља разраду дефиниције стратешке рационалности. Зашто се одређене теорије сматрају релевантним, а неке друге не? То је једно од кључних питања овог поглавља. У кредибилне теорије аутори убрајају реализам, либерализам и конструктивизам. Некредабилне теорије, према ауторима, имају неколико празнина и то што имају нереалистичке претпоставке, постоји логичка неконзистентност те уколико постоји мало доказа у вези са њиховим свеобухватним тврдњама. Као примјер некредабилне тео-

рије, аутори наводе *цивилизационизам* Семјуела Хантингтона (*Samuel Huntington*) наводећи да је историјски доказано да је национализам, а не цивилизационизам, најјача идеологија на планети. Оно што је веома значајан елемент у књизи јесте теза да се рационалност одређене одлуке државе не може гледати кроз призму исхода које је та одлука произвела. Аутори су предуприједили могуће критике како је расплет догађаја одређене одлуке показао као нерационалне јер циљеви нису испуњени. Напротив, Миршајмер и Розато се вјешто ограђују од такве перцепције тврдећи да рационалност одлуке и коначни исход немају пуно везе. Како је то могуће? У тренутку када се политичко вођство једне државе одлучи на одређену одлуку заснивајући је на кредибилној теорији и кроз процес расправе, они не знају све околности које ће наступити у будућности. Разна спољна ограничења или непредвиђене околности могу спријечити државе да остваре своје циљеве. Још је Макијавели писао да је за владарца битна и фортуна, односно фактор среће у остваривању својих циљева. Миршајмер и Розато у четвртном поглављу анализирају супарничке приступе рационалности држава. Они, као супарничке приступе, узимају

присталице теорије рационалног избора и политичке психологије. Код теорије рационалног избора кључна теза јесте максимализација очекиване користи. Она је веома заступљена у политикологији, али је аутори критички преиспитују у намјери доказивања да она није валидна за анализу понашања држава у међународној политици. С друге стране, политичка психологија наводи да су „креатори политике по правилу нерационални зато што они не мисле у терминима максимализације очекиване користи када одабирају најбољу стратегију која води напретку”. Након теоријске анализе аутори су остатак књиге посветили преиспитивању историјских примјера кључних одлука великих сила. Историјске примјере су подијелили у двије категорије и то доношење великих стратешких одлука и кризне одлуке. У обје категорије аутори су анализирали по пет примјера. Оно што је интересантно је да су издвојили примјере за које су други аутори сматрали да су државе донијеле нерационалне одлуке. Миршајмер и Розато су баш супротно установили да су у свих десет примјера државе поступале рационално иако нису све имале повољне исходе. Такав је случај са Вилхелмовом Њемачком пред Први свјетски рат гдје су аутори доказали да је Њемачка донијела

рационалну одлуку у упуштање у надметање са Антантом, јер је била свјесна да уколико одгоди надметање за неколико година да ће чланице Антанте, прије свега Руска империја, додатно ојачати и самим тим Њемачка бити у неповољном положају. Сличан је примјер и са јапанском кризном одлуком да нападне Перл Харбур, 7. децембра 1941. године. Међутим, аутори су навели и четири примјера нерационалног понашања држава у истој класификацији на велике стратешке и кризне одлуке. Једна нерационална стратешка одлука, према ауторима, била је тзв. „политика попуштања” Велике Британије Хитлеру од 1933. до 1939. године. Британија се, потпуно супротно историјском искуству балансирајуће силе, на европском континенту одлучила за политику попуштања и Хитлеру начинила озбиљне уступке који су у коначници одвели Европу у рат. Након историјске анализе аутори су преиспитали циљну рационалност у контексту доношења политичких одлука. Кључна ставка у овој анализи јесте да је опстанак за државе основни мотив те да су сви други циљеви подређени овом. На крају, Миршајмер и Розато наводе да многи аутори повезују рационалност са миром међу државама. Међутим, према

њима, то је мијешање морала и рационалности. Како је у књизи кроз историјске примјере и наведено некада је рационално пријетити насиљем или посегнути за њим како би се заштитио властити опстанак.

Посматрана у цјелини књига представља битан допринос теоријама међународних односа, јер попуњава празнину везану за начин на који креатори државничких политика бирају које ће одлуке донијети. Књига је заснована на теорији офанзивног реализма. Основне одлике офанзивног реализма попут опстанка државе и неповјерења у друге државе због њихових офанзивних војних капацитета,

аутори су пресликали у анализи понашања држава у међународној политици. Књига је, такође, значајна и као вид другачијег промишљања узрока рата у Украјини. За разлику од већинског мишљења у западној научној јавности о руској кривници за рат, аутори износе опонентна становишта тврдећи да је рат за Русију био нужност те да се она само понашала у складу са теоријом реализма у међународним односима. Одважност таквог мишљења Миршајмера и Розата дају овој књизи додатну тежину, јер су својим примјером показали да наука не смије бити подложна идеологији ма од кога долазила.

* Овај рад је примљен 13. маја 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. марта 2026. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* мисао објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује шест пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. април, 1. јун, 1. август, 1. октобар и 1. децембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени. Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о*

поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* мисао користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

(Subotić 2010, 256)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milisavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milisavljević i dr. 2017)

Уредник/проређивач/преводица уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.“, „prev.“, „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andrijana, i Dušan Radujko, prir. 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

(Stepić 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа*
волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj.” *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine.” *Politika*, 8. decembar: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. Наслов издања. Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije. (Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – *прво навођење*

(MEIRS 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење

(ISO 2019) – свако следеће навођење

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „т.“, „Art.“, „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, чл. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, чл. 17, ст. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga.” *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *прво навођење*

(IPS, n.d.) – *свако следеће навођење*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању.

Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milimir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup.” *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milimir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milimir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедe која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) **Навођење** презимена аутора у оквиру реченице – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме

аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Đurić i Stojadinović 2018, 47).

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;

- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора**

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати Извор: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати Извор: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;

- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Second Author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у две колоне. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

*Име и презиме аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Испод наслова **поставити слику предње корице;**

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

Детаљно упутство о цитирању и форматирању можете пронаћи на интернет презентацији часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *Serbian Political Thought* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian (Cyrillic script) or English.

The journal is published six times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are February 1st, April 1st, June 1st, August 1st, October 1st, and December 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: https://www.ips.ac.rs/en/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism. Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools at the point where they are used.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results*.

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *Serbian Political Thought* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the author-date system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. “Title of the chapter.” In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. “Rwanda’s Recovery: When Remembrance is Official Policy.” *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. “Title of the article.” Date: page range.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR polling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollit, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted/cited in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;

- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

*Name and surname of the second author***

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data:
1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;
- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author.*

Use in-text references according to *Citing and referencing.*

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

*Име и презиме другог аутора***

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

<p><i>Name and surname of the author</i>*</p> <p>* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:</p> <p style="text-align: center;"><i>Affiliation</i></p> <p>TITLE OF THE BOOK REVIEW***</p> <p>*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.</p>	<p>Below the title place the image of the front cover;</p> <p>Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:</p> <p>Name and surname of the author. Year of publication. <i>Title of the book</i>. Place of publication: Publisher, total number of pages.</p> <p>The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.</p>
--	---

Detailed guidelines for referencing and formatting manuscripts are available at: https://www.ips.ac.rs/en/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА У 2025. ГОДИНИ

Сви радови приспели за објављивање у часопису *Национални интерес* подлежу двострукој анонимној рецензији. Редакција часописа жели да изрази захвалност сарадницима који су рецензирали рукописе поднете за објављивање и својим коментарима и конструктивним сугестијама значајно допринели унапређењу квалитета приспелих рукописа.

Срђан Кораћ, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Зоран Деврња, редован професор, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд

Сања Домазет, редован професор, Универзитет у Београд, Факултет политичких наука, Београд

Зоран Јевтовић, редовни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш

Марија Ђорић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Горан Николић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд

Срђан Перишић, ванредни професор, Универзитет Источно Сарајево, Филозофски факултет

Виолета Рашковић Таловић, редован професор, Универзитет Унион- Никола Тесла, Факултет за међународну политику и безбедност, Београд

Момчило Суботић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Бобан Милојковић, редован професор, Криминалистичко полицијски универзитет, Београд

Наташа Станојевић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Александар Митић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Звездана Елезовић, виши научни сарадник, Институт за српску културу, Приштина- Лепосавић

Зоран Јефтић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Милена Пешић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Сања Стошић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Снежана Попић, доцент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет

Милан Игрутиновић, научни сарадник, Институт за европске студије, Београд

Иван Зарић, научни сарадник, Институт за азијске студије, Београд

Иван Димитријевић, доцент, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд

Ивана Балтезаревић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Предраг Милосављевић, доцент, Универзитет у Београду, Факултет за образовање учитеља и васпитача, Београд

Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Марио Калик, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Александар Матковић, научни сарадник, Институт за економску историју и теорију

Никола Младеновић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Вељко Благојевић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Ивана Лукнар, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Јелена Миљковић Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Зоран Милосављевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Владимир Димитријевић, научни сарадник, Гимназија, Чачак

Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Страхиња Обреновић, асистент, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Владимир Ајзенхамер, доцент, Универзитет у Београду, Факултет политички наука, Београд

Снежана Попић, доцент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет

Аника Ковачевић, доцент, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет

Милош Станић, виши научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд

Михајло Копања, научни сарадник, Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Милош Миленковић, научни сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Београд

Митко Арнаудов, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1 (2005)- . - Београд :Институт за политичке студије, 2005- (Инђија : Комазец)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460